

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARIN
OLUŞUMUNDA MÜKÂFAT VE CEZANIN
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRRADE HÜMBETOVA

İSTANBUL 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARIN
OLUŞUMUNDA MÜKÂFAT VE CEZANIN ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
İRRADE HÜMBETOVA

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU

İSTANBUL 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN PSİKOLOJİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İRADE HÜMBETOVA nın DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARIN OLUŞUMUNDA MÜKAFAT VE CEZANIN ETKİSİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 30.09.2011 tarih ve 2011/20-18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

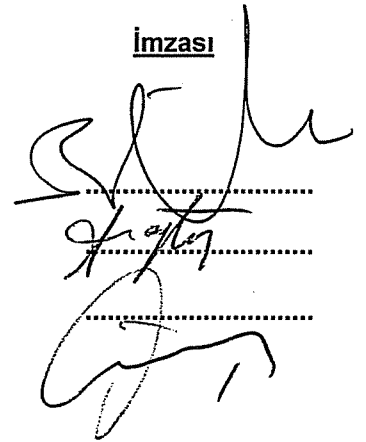
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 25.10.2011

1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ALİ AYTEN

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. AHMET HAKKI TURABİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARIN OLUŞUMUNDA MÜKAFAT VE CEZANIN ETKİSİ

İrade HÜMBETOVA

**Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Psikososyal bir alan araştırması şeklinde tasarlanan bu çalışmada temel gaye, öncelikle dini tutum, dini davranış, mükafat ve ceza gibi kavramların din psikolojisindeki yerinin ne olduğunu, oluşum ve gelişim safhalarını, mükafat ve cezanın önemi ve dini tutum ve davranışlarla ilişkisini, İslam ve Batı düşünürlerinin bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktır. Bunun yanında gerçekleştirdiğimiz alan araştırması aracılığıyla gerek ailede, gerekse de yaygın din eğitiminde uygulanan metodları, bu esnada mükafat ve cezaya ne sıklıkla başvurulduğunu, verilen mükafat ve cezanın türlerini ve bunların bireylerin dini tutum ve davranışları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini, bireylerin fiziki ve sosyal farklılıkları ile mükafat ve cezanın etkisi arasındaki ilişkiyi, bireylerin genel olarak dini tutum ve davranışlarının pozitif veya negatif yönlü mü (sevgi ve korku) olduğu tesbit edilmiş ve böylece konuyla ilgilenenlere bilgiler sunulmuştur. Bu çalışmanın temel varsayımı şöyledir;

“İslam dini merhamet, hoşgörü dinidir, onun mensubları da bu ilkeye uygun olarak çocuklarını korku ve baskıyla değil, sevgi ve mükafatla, dolayısıyla pozitif yöntemlerle yetiştirirler. Bu yüzden dini tutum ve davranışlar üzerinde mükafatın daha etkili olacağı varsayılmaktadır”. Anketlerden elde edilen veriler bu varsayımı teyit etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dini tutum, dini davranış, mükafat, ceza.

ABSTRACT

Masters Thesis

THE EFFECTS OF REWARD AND PUNISHMENT ON THE FORMATION OF RELIGIOUS ATTITUDES AND BEHAVIOURS

Irada HUMBATOVA

University of Marmara

Institute of Social Sciences

Philosophy and Theology Department

As a psychosocial field study, the main objective of this research is to introduce the position of religious attitude and behaviour, reward and punishment in religious psychology, their stages of formation and development, the significance of rewards and punishments and their relations with religious attitudes and behaviours and the opinions of Islamic and Western thinkers about it. Furthermore, it is identified the methods that is applied in the families and common religious education, meanwhile, how often is referred reward and punishment, what type of reward and punishment is applied, the positive and negative effects of these phenomenons on the religious attitudes and behaviours of people, the relation between the physical and social differences of people and the effects of rewards and punishments and thus it is provided informations for the interested persons about this theme. The basic conjecture of this research is that;

“Islam is a compassionate and tolerant religion and its members according to this doctrine bring up their children with reward or love, not with punishment or fear, consequently, they apply positive methods. Therefore, it is supposed that the rewards will more effective on the religious attitudes and behaviours.” The datas obtained from the survey support this conjecture.

Key Words: Religious attitude, religious behaviour, reward, punishment.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
TABLOLAR LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	XI

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	3
3. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	4
4. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	5
5. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. TUTUM	8
1.1. Tutum Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	8
1.2. Tutumların Kaynağı.....	9
1.3. Tutumların Gelişmesi.....	9
1.4. Tutumların Özellikleri.....	11
1.5. Tutumların Fonksiyonları.....	12
1.6. Tutumların Objeleri.....	13
1.7. Tutumların Öğeleri.....	14

2. DİNİ TUTUM	15
2.1. Dini Tutumların Öğeleri.....	16
2.2. Dini Tutumların Oluşması ve Gelişmesi.....	18
2.2.1. Toplumsallaşma Süreci ve Grup Üyeliği.....	20
2.2.2. İhtiyaçlar ve Güdüler.....	21
2.2.3. Kişilik Özellikleri.....	22
2.3. Dini Tutumların Özellikleri.....	23
2.3.1. Dini Tutumları Diğer İç Faktörlerden Ayıran Kriterler.....	23
2.4. Dini Tutumların Güç Derecesi.....	24
2.5. Dini Tutumların Karmaşıklığı.....	24
2.6. Dini Tutumların Diğer Tutumlarla İlişkisi ve Merkezi Tutum Olması.....	25
2.7. Dini Tutumların Öğeleri Arasında Tutarlılık.....	26
2.8. Dini Tutuma Hizmet Eden İhtiyaçların Kuvvet ve Sayısı.....	26
2.9. Dini Tutumların Değişmesi.....	26
3. DAVRANIŞ.....	29
3.1. Davranış Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	29
3.2. Davranışları Biçimlendiren İç ve Dış Faktörler.....	30
3.3. Davranışların Sınıflandırılması.....	34
3.4. Tutum ve Davranışlar Arasındaki İlişki.....	35
4. DİNİ DAVRANIŞ.....	38
5. MÜKAFAT	43
5.1. Sözlük ve Terim Anlamı.....	43
5.2. Mükafatın Tanımı ve Amacı.....	43
5.3. Mükafatın Türleri.....	45
5.3.1. Maddi Mükafat.....	45
5.3.2. Manevi Mükafat.....	45
5.3.3. İçsel ve Dışsal Mükafat.....	47
5.4. Mükafatın Motivasyon ve Davranışla İlişkisi.....	47
5.5. Mükafatın Etkileri.....	49

6. CEZA.....	52
6.1. Cezanın Tanımı.....	52
6.2. Ceza ve Negatif Pekiştirme Amacı ve Rolü.....	53
6.3. Cezanın Türleri.....	54
6.3.1. Manevi Ceza.....	54
6.3.2. Maddi Ceza.....	56
6.3.3. Cezanın Etkileri ve Sonuçları.....	56
7. KUR'AN-I KERİM'DE MÜKAFAT VE CEZA KAVRAMLARI.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. Araştırma Modeli.....	66
2. Evren ve Örneklem.....	67
3. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri.....	68
4. Veri Toplama Araçları	74
5. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. AİLEDE UYGULANAN METODLA İLGİLİ BULGULAR.....	77
2. MÜKAFAT İLE İLGİLİ BULGULAR.....	79
2.1. Ailede Dini Bilgi ve İbadet Öğretiminde Mükafatlandırma.....	79
2.2. Mükafat Türleri.....	80
2.3. Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi.....	81

2.4.Kur`an Kursu veya Camide Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğretiminde Mükafatlandırma.....	82
2.5.Mükafatın Türleri.....	83
2.6.Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi.....	84
3. CEZA İLE İLGİLİ BULGULAR.....	85
3.1.Ailede Dini Bilgi ve İbadet Öğretiminde Cezalandırma.....	85
3.2.Cezanın Türleri.....	86
3.3.Cezanın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi.....	87
3.4.Kur`an Kursu veya Camide Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğretiminde Cezalandırma.....	88
3.5.Cezanın Türleri.....	89
3.6.Cezanın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi.....	90
4. İNANÇ, DUA VE İBADET İLE İLGİLİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR İLE İLGİLİ BULGULAR.....	91
4.1.Dini İnançla İlgili Bulgular.....	91
4.1.1. Katılımcıların Allah`a Karşı Duyguları.....	91
4.1.2. Katılımcıların Allah İnancı.....	93
4.1.3. Dini İnanç ve Tutumların Oluşumuna Etki Eden Faktörler.....	95
4.2.Dua İle İlgili Bulgular.....	97
4.3.İbadetle İlgili Bulgular.....	99
5. SEVGİ/MÜKAFAT VE KORKU/CEZA İLE İLGİLİ BULGULAR.....	104
6. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE İLGİLİ BULGULAR.....	105
6.1.Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Ailede Verilen Mükafatın Etkisi.....	105
6.1.1. Cinsiyet ve Mükafatın Etkisi.....	105
6.1.2. Yaş ve Mükafatın Etkisi.....	106

6.1.3. Gelir Durumu ve Mükafatın Etkisi.....	107
6.1.4. Dini Bilgi Düzeyi ve Mükafatın Etkisi.....	108
6.2. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Ailede Verilen Cezanın Etkisi.....	109
6.2.1. Cinsiyet ve Cezanın Etkisi.....	109
6.2.2. Yaş ve Cezanın Etkisi.....	110
6.2.3. Gelir Durumu ve Cezanın Etkisi.....	112
6.2.4. Dindarlık Düzeyi ve Cezanın Etkisi.....	113
6.3. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Kur'an Kurslarında Alınan Mükafatın Etkisi.....	113
6.4. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Kur'an Kurslarında Alınan Cezanın Etkisi.....	115
6.5. Demografik Özellikler ve Deneklerin Genel İbadet Tutumları.....	117
6.5.1. Cinsiyet ve Genel İbadet Tutumu.....	118
6.5.2. Yaş ve Genel İbadet Tutumu.....	119
6.5.3. Gelir durumu ve Genel İbadet Tutumu.....	120
6.5.4. Dini Bilgi Düzeyi ve Genel İbadet Tutumu.....	121
6.5.5. Dindarlık Düzeyi ve Genel İbadet Tutumu.....	123
7. MÜKAFAT VE CEZANIN DİNİ İNANÇ VE İBADETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN BULGULAR.....	124
7.1. Mükafatın Dini İnanç ve İbadetler Üzerindeki Etkisi.....	124
7.2. Cezanın Dini İnanç ve İbadetler Üzerindeki Etkisi.....	129
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	141
EKLER.....	149

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Deneklerin Cinsiyetine Göre Dağılımı	68
Tablo 2: Deneklerin Yaşına Göre Dağılımı.....	69
Tablo 3: Deneklerin Medeni Durumuna Göre Dağılımı.....	69
Tablo 4: Deneklerin Yaşadığı Yere Göre Dağılımı.....	69
Tablo 5: Deneklerin Gelir Durumuna Göre Dağılımı.....	70
Tablo 6: Deneklerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	70
Tablo 7: Annenin Deneye Karşı Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı.....	71
Tablo 8: Babanın Deneye Karşı Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı.....	71
Tablo 9: Annenin Dini İnanç ve Tutumuna Göre Dağılımı.....	72
Tablo 10: Babanın Dini İnanç ve Tutumuna Göre Dağılımı.....	72
Tablo 11: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Dağılımı.....	73
Tablo 12: Deneklerin Dini Durumuna Göre Dağılımı.....	73
Tablo 13: Ailede Öğretilen Dini Bilgi ve İbadetlerin Metoduna Göre Dağılımı.....	78
Tablo 14: Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğreniminde Mükafat Alma Oranı.....	79
Tablo 15: Dini Öğrenim Sürecinde Alınan Mükafat Türünün Dağılımı.....	81
Tablo 16: Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlara Etkisine Göre Dağılımı.....	82
Tablo 17: Kur`an Kursunda Mükafat Alma Oranı.....	83
Tablo 18: Kur`an Kursunda Alınan Mükafat Türünün Dağılımı.....	83

Tablo 19: Kur`an Kursunda Alınan Mükafatın Etkisine Göre Dağılımı.....	84
Tablo 20: Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğreniminde Ceza Alma Oranı.....	85
Tablo 21: Dini Öğrenim Sürecinde Alınan Ceza Türünün Dağılımı.....	87
Tablo 22: Cezanın Dini Tutum ve Davranışlara Etkisine Göre Dağılımı.....	87
Tablo 23: Kur`an Kursunda Ceza Alma Oranı.....	88
Tablo 24: Kur`an Kursunda Alınan Ceza Türünün Dağılımı.....	89
Tablo 25: Kur`an Kursunda Alınan Cezanın Etkisine Göre Dağılımı.....	90
Tablo 26: Deneklerin Allaha Karşı Duygusal Bağlantısına Göre Dağılımı.....	92
Tablo 27: Deneklerin Allah İnancıyla İlgili Dağılımı.....	94
Tablo 28: Deneklerin Dini İnanç ve Tutumlarının Oluşumuna Etki Eden Faktörlerin Dağılımı.....	96
Tablo 29: Deneklerin Dua Etme Gerekçeleri Üzere Dağılımı.....	98
Tablo 30: Deneklerin İbadetlere Karşı Tutumlarının Dağılımı.....	100
Tablo 31: Deneklerin Namazla İlgili Tutumlarının Dağılımı.....	102
Tablo 32: Deneklerin Oruçla İlgili Tutumlarının Dağılımı.....	103
Tablo 33: Dini Yönelim Envanteri Faktör Analizi Sonuçları.....	104
Tablo 34a: Deneklerin Cinsiyeti İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları.....	105
Tablo 34b: Deneklerin Yaşı İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları.....	106

Tablo 34c: Deneklerin Gelir Durumu İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları.....	107
Tablo 34d: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Ailede Aldığı Mükafatın Etkisinin Ortalama, Standart Sapma, ANOVA ve Scheffe Testi.....	108
Tablo 35a: Deneklerin Cinsiyeti İle Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları.....	110
Tablo 35b: Deneklerin Yaşıyla Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları.....	111
Tablo 35c: Deneklerin Gelir Durumuyla Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları.....	112
Tablo 35d: Deneklerin Dindarlık Düzeyi İle Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları.....	113
Tablo 36: Deneklerin Demografik Özellikleri İle Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları.....	114
Tablo 37: Deneklerin Demografik Özellikleri İle Cezanın Etkisi t testi Sonuçları.....	116
Tablo 38a: Deneklerin Cinsiyeti İle Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları.....	118
Tablo 38b: Deneklerin Yaşıyla Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları.....	119
Tablo 38c: Deneklerin Gelir Durumuyla Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları.....	120
Tablo 38d: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Genel İbadet Tutumlarının Ortalama, Standart Sapma, ANOVA ve Scheffe Testi Sonuçları.....	122
Tablo 38e: Deneklerin Dindarlık Düzeyi İle Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları....	123
Tablo 39a: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Dini İnancına Göre Dağılımı.....	125
Tablo 39b: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Genel İbadet Tutumuna Göre Dağılımı.....	126

Tablo 39c: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı.....	127
Tablo 39d: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Oruç Tutma Durumuna Göre Dağılımı.....	128
Tablo 40a: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Dini İncancına Göre Dağılımı.....	130
Tablo 40b: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Genel İbadet Tutumuna Göre Dağılımı.....	131
Tablo 40c: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı...	132
Tablo 40d: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Oruç Tutma Durumuna Göre Dağılımı.....	133

Kısaltmalar

ANOVA	:Varyans Analizi
bk.	:bakınız
c.	:cilt
çev.	:çeviren
ed.	:editör
İFAV	:İlahiyat Fakültesi Vakfı
M	:ortalama puan
N	:katılımcı sayısı
S	:standart sapma
s.	:sayfa
sa.	:sayı
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	:Türk Dil Kurumu
ty.	:tarih yok
vb.	:ve benzeri

ÖNSÖZ

Çalışmamız psikososyal bir alan araştırması olarak dini tutum ve davranışların oluşumunda mükafat ve cezanın etkinliğini ele almaktadır.

Din psikolojisi alanında dini tutum ve davranışların oluşumuna etki eden faktörlerle ilgili yapılan araştırmalarda mükafat ve cezaya ilişkin bir karşılaştırmanın bulunmaması bizi bu çalışmaya sevk etdi. Bundan başka bazı ceza yüklü olguların bireyleri dinden uzaklaştırdığı gibi onları dine yakınlaştırdığı bilinen bir gerçektir. Bu yüzden dini tutum ve davranışları etkileyen faktörler içinde mükafat ve cezanın incelenmesi bir hedefe çevrildi.

Din psikolojisinin yeni bir bilim dalı olması sebebiyle bu alandaki çalışmaların yetersizliği, gelişim psikolojisinde dini gelişime yeterince yer verilmemesi ve bunlarla birlikte araştırmanın yüksek lisans formasyonu ve imkanlarıyla yapılmış olması dezavantajlarımızdır. Ancak bu alanda yapılan ilk araştırma olması ve mükafatla cezanın dini hayatın tek boyutunda değil, inanç, duygu ve ibadet boyutlarındaki etkilerini ortaya koyması bu çalışmanın ilgi alanını genişlendirecektir. Araştırmamızın yeni yapılan çalışmalara ışık tutmasını, bunu okuyan herkese faydalı olmasını diliyoruz.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve varsayımları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde dini tutum ve davranış, mükafat ve ceza kavramları hakkında teorik yaklaşımlarda bulunulmuştur. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi ile ilgili bilgilere, üçüncü bölümde ise deneysel olarak uyguladığımız anketin bulgu ve yorumlarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında her türlü emeğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu'na teşekkür etmeği kendime bir borç bilirim. Araştırma sürecinde zamanla gösterdiği ilgi ve yardımlarından dolayı sevgili hocamız Doç. Dr. Ali Ayten'e minnettarım. Ayrıca bursiyeri bulunduğum Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yönetici ve personeline, sunmuş oldukları imkanlardan dolayı teşekkür ederim.

İrade HUMBETOVA

Eylül 2011

İstanbul

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Psikososyal bir alan araştırması şeklinde tasarlanan bu çalışmada temel gaye, bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşum ve gelişim safhasında mükafat ve ceza faktörlerinin onları nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bununla ilgili olarak, belirli bir grup üzerinde anket uygulaması yapıp elde edilen verilerin istatistikî yönden analizlerini çıkarmaya ve ilgili değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Din psikolojisinde, diğer psikoloji dallarında olduğu gibi birçok deneyler, istatistik teknikler, anketler vb. uygulanmaktadır. Bu çalışmada anket esasına dayalı ve diğer tekniklerle birlikte yürütülen bir uygulama yolu tercih edilmiştir. Çünkü insanların dini tutum ve davranışlarını inceleyebilmek için kullanılan en uygun ve yaygın metotlardan birisi budur. İnsanların ne hissettiklerini, ne yaşadıklarını, heyecan ve motiflerinin ne olduğunu, niçin öyle davrandıklarını öğrenmek için bu hususları kendilerine sormak en uygun yol olarak görülmektedir. Kişi kendisine sorulan konular hakkında iç gözlemine dayalı olarak doğru bilgiler verdiği takdirde bu bilgiler, onun dini hayatını veya dini konulardaki tutum ve davranışlarını anlamaya, tasvir ve tasnif etmeye yardım edebilir.¹

Dini tutum ve davranışlarla mükafat ve cezayı iki ana değişken olarak ele alan bu çalışmada, dini tutum ve davranışlar “bağımlı değişken”, mükafat ve ceza ise “bağımsız değişken” olarak alınıp aralarındaki ilişki incelenecektir. Bundan başka alt başlıklar halinde ana konuyla ilişkili konular da incelenecektir. Nitekim, genel olarak hem mükafat ve cezaya, hem de dini inanç, dua ve ibadete ilişkin tutum ve davranışlara bağlı dağılımlar, demografik özellikler, kişilerin dini inanç ve davranışları ile mükafat ve cezanın etkisi arasındaki ilişki araştırmaya tabi tutulacaktır.

Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır:

¹ Veynel Uysal, **Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32-33.

1. Dini öğretim sürecinde aileler çocuklarına daha çok hangi yöntemleri uygulamaktadırlar?
2. Ailede ve Kur`an kurslarında mükafat ve cezaya hangi oranda başvurulmakta, hangisi daha çok tercih edilmektedir?
3. Aldıkları mükafat ve cezanın katılımcılar üzerinde bıraktığı etki hangi yöndedir?
4. Katılımcıların genel olarak, dini inanç ve ibadetlere karşı tutum ve davranışları nasıldır?
5. Ailede ve Kur`an kurslarında alınan mükafat ve cezanın etkisi ile katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir durumu, dini bilgi ve dindarlık düzeyi gibi demografik özellikleri arasında nasıl bir ilişki vardır?
6. Katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir durumu, dini bilgi ve dindarlık düzeyi gibi demografik özellikleriyle genel ibadet tutumları arasında nasıl bir ilişki vardır?
7. Mükafat ve cezanın etkisi ile dini inanç ve davranışlar arasında nasıl bir ilişki vardır?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, öncelikle dini tutum, dini davranış, mükafat ve ceza gibi kavramların din psikolojisindeki yerinin ne olduğunu, oluşum ve gelişim safhalarını, mükafat ve cezanın önemi ve dini tutum ve davranışlarla ilişkisini, İslam ve Batı düşünürlerinin bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktır. Bunun yanında gerçekleştirdiğimiz alan araştırması aracılığıyla gerek ailede, gerekse de yaygın din eğitiminde uygulanan metodları, bu esnada mükafat ve cezaya ne sıklıkla başvurulduğunu, verilen mükafat ve cezanın türlerini ve bunların bireylerin dini tutum ve davranışları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini, bireylerin fiziki ve sosyal farklılıkları ile mükafat ve cezanın etkisi arasındaki ilişkiyi, bireylerin genel olarak dini tutum ve davranışlarının pozitif veya negatif yönlü mü (sevgi ve korku) olduğunu tesbit etmek ve böylece konuyla ilgilenenlere bilgiler sunmaktır.

Herhangi bir bireyin mükafat ve cezalandırma oranının ve etki derecesinin hangilerinin olumlu, hangilerinin olumsuz yönde etkili olduğunun belirlenmesi ile demografik özelliklerin bireydeki yansımalarının istatistiki metodlarla incelenmesi araştırmayı önemli kılmaktadır. Bundan başka, Türkiye`de Din Psikolojisi alanında farklı ve değişik bir yaklaşımla yapılması bu araştırmanın önemini arttırmaktadır. Çünkü Batıdaki konuyla ilgili araştırmalara bakıldığında, bu araştırmalarda dini içerikli sorular İncil`deki ayetlere ya da genel olarak bireylerin ibadet etme (kiliseye gitme sıklığı, vaazları dinleme vb.) sıklığına dayanmakta, mükafat ve ceza ile dini tutum ve davranışlar arasındaki ilişki geniş bir şekilde incelenmemektedir.

3. Araştırmanın sınırları

Bu araştırmada dini tutum ve davranışlar, mükafat ve ceza gibi geniş kapsamlı konular ele alınırken bazı sınırlılıklar getirilmiştir. Araştırmanın sınırları;

1. Araştırma İstanbul`da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültelerinde yapılmıştır. Bu eğitim kurumlarında ders alan ve değişik demografik özelliklere sahip öğrenciler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu itibarla araştırmamız adı geçen üniversitelerin öğrencilerinin düşünce ve görüşleriyle sınırlıdır.
2. Araştırma 2011 yılı içerisinde yapılmış ve yapıldığı zamanla sınırlıdır.
3. Araştırma oluşturulan ölçeğin niteliği itibarıyla 15 yaşın üstündeki ergenler ve yetişkinlerle sınırlıdır. Çocuklar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.
4. Araştırma, kullanılan ölçme aracı, yöntem ve tekniklerle sınırlıdır.

4. Araştırmanın Varsayımları

Daha önce de belirtildiği gibi, din psikolojisi alanında mükafat ve cezanın dini tutum ve davranışlarla ilişkisine bağlı araştırma yapılmamıştır. Bu açıdan konumuzla ilgili hipotezler geliştirmek hem zor hem de hatalı olur. Çünkü, hipotezler bir yandan genel gözleme bir yandan da daha önce yapılmış araştırmaların bulgularına dayanmaktadır. Ona göre de çalışmamızla ilgili hipotezler yerine varsayımların oluşturulması daha doğru görünmektedir. Bu çalışmada, temel varsayım şöyledir;

“İslam dini merhamet, hoşgörü dinidir, onun mensubları da bu ilkeye uygun olarak çocuklarını korku ve baskıyla değil, sevgi ve mükafatla, dolayısıyla pozitif yöntemlerle yetiştirirler. Bu yüzden dini tutum ve davranışlar üzerinde mükafatın daha etkili olacağı varsayılmaktadır”.

Demografik özelliklere ilişkin hipotez ve varsayımlar bunlardır;

1. Mükafatın etkisi ile cinsiyet, yaş grupları ve gelir durumu arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim yoktur.
2. Mükafatın etkisi ile dini bilgi düzeyi arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır.
3. Cezanın etkisi ile gelir durumu arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır.
4. Genel ibadet tutumları ile cinsiyet ve gelir durumu arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim bulunmamaktadır.
5. Genel ibadet tutumları ile yaş grupları ve dindarlık düzeyleri arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır.
6. Mükafatın etkisi cezanın etkisine göre daha devamlı, kalıcı ve pozitifdir. Mükafatın etkisi insanlarda mutluluk duygusunu arttırdığı ve insanın da fitraten kendisine karşı iyi veya güzel olan şeylere daha meraklı olmasına göre dini inanç ve tutumlar üzerinde aile ve çevrenin sevgi ve şefkati daha çok etkilidir.
7. Kadınlar cezadan daha çok etkilenmektedirler. Çünkü onlar tabiatı itibarıyla erkeklere nazaran daha duygusal ve olaylara karşı daha hassastırlar.

8. Yetişkinlik döneminde alınan ceza çocukluk ve ergenlik döneminde alınan cezaya göre daha çok etkilidir.
9. Dindarlık düzeyi yükseldikçe cezanın etkisi de yükselmektedir. Çünkü çok dindar kimseler kendilerine ve başkalarına karşı yanlış yapmaktan çekinir, bu konuda kendilerini korumaya çalışırlar. Yanlış yaptıklarında aldıkları cezayı bir ders olarak kabul eder ve bu yanlış düzeltmeye yeğlenirler.
10. Dini bilgi düzeyi ile bireyin dini tutum ve davranışları arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır.

5. Araştırmanın kaynakları

Bu çalışma belirttiğimiz gibi daha önce aynı konuda yapılmış herhangi bir araştırmanın bulunmamasından dolayı, bir bakıma ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle araştırmada birinci derecede kaynak, öğrencilere uygulanan anketlerin sonuçlarıdır. İkinci dereceli kaynaklar ise başka alanlarda bu konuda daha önce yapılan çeşitli araştırmalardır. Bunlar, din eğitimi dalında Ay²'in mükafat ve cezayla ilgili yaptığı çalışma ve din psikolojisi dalında Albayrak³'in ergenlerde sevgi ve korku motiflerinin etkinliği ile ilgili çalışmadır.

Bu tür ankete dayalı çalışmalar dışında, özellikle teorik kısmın oluşturulmasında, Batı ve İslam düşünürlerinin dini tutum ve davranışlar, mükafat ve ceza kavramları hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla birtakım eserlere de başvurulmuştur.

² Mehmet Emin Ay, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.

³ Ahmet Albayrak, **Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. TUTUM

1.1. Tutum Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Latince “aptitudo” kelimesinden türemiş⁴ “attitude” Türkçe’de “tutum,davranış, tavır, vaziyet⁵, düşünce, mütalaa⁶” gibi manalarda kullanılmaktadır. Türkçe ansiklopedik sözlüklerde ise tutum kelimesi, “tutulan yol⁷, bir mesele karşısında takınılan tavır, davranış, muamele⁸” şeklinde ifade edilmektedir.

Tutum, sosyal psikolojinin en önemli kavramlarından biridir. Terim olarak tutumun, bütün yazarların üzerinde ittifak ettikleri kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Hemen hemen bütün psikologlar tutum kavramının tanımını farklı manalarda, kendi mantık ve felsefi düşüncelerine uygun bir şekilde yapmışlardır. Bunlardan bazıları şöyle sıralayabiliriz:

G. W. Allport’a göre tutum, “bireyin şeylere ve durumlara karşı tepkileri üzerinde yönetici ve dinamik etki yapan ve geçirilen tecrübelerle örgütlenmiş, duygusal ve zihinsel bir istidat ya da eğilimdir.”⁹

M.B. Smith’e göre tutum, “bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.”¹⁰

Katz’a göre tutum, “bireyin çevresindeki bir simgeyi, bir nesneyi ya da bir olayı olumlu ya da olumsuz bir şekilde değerlendirme eğilimidir.”¹¹

Fishbein ve Ajzen tutumu şöyle tanımlamışlar: “Tutumlar, toplumsal zihniyetin (idrakin) değer biçen unsurları olup, bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerden müteşekkildir.”¹²

⁴Uysal, s. 28; Henry Tajfel, Colin Fraser, **Introducing Social Psychology**, içinde J. M. F. Jaspars, The Nature and Measurement of Attitudes, Penguin Books, UK, 1978, s. 256.

⁵**İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü**, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A. Ş. İstanbul, 1997, s. 54.

⁶Hamit Atalay, **İngilizce-Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 217.

⁷(İbrahim Alaettin Gövsa,) **Ansiklopedik Sözlük**, Milliyet Yayın Limited Şirketi, 1967, c. 3, s. 1764.

⁸İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005, c. 3, s. 3209.

⁹Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, Savaş Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1982, s. 97.

¹⁰Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş. 6. Baskı, İstanbul, 1985, s.84.

¹¹Metin İnceoğlu, **Tutum, Algı, İletişim**, Verso Yayıncılık A. Ş. Ankara, 1993, s. 13.

1.2. Tutumların Kaynağı

Tutumları oluşturan faktörler onun kaynağını teşkil etmektedir. İlişkilendirme, doğrudan deneyim (tutum konusu ile) ve başkalarından öğrenim, tutumların bazılarını oluşturur. Bu faktörler öğrenim süreçlerini kapsar. Birey bilmediği bir tutum konusu hakkında iki yolla bilgi edinir; ya hayatında karşılaştığı deneyime bakar ya da çevresinden (dışarıdan) öğrenir.¹³

1.3. Tutumların Gelişmesi

Tutumlar bireyde doğuştan varolmaz, sonradan kişiler, durumlar ve gruplarla temasta bulunarak kendine özgü tutumlar oluşur. Bu tutumlar bir kez oluştuğundan sonra, bireyin bu veya benzeri durum, kişi ve gruplara karşı karakteristik davranış veya tepkide bulunmasına neden olur.¹⁴

Bu konuda 1958`te Clark`ın zenci çocuklar üzerinde yaptığı araştırmanın¹⁵ sonuçları gösteriyor ki, tutumlar üç yaşındaki çocuklarda bile gelişmeye başlamıştır. Araştırmalar 6-12 yaşları arasındaki çocuklarda bazı tutumların değişip bazılarının da aynı kaldığını, bilhassa ailenin statüsü ile ilgili tutumların güçlü olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ 1967`de Lambert ve Klineberg`in başka uluslar hakkındaki tutumlarla ilgili 6, 10 ve 14 yaşlarında 3300 çocukla yaptıkları araştırmanın neticelerine göre küçük yaşlardaki çocuklarda fiziksel ve ırksal, daha büyük yaşlardaki çocuklarda ise kişisel, politik, dinsel özellikler ve bireylerin eşyaları ile ilgili tutumlar gelişmiştir.¹⁷

Franzoi, tutumların gelişmesini sistemli bir şekilde şöyle belirtmiştir:

¹²Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park, **Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality**, The Guilford Press, New York, London, 2005, s. 340.

¹³Inceoğlu, s. 19; Geniş bilgi için bkz; Miles Hewstone ve Wolfgang Stroebe, **Introduction to Social Psychology**, s. 244-249.

¹⁴Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, **Sosyal Psikolojiye Giriş**, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, 2. Cilt, İstanbul, 1996, s. 491.

¹⁵Kağıtçıbaşı, s. 101.

¹⁶Gülten Ülgen, **Eğitim Psikolojisi**, Alkım Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s. 92.

¹⁷Kağıtçıbaşı, s. 101.

1. Seyrek maruz kalma etkisi (mere exposure effect).¹⁸ Bu teori ilk kez 1968 senesinde Robert Zajonc tarafından geliştirilmiştir. Teoriye göre, insanlar devamlı olarak bir objeyle karşılaştığında, sonuçta o obje hakkında daha çok pozitif tutum oluşturuyor. Bunun için objeye karşı bir davranış veya muamelede bulunmaya gerek yoktur.¹⁹

2. Klasik koşullama (classical conditioning).²⁰Bu teoriye göre birey, onun için nötr objeler olan şahıs, grup ve olay hakkında ebeveynlerinden, arkadaşlarından, bir sözle çevresinden duyduklarına dayanarak tutum oluşturur. Bu tür tutumlar genellikle negatif tutumlar oluyor.²¹

Bütün bu araştırmalar ve teoriler tutumların zamanla ve çevresel etkenlerle gelişip değiştiğini gösterir. Araştırmalardan da görüldüğü üzere bireyde daha küçük yaşlarda somut, ileriki yaşlarda ise hem somut, hem de soyut konularla ilgili tutumlar kendini göstermektedir. Belirttiğimiz iki teorinin birinde yakınlaşarak pozitif tutumun, diğerinde ise uzaklaşarak negatif tutumun geliştiğini gördük. Ama her iki durumda da, özellikle negatif tutumun gelişimi safhasında büyük hatalar olabilir. Örneğin, müslümanlarla hiç bir zaman irtibatı olmayan bir gayri müslim, çevresinde duyduklarına (örneğin, müslümanlar teröristtir, masum insanları öldürüyorlar gibi) dayanarak onlar hakkında negatif tutuma sahip oluyor. İşte bu tür durumların ortaya çıkmaması için herkes dininden, dilinden, milletinden, ırkından vs. bağımsız olarak tanımadığı, görmediği, bilmediği olay veya şahıslar hakkında olumsuz veya olumlu tutumlara sarılarak büyük yanlış ve hatalara yol vermemelidir.

1.4. Tutumların Özellikleri

Tutumların kendine has özellikleri vardır. Bunları şöyle özetleyelim: Tutumlar doğuştan gelmez, sonradan yaşanılarak kazanılır, geçici degillerdir, belli bir süre devamlılık

¹⁸H. Belgin Ayvaşık ve diğerleri, **Psikoloji Terimleri Sözlüğü**, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2000, s. 108.

¹⁹Stephen L. Franzoi, **Social Psychology**, McGraw-Hill Higher Companies, Second Edition, USA, 2000, s. 152.

²⁰Ayvaşık ve diğerleri, s. 28.

²¹Franzoi, s. 153.

gösterirler,²² güçlenebilir veya zayıflayabilirler,²³ birey ve obje arasındaki ilişkidedüzeni sağlarlar, bir tutum az veya çok sayıda varlığa hitap edebilir, tutumların güdüsel-duygusal özellikleri vardır,²⁴ olumlu veya olumsuz tutumlar yaklaşma ve kaçma davranışlarına sebep olurlar,²⁵ kişisel tutumlarla beraber toplumsal tutumlar da mevcuttur.²⁶

1.5. Tutumların Fonksiyonları

Tutumların tanımı gibi, fonksiyonlarının da neler olduğuhakkında değişik görüşler vardır. Yazarların belirlediği fonksiyon çeşitleri arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar mevcuttur. Aslında, dikkat edersek tayin edilen bu fonksiyonlar birbirinden farklı anlamlar kesbetmiyor, sadece her yazar kendi düşünce sistemi veya metodolojisine uygun olarak aynı mahiyetli düşünceleri farklı şekillerde ifade etmiştir. Bunlardan en çok kullanılanları örnek verelim;

Katz'a göre tutumların dört (anlama, tatminlik ihtiyacını giderici, benlik koruyucu, değer ifade edici),²⁷ Shavitt'e göre ise beş fonksiyonu (bilgilendirici, fayda güdücü, sosyal kimlik belirleyici, benlik koruyucu, kendini kontrol edici veya denetleyici)²⁸ vardır. Bu fonksiyonlardan farklı başlık altındakilere kısaca göz atalım:

Anlama: Tutumlar, dünyamızı anlamamıza ve çevremizde olup bitenlerle ilgili düşünce oluşturmamıza yardımcı oluyor. Örneğin, siyasetin işleyişine bağlı tutuma sahip olmazsak, siyasi olaylar bizim için anlaşılmaz olacaktır.

Tatminlik İhtiyacını Giderici: Tutumlarımız, gayelerimize ulaşmaya yardımcı oldukları için bu fonksiyon ortaya çıkıyor. Geçmişte mükafatlandırıldığımız olay veya

²²M. Şerif ve C. Şerif, s. 495.

²³Ülgen, s. 90.

²⁴M. Şerif ve C. Şerif, s. 495-496.

²⁵Ülgen, s. 89.

²⁶Ülgen, s. 91.

²⁷Cookie White Stephan ve Walter G. Stephan, **Two Social Psychologies an Integrative Approach**, the Dorsey Press, USA, 1985, s. 215; Donald C. Pennington, **Essential Social Psychology**, Edward Arnold, New York, 1992, 62-63.

²⁸Gerd Bohner, Attitudes, **Introduction to Social Psychology**, Miles Hewstone ve Wolfgang Stroebe, Blackwell Publishing, Third Edition, UK, 2001, s. 242.

düşünceler hakkında pozitif, aksine cezalandırıldığımız olay veya düşünce hakkında ise negatif tutum oluştururuz. İşte bu tutumlar bize cezadan uzaklaşp, mükâfatlandırıcı hedeflere ulaşmayı teşvik ediyor.

Benlik Korumucu: Her birey, tutumlarını kendi benliğini desteklemek ve onu eleştirilerden korumak için kullanır. Bu tutumlar realiteye uygun veya realiteyi yansıtmayabilir. Örneğin, psikoloji dalında çok sayıda eleştiri almasına rağmen kendisinin bu konuda bir numara olduğunu iddia eden birisi, realiteyi yansıtmayan bir tutuma sahiptir. Yani, diğerlerinden zayıf olduğu halde, “ben herkesten üstünüm” diyerek benliğini tatmin ediyor, destekliyor.

Değer İfade Edici: Tutumlar, bizim nasıl bir kimliğe, şahsiyete sahip olduğumuzu, yani, neyi sevip neyi sevmediğimizi, neyi destekleyip neye karşı çıktığımızı ve kendimizi nasıl tanımladığımızı gösteriyor. Siyasete, dine, ilme, hayatta önem verdiğimiz hedeflere karşı tutumlarımız, başkalarına kendimizi nasıl tanıttığımız anlamını veriyor.²⁹

G. M. Herek`in yaptığı çalışma, fonksiyonel yaklaşımların tutum kavramının anlaşılmasını kolaylaştırdığını ortaya koydu. Burada önemle vurgulanan mesele şudur. Eğer birisi başkalarının tutumlarını değiştirmekle ilgileniyorsa o zaman yapması gereken ilk iş, o şahısların tutumlarını hangi fonksiyonların kapsadığını belirlemektir.³⁰

1.6. Tutumların Objeleri

Yukarıda belirttiğimiz üzere birey, fiziki alemde mevcut olan somut ve soyut varlıklar hakkında bilgi edinerek tutumlara sahip olur. Tutumlar kadar onların objeleri de çok sayıda ve çeşitlidir. Birey, insanlara, teşkilatlara, dine, siyasete, ilme ve hatta kendisine karşı olumlu veya olumsuz tutumlara maliktir.

Bunlara rağmen, D. Krech`in ifade ettiği gibi, tutumların objeleri sayılamayacak kadar çok görünse de aslında sınırlıdır. Bireyin sadece psikolojisinde varolan objelere karşı

²⁹C. Stephan ve W. Stephan, s. 215.

³⁰Franzoi, s. 161.

tutumları vardır. Onun psikolojik dünyası sınırlı olduğu gibi tutumları da sınırlı olacaktır.³¹ Demek ki, objenin varlığı bireyde tutumun oluşması için tam yeterli değildir. Krech, tutumlarla ilgili yapılan araştırmalardaki eksikliklerin, problemlerin sebebini tamamen tutumun sınırlılığı meselesinde görüyor. Onun için bu mevzuyla alakalı araştırmacılara şöyle bir tavsiyede bulunuyor: “Araştırmacı, bireyin her hangi bir konudaki tutumunu anlamlı bir şekilde ölçmeden önce, onun sorulan obje hakkında tutumunun olup olmadığını tahkik etmelidir.”³²

1.7. Tutumların Öğeleri

Tutumların bilişsel (cognitive), duygusal (affective) ve davranışsal (conative or behavioral) olmak üzere üç ögesi vardır ve bir çok psikoloğa göre bu ögeler arasında iç tutarlılık mevcuttur.³³

Bilişsel öge, tutumun objesi hakkında bilgileri, duygusal öge, tutum objesinin ortaya çıkardığı his ve duyguları, davranışsal öge ise tutum objesine karşı fiillerle beraber davranışsal niyetleri (behavioral intentions)³⁴de kapsamaktadır.³⁵

Güçlü ve yerleşmiş tutumlar bu ögelerin üçüne de sahiptir, ama zayıf tutumlarda ise hassaten davranışsal öge zayıf olabilir.³⁶ S. Franzoi'ye göre her hangi bir tutumun varlığı için bu ögelerin üçünün de mevcudluğu söz konusu değildir. Örneğin, televizyonda gördüğümüz ama tanımadığımız herhangi bir ürün hakkında bizde pozitif tutum oluşabilir.³⁷

³¹David Krech, Richard S. Crutchfield ve Egerton L. Ballachey, **Individual In Society**, McGraw-Hill Book Company, Inc. USA, 1962, s. 140.

³²Krech ve diğerleri, s. 140.

³³İnceoğlu, s. 15; geniş bilgi için bkz; J. Richard Eiser, **Social Psychology, Attitudes, Cognition And Social Behaviour**, Cambridge University Press, USA, 1986.

³⁴Ayvaşık ve diğerleri, s. 19.

³⁵Hewstone ve Stroebe, s. 241.

³⁶Kağıtçıbaşı, s. 86.

³⁷Stephen L. Franzoi, **Social Psychology**, McGraw-Hill Higher Companies, Second Edition, USA, 2000, s. 148.

Her hangi bir konu hakkında insanlara yeni bilgiler vermekle onların bu konuda duygularını değişmek mümkündür. Bu da bilişsel ve duygusal öğelerin birbirine bağlı olduklarını kanıtlayan bir fikirdir. M. J. Rosenberg yaptığı ilginç bir deneyde şunu kanıtladı: Birey başka bir bireyin tutum objesi hakkındaki inanç veya düşüncesini hipnoz sonrası telkinle (posthypnotic suggestion)³⁸ o objeye duygulanımını değişerek değişebilir.³⁹

S. J. Breckler, 1984`te öğrencilerin yılanlara karşı tutumlarının duygusal, bilişsel ve davranışsal yönlerini değerlendirerek, bu üçlü öge modelinin geçerliğini ortaya koydu.⁴⁰

2. DİNİ TUTUM

“Dini tutum, kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır.”⁴¹ Dini tutumların objesi veya konusu tabii ki dindir. Her birey, dine karşı kendine özgü bir tutumu sergilemektedir. Bazıları dinin önemsedığı şeyleri önemseyerek olumlu, bazıları ise dini bilgileri, ibadetleri kabullenmeyerek, bunun “eskilerden kalma” bir şey olduğunu ifade ederek olumsuz dini tutuma sahip oluyor. Önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi, tutumlar dolaylı olarak yani, davranışları müşahede ederek kendini gösterir. Dini tutumlar bireyin ideolojisine, onun dini davranışlarına yön verir ve onları idare eder.

Dini tutumlar sadece davranışlardan ibaret olmayıp, insanın duygu ve düşünce boyutlarını da kapsar. Dine karşı ideolojik açıdan bir değişiklik olduğu zaman bu kendini derhal duygu ve davranışlarda da gösterir.⁴²

2.1. Dini Tutumların Öğeleri

Tutumların öğeleri bahsinde belirttiğimiz gibi bütün tutumların üç ögesi (bilişsel, duygusal ve davranışsal) mevcuttur. Bu öğelere kısaca göz atalım;

³⁸Ayvaşık ve diğerleri, s. 139.

³⁹Tajfel ve Fraser, s. 263.

⁴⁰Hewstone ve Stroebe, s. 242.

⁴¹Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, İkinci Baskı, Samsun, 2000, s. 145.

⁴²Mevlut Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, Samsun, Kasım, 1998, s. 45.

Bilişsel öge, bireyin dini inanç, düşünce ve bilgilerini kapsar. Aslında bilişsel öge, dini tutumda oluşturulan inançlardan ibarettir. Dini inançlarda duygu faktörü daha güçlüdür.

Birey, doğrudan yaşayarak kendi hayat tecrübesine esasen veya eğitim alarak, kitap okuyarak dini bilgiler kazanır. Neticede kazandığı bu dini bilgilerin üzerine dini tutumlarını inşa eder.

Dini tutumun olumlu veya olumsuz olmasına etki eden en önemli faktör, bireyin o konuda kazandığı bilginin mahiyetidir.⁴³ Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, kişinin bir konuda tutum geliştirebilmesi için o konu hakkında önceden bilgiye sahip olmalıdır. Kişi, hiç duymadığı bir din hakkında tutum geliştiremez.

Apaydın, bir makalesinde, dini tutumların olumlu veya olumsuz olma nedenlerini şöyle açıklıyor:

“Birey, olumlu ya da olumsuz tutuma, ailesi, arkadaş çevresi, okuduğu okul, dinle ilgili edindiği bilgiler, kitle iletişim araçları, dindarların tutum ve davranışları vb. faktörler ile kendi zihinsel gelişiminin değişik derecedeki etkileri ile ulaşır.”⁴⁴

Duygusal öge, dine karşı gösterilen duygusal tepkilerdir. Din ve dinle ilgili konulara ilgi duyma ve duymama, sevme ve sevmeme gibi duygular, dini tutumun duygusal yönüdür. Duygusal öge, bilişsel ögeye nispetle daha sabittir. Kişi, çevresinden yeni dini bilgiler aldıkça din konusundaki bilgileri değiştirebilir, ama dine karşı olan duyguları istenilen zamanda, kolay kolay değişmez. Duygusal ögesi güçlü olan dini tutumun değişmesi de zordur. Kişinin önceki yaşantıları onun dine karşı bakışını pozitif ya da negatif yönde etkiler. Bir kimse, dine karşı pozitif duygulara sahipse, onun din konusundaki

⁴³Kaya, s. 46; Ayhan Ergün, **Kur'an Kursu Öğrencilerinde Dini Tutum ve Davranışlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2002, s. 15; Naci Kula, **Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar ile Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, İslami Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), sayı, 3, cilt, 19, 2006, s. 511-524.

⁴⁴Halil Apaydın, **Burçların Dini Tutum ve Davranışlarla İlişkisi**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, sayı, 3, 2002, s. 187.

geçmiş yaşantıları hoşnut edici, olumlu geçmiştir. Aksine, kişide negatif dini tutum oluşmuşsa, din aleyhinde çok söz duymuş, olumsuz yaşam tarzı geçirmiştir.⁴⁵ Bütün bunların neticesinde, pozitif dini tutumlu kişiler dini yaşam tarzından zevk aldığı halde, negatif dini tutumlu kişiler ise dinin kapsadığı her şeyden sıkıntı duyar, ondan uzak dururlar.

Davranışsal öge, dini ibadetler, faaliyetler ve işleri kapsar. Dini davranışlar dini bilgileri kazandıkça ortaya çıkar.⁴⁶ Demek ki, bilişsel öge davranışsal ögeyi kendine bağlar ve onu sistematik bir şekilde idare eder.

Kişinin dini duyguları, bilgileri ve davranışları, tek kelimeyle, dini tutumu devamlılık gösterir. Dini tutumlar sürekli olarak kişide dine karşı olumlu veya olumsuz duygular ve davranışlar yaratır.⁴⁷

Görüldüğü üzere, bu ögeler uyumlu bir birlik oluşturur. Ama buna rağmen farklı tutumların öğelerinin güç dereceleri de farklıdır. Her hangi bir tutumda duygusal öge güçlü olduğu halde, başka bir tutumda davranışsal öge güçlü olabilir. Burada bir meseleye de dikkat çekmek gerekir. Bir tutumun öğeleri bireylere göre de farklılık gösterebilir. Örneğin, dini tutuma sahip iki kişiyi ele alalım. Bunlardan birisi dine saygıyla bakar, onun ilkelerini mantıklı bulur, ama ibadet etmez. Bu kişide dini tutumun bilişsel ve duygusal öğeleri güçlüdür. Diğer dinin ilkelerine mantık katmaz, ama Allah'ın emri olduğu için ibadetlerini yerine getirir. Bu kişide ise dini tutumun duygusal ve davranışsal öğeleri daha güçlü bir şekilde kendini belirtir.

2.2. Dini Tutumların Oluşması ve Gelişmesi

Geçen bölümlerde değindiğimiz gibi, tutumlar insanda doğuştan varolmaz. Tutumlar zamanla sosyalleşme sürecinde, insanlarla etkileşimde bulunarak, kültürel etkenlerle ortaya çıkar. Dini tutumlar da diğer tutumlar gibi ilk çocukluk döneminde

⁴⁵Kaya, s. 46; Ergün, s. 15.

⁴⁶Kaya, s. 47.

⁴⁷Kaya, s. 47-48; Ergün, s. 15-16.

kendini göstermeye başlar. Dini tutumların oluşmasındaki en önemli etken inançtır. Başta Allport olmak üzere bir çok psikoloğun kabul ettiği gibi inanç duygusu insanlarda doğuştan varolagelmıştır. Bu nedenle dini tutum önceden varolan inanç duygusu üzerine şekillenmeye başlar. Bu durum sanki dini tutumun oluşmasında bir kolaylık sağlar.

Wach'a göre, yetişkinlerin sahip oldukları dini tutumlar, onların çocukluk dönemindeki dini tecrübeleri ile ilişkilidir ve bu bütün kültürler için sözkonusudur. Winzen ve Remplein ise dini tutumların gelişimini yetişkinlerin teşvik ve desteklerine bağlarlar.⁴⁸ Danimarkada yapılan bir araştırmada öğrenciler dini konularda en etkili faktörler olarak sırayla aile, kişisel ilgi ve okulu belirtmişlerdir.⁴⁹ Genel olarak, bütün empirik araştırmalar, dini tutum ve davranışların ortaya çıkmasında ailenin en belirgin faktör olduğunu göstermiştir.⁵⁰

İmamoğlu'ya göre, dini tutumların oluşup gelişmesinde çevrenin ve kültürün etkisi olduğu gibi, aksine çevrenin, ekonominin ve kültürün şekillenmesinde de dini inanç ve tutumların etkisi vardır. Ancak bu iki etkileşim sonucunda dini tutumların yansımada bireyin benliği yoksa “üst ben” hakim olmalıdır sorusuna iki istikamette de cevaplar vardır. Bireyin benliğini destekleyenlerden Cooley, bireyin ben (self) olarak kabul ettiği duyguların ben-olmayan (non-self) duygularından daha güçlü olduğunu ileri sürmektedir. Umumiyetle, bazı fertler, kendi “ego”suyla özdeşleşip kendini varolduğu gibi algılamak, bazıları da kendini başkalarının algıladığı gibi algılamak. Cooley bunu “ayna benlik” olarak adlandırmıştır.⁵¹

⁴⁸ Kerim Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 45.

⁴⁹ Zuhâl Ağılkaya, **İntihar Girişiminde Bulunanlarda Dini Tutum ve Davranışlar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 138.

⁵⁰ Yavuz, s. 46.

⁵¹ Vahit İmamoğlu, Farklı Ortamlarda Dini Tutumların Psiko-Sosyal Temelleri, **Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu**, editör; Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, Mart, 2002, ss. 191-199 içinde s. 192.

Dini tutumların gelişmesinde etkili olan faktörleri sistemli bir şekilde açıklayalım. Şunu belirtmek gerekir ki, bu faktörler yalnızca dini tutumların değil, genel olarak diğer tutumların gelişmesinde de rol oynarlar.

2.2.1. Toplumsallaşma Süreci ve Grup Üyeliği

Dini tutumların gelişmesinde en önemli faktörlerden biri sosyal çevredir. Resmi ve resmi olmayan eğitim kurumları, aile, oyun ve okul arkadaşları, yakın akraba ve komşular, kitap ve gazeteler, radyo ve televizyon vb. çevre faktörleri olarak gösterilebilir. Birey, bu faktörler aracılığıyla din konusunda çeşitli bilgi kazanır. Bu bilgiler sayesinde bireyde zamanla dini tutumlar oluşup gelişir.⁵² Küçük yaşlardan ailede benimsetilen dini bilgilerin doğruluğu bireyin dini tutumlarının şekillenmesinde oldukça etkilidir. Bu nedenle, bireyin dini tutumunun gelişmesini doğru bir şekilde anlamak için onun dini bilgilerini aldığı kurum veya grubun inançlarını, normlarını bilmek gerekir.⁵³

Dini tutumların gelişmesinde çevre faktörlerinden en önde geleni ailedir. Aile, bireyin dini tutumlarında belirleyici bir etkidir. Yetişkinlikte bir takım değişiklikler olsa da bireyin bu tutumları yüksek derecede ailenin dini tutumlarına benzer.⁵⁴ Bazı kişiler ailenin tutumlarına zıt tutumlara sahip olur. Bunun sebebi, kişinin ebeveynlerin aşırı baskıcı eğitimine karşı tepkide bulunmasıdır.⁵⁵

Aynı kültüre mensup olan fertler arasında hep iletişim ve etkileşim mevcuttur. Bu da onların dini tutumlarının birbirine benzemesine ve ortak dini tutumların gelişmesine yol açmaktadır. Çünkü toplum ortak dini tutumlardan sapanları hoş karşılamaz, onları dışlar.⁵⁶ Toplumun bu baskısından kurtulmak için ortak dini tutumlara sahip olan fertler kendileri aralarında bir grup oluşturmaktadırlar.⁵⁷

⁵²Kaya, s. 50; Certel, s. 150-151; Ergün, s. 17.

⁵³Certel, s. 151.

⁵⁴Kaya, s. 50; Certel, s. 151.

⁵⁵Kaya, s. 50.

⁵⁶Kaya, s. 50-51; Certel, s. 151-152; Ağılkaya, s. 140.

⁵⁷Kaya, s. 51.

Fertlerin resmi ve resmi olmayan kurumlarda öğrendikleri dini bilgiler de onların dini tutum ve davranışlarının şekillenmesine etki eden faktörlerdendir. Bu nedenle bu kurumlarda din eğitiminin kalitesi ve niteliği, üzerinde durulması gereken en önemli unsurlardır. Bundan başka, böyle kurumlarda din eğitimi, bireylerin yaşı, zihinsel, ruhi ve sosyal durumlarına bağlı olarak sistemli bir şekilde yürütülmelidir.⁵⁸

2.2.2. İhtiyaçlar ve Güdüler

İnsan öyle bir varlıktır ki, onun ihtiyaçlarını gideren, istek ve taleplerini tatmin eden şey veya durumlar onu hoşnut eder, bu konularda olumlu tutum oluşturur, bunun aksine ihtiyaçlarını karşılamayan, istek ve taleplerinin yerine getirilmesine mani olan şeyleri sevmez, onlara tepki gösterir, onlardan mümkün oldukça uzak durur ve bu konularda da olumsuz tutumlara sahip olur.⁵⁹

Bildiğimiz gibi, inanç duygusu insanda fitraten vardır. Bu da insanların hiç bir zaman dinsiz, inançsız kalmamasının bir delilidir. Arkeoloji kazılarda bulunan bir çok dini semboller, defn merasimlerinde kullanılan eşyalar, dini içerikli resimler, mozaikler vb. tarihen insanların inanç güdüsünü veya ihtiyacını giderdiklerini göstermektedir.

Scobie'nin ifadesine göre dünya nüfusunun üçte ikisi dünya dinlerinden birine bağlı bulunmaktadır. Bu hesaba dünyanın farklı yörelerinde bilinmeyen inanç sistemlerini de eklersek çoğu psikoloğun kabul ettiği gibi dünyada inanmayan ve bir şeye bağlı kalmayan insan yok gibidir.⁶⁰

Din, insanın psikolojik ve sosyal ihtiyacını karşılamakla beraber cemiyetin sağlam bir şekilde ayakta durması için insanı aşırı istek ve taleplerine karşı kontrol altında tutmakta ve ona bazı sınırlar koymaktadır. Bu da tabii olarak insanın sınır tanımayan istek ve arzularını engellediği için dine karşı olumsuz tutum ortaya çıkaracaktır.

⁵⁸Ergün, s. 17.

⁵⁹Kaya, s. 51; Certel, s. 150; Ağılkaya, s. 139; Ergün, s. 19.

⁶⁰İmamoğlu, s. 195.

2.2.3. Kişilik Özellikleri

Dini tutumların oluşup gelişmesinde etkili olan faktörlerden bir diğeri de kişilik özellikleridir. Bu özellikler, hem doğuştan varolan hem de zamanla cemiyet içerisinde yaşayarak, sürekli iletişimde bulunarak sonradan kazanılan özellikler olarak sıralana bilir.

İnsanın doğuştan varolan özelliklerine fizyolojik ve ruhsal özellikler dahildir. Fizyolojik özelliklere insanın yapısı, dokusu, genleri, sinir sistemi, refleks vb. ruhsal özelliklere ise zekâ yapısı, huyu, duygu özelliği vb. aittir. Bütün bu özellikler bireyin kişiliğinin formalaşmasına etki eden unsurlardır. Bu özelliklerden dini tutumları en çok tesir altında tutanlar yetenek ve kabiliyetlerdir. Schleiermacher, Jung, Winzen, Remplein, Spranger gibi bazı psikologlar insanların doğuştan, hassaten dini yönden yetenek ve kabiliyetlere malik olduklarını kabul etmektedirler.⁶¹

Bu bir gerçektir ki, aynı kültür ve çevrede yaşayan bireyler arasında dini tutum farklılıkları mevcuttur. Bunun sebebi kişilik özellikleridir. Bireyin gelecekte nasıl bir dini tutum sergileyeceğini onun temel kişilik özelliklerinden çıkarsamak mümkündür.

Bireyin dini tutumları yalnızca onun kişilik özellikleri ile değil, başkalarının kişilik özellikleri ile de etkilenebilir. Dindar bir kimsenin ahlakı, davranışları olumlu ise başka birisinde bu olumlu tutuma ve de aksine olumsuz tutuma yol açar.⁶² Aslında burada dikkat edilmesi gereken şu nokta var; Dindar birisine karşı oluşan olumlu veya olumsuz tutum yalnız o şahsın kişiliğine ait olmayıp otomatik olarak onun temsil ettiği dine de bağlı olacaktır.

⁶¹İmamoğlu, s. 194.

⁶²Kaya, s. 52; Certel, s. 152-153; Ergün, s. 19; Ağılkaya, s. 139.

2.3. Dini Tutumun Özellikleri

2.3.1. Dini Tutumları Diğer İç Faktörlerden Ayıran Kriterler

İnsanın iç dünyası duygu, düşünce, inanç, tutum, değer ve güdülerden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. Sosyal psikologlar, tutumlarla diğer iç faktörleri birbirinden ayırmak için sistematik bir şekilde bazı kriterler belirlemişler;⁶³

- a. Dini Tutumlar Doğuştan Gelmez. Diğer tutum ve davranışlar gibi dini tutumlar da fitraten varolmaz, zamanla kültürel ve çevresel etkenlerle, dini bilgi, inanç, düşünce, duygu ve davranışların öğrenilmesiyle ortaya çıkar.
- b. Dini Tutumlar Az Çok Kalıcıdır. Öğrenme yoluyla kazanılan tutumlar da davranışlar gibi belli bir süre kendini gösterir. Tutumun bireyde yerleşimi ve güç derecesi ne kadar yüksekse bir o kadar da kalıcılığı uzun süreli olacaktır.
- c. Dini Tutumlar Özne-Nesne İlişkisini İçerir. Dini tutumlarda özne-nesne ilişkisi din ile kişi arasındaki ilişkiyi kapsar. Dini tutumlar kişi ile din arasındaki münasebetde esasen kararlılık, sabitlik ve dengeyi sağlar. Bu tutumlar kişinin dinle ilişkisinden başka çevresiyle olan ilişkisini de düzende tutar. Bireyin davranışlarını belirleyen ve idare eden dini tutumlar sistemli, güçlü, uzun süre kalıcı tutumlardır.
- d. Dini Tutumun Din-Kişi İlişkisinde Bir Yanlılık Vardır. Herkeste dinin lehine veya aleyhine olan tutumlar mevcuttur. Kişilerden dinin lehine olanlar olumlu, dinin aleyhine olanlar ise olumsuz tutumlar geliştirmişler.⁶⁴
- e. Dini Tutumların Duygusal Özellikleri Vardır. Dini tutumları öğrenilmiş dini bilgi ve becerilerden ayıran özellik duygusal yönünün daha güçlü olmasıdır.⁶⁵

⁶³Kaya, s. 52; Ergün, s. 20.

⁶⁴Kaya, s. 53.

⁶⁵Kaya, s. 54.

2.4. Dini Tutumların Güç Derecesi

Bütün tutumlarda olduğu gibi, dini tutumların da güç derecesi vardır. Dini tutumların güç derecesi onu oluşturan öğelerin gücüne bağlıdır. Bu öğelerin her biri ne kadar güçlü ve şiddetliyse kişinin tutumu da kadar güçlü olacaktır. İki kişi aynı konuda olumlu veya olumsuz tutumlara sahiptir, ancak birinin tutumu diğerinden daha güçlüdür. Böyle bir durumda, birinin tutum öğelerinin üçü de veya bir ikisi diğerinkisiyle mükayese olduğunda daha zayıftır.⁶⁶

Dini bilgilere sahip birisinin dini bilgilerden haberdar olmayan birisine nispetle dini tutumları olumlu yönde daha güçlü olacaktır. Din eğitimi almayan bireylerin dini tutumlarının zayıf veya olumsuz olduğu müşahede edilmiştir. Bilişsel ve duygusal öğeleri güçlü dini tutumlara sahip olan bireylerin dini davranışları yerine getirme olasılığı daha yüksektir.⁶⁷

2.5. Dini Tutumların Karmaşıklığı

Dini tutumların yalınlığı veya karmaşıklığı onun öğelerinin yalınlık veya karmaşıklığı ile ilgili bir meseledir. Din eğitimi almamış bireylerin dini tutumları yalın, din konusunda geniş bir birliğe sahip olan bireylerin dini tutumları ise karmaşık olacaktır. Dini tutumların karmaşıklığı üç yönde, bilişsel, duygusal ve davranışsal karmaşıklık olarak tahlil edilir.

Bilişsel karmaşıklık, bireyin din konusunda öğrendiği bilgilerin düzeyi ve muhtevasıdır. Kişi din hakkında ne kadar çok bilgiye sahip olursa bilişsel ögesi de karmaşık olur ve de aksine.⁶⁸ Örneğin, bilişsel ögesi yalın olan birisi rüşvet ve faizin sadece dinen haram olduğunu bilir ve bir de bilişsel ögesi karmaşık olan birisi rüşvet ve faizin yalnızca dinen haramlığını değil, onunla ilgili ayetleri, hadisleri, bunların haram kılınmasının arka planını vb. de bilmektedir.

⁶⁶Kaya, s. 54; Certel, s. 145; Ağılkaya, s. 147.

⁶⁷Kaya, s. 54; Ergün, s. 20

⁶⁸Kaya, s. 55-56; Certel, s. 146.

Duygusal ögenin karmaşıklığı, herkeste farklı düzeylerde kendini gösterir. Kendini güçlü bir şekilde dine bağlamış, dinini her şeyden ve her kesten üstün tutan, seven ve dinin emirlerini yerine getirmekten haz duyan birisinin duygusal ögesi güçlü ve karmaşıktır. Bunun aksine dini konularda duyarsız kalan birisinin duygusal ögesi zayıf ve yalındır.

Dini tutumun davranışsal ögesi de karmaşık ve yalın olabilmektedir. Dini ibadetleri yerine getiren kişinin davranışsal ögesi karmaşık, ibadet etmeyen kişinin davranışsal ögesi ise yalındır.⁶⁹

2.6. Dini Tutumların Diğer Tutumlarla İlişkisi ve Merkezi Tutum Olması

Bireyde her hangi bir tutum merkezi tutum olup diğer tutumları kendi etrafında toplar, onları kendine göre şekillendirir ve idare eder. Merkezi tutum olma açısından en önde geleni dini tutumdur. Dini tutumun merkezilik kazanması birey için dinin önemini ifade eder. Bu halde dini tutum diğer tutumlar arasında ehemiyet kesb edip onları etki altında tutar. Eğer kişide dini tutum merkezi tutum konumunda ise, bu onun politik, ekonomik, sosyal münasebetlerine tesir eder. Köktaş, Türkiye`de yaptığı bir araştırmada aynı dini tutumlara sahip olan şahısların aynı politik düşüncede olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁰

Kısaca, merkezi dini tutum kişinin diğer tutumlarının sınırlarını, hayata bakış açısını ve davranışlarını belirler.

2.7. Dini Tutumun Öğeleri Arasında Tutarlılık

Araştırmalara göre, dini tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri arasında bir tutarlılık mevcuttur. Güçlü dini tutumların öğeleri arasındaki bağlılık da güçlü olur. Örneğin, olumlu dini tutuma sahip birisi dinini sever, ilkelerini öğrenir ve uygular. Bu kişinin dini tutum öğelerinin üçü de olumlu ve aralarında bir uyum var.

⁶⁹Kaya, s. 56; Certel, s. 146.

⁷⁰Kaya, s. 57; Certel, s. 147; Ağılkaya, s. 147.

Dini tutumun ögeleri arasında bazen tutarsızlıklar da görülür.⁷¹ Örneğin, birisi dini sever, onun ahlak kurallarına saygıyla yanaşır, hatta çocuğunun dini öğrenmesini, ibadetlerini yerine getirmesini ister, ama kendisi ibadet yapmaz. Bu durumda kişinin dini tutumunun davranışsal ögesi ile bilişsel ve duygusal ögeleri arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır.

2.8. Dini Tutuma Hizmet Eden İhtiyaçların Kuvvet ve Sayısı

Dini tutumu destekleyen güdü, istek ve ihtiyaçların kuvvet ve sayısı çok olduğunda, dini tutumun değişme ihtimali azalmaktadır.⁷² Dini tutum kişinin, inanma, öldükten sonra cennete gitme, ebedilik gibi dini motifli ihtiyaçları ile beraber, toplum tarafından kabullenme, saygı görme ve gösterme, sevme ve sevilme, kendine güvenme, değerini bilme ve bu tür psiko-sosyal ihtiyaçlarını da gidermektedir.

2.9. Dini Tutumların Değişmesi

Önceki bölümlerde zikrettiğimiz gibi tutumlar bireyin hayatı boyunca karşılaştığı olay ve kişilerle iletişimde bulunarak ortaya çıkar ve zamanla değişime uğrar. Bu cihetten tutumlar arasında farklılıklar mevcuttur. Güçlü tutumların değişimi zayıf tutumlara nispetle daha zor olmaktadır. Genellikle, tutumların değişiminde hem iç hem de dış faktörler rol oynarlar. İç faktörler bireyin kişisel yönü, dış faktörler ise onun çevresidir.

Tutum değişikliği demek, kişinin belli bir konu hakkında fikirlerinin değişmesi demektir. Dolayısıyla, dini konularda kazanılan yeni bilgiler dini tutumun değişmesine sebep olur. Dini tutumun değişmesi iki istikamette, olumludan olumsuz ve olumsuzdan olumluya, varolan dini tutumun olumluluk veya olumsuzluk derecesinin azalıp artması şeklinde olmaktadır.⁷³ Yeni dini bilgilerin dini tutuma etkisi meselesinde iki şeyi belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, bireyin mensub olduğu dinin her hangi bir konusu hakkında kazandığı yeni bilgi onun dinine bağlı tutumunu değil, dindeki o konu hakkında tutumunu

⁷¹Kaya, s. 58; Certel, s. 147-148.

⁷²Kaya, s. 59.

⁷³Kaya, s. 59-60.

olumlu veya olumsuz yönde değişebilir. Örneğin, İslam'a göre 6 yaşına kadar çocuğun dövülmesinin günah olduğunu öğrenen birisi (önceleri bunun helal olduğunu sanıyordu) dinine karşı olumsuz bir tutum takınmaz, aksine yanlışlarını düzeltmek üzere işe koyulur. İkincisi ise, bireyin başka dinler hakkında kazandığı bilgi onun mensup olduğu dine karşı tutumunu olumlu veya olumsuz yönde değiştirebilir. Örneğin, kışnacılık'ta putlara tapıldığını öğrenen bir müslüman dinine daha çok sarılmakta ve sevmekte, bu da dolayısıyla dini tutumunu olumlu yönde daha da güçlendirmektedir.

Genel olarak söylersek dini tutumlar, din hakkında bilgi alma, mensup olunan dini grubun dini tutumunu benimseme, dini tutumların zorunlu olarak değiştirilmesi ve kişiliğin değişimine tesir eden diğer faktörler vasıtasıyla değişime uğramaktadır.⁷⁴

Modern zamanımızda bu faktörleri müşahede ettiğimizde din değiştirme vakalarında en çok etkili olan yeni dini bilgiler alma ve arkadaş edinilen çevre faktörleridir. Bu konuyla ilgili bir çok kitaplar yazılmış ve bu kitaplarda kendi toplumunda seçkin insanların dinlerini nasıl değiştirdikleri zikredilmiştir. Hristiyanlığı örnek verirse, bir çok vakaalarda anlatıldığı üzere ergenlik dönemini geçtikten sonra bireyler dini konularda akıl ve mantık aramaya başlamakta, hassaten teslis inancı ile ilgili soruları hep cevapsız kalmakta (ya da mantıki bir cevap bulunamamakta, dolayısıyla insanları tatmin etmemekte), onlarda hristiyanlığa ve dine karşı olumsuz tutum takınmaya sevk etmektedir. Bundan başka bazı kişiler de eğitim almak, turistik gezi yapmak, çalışmak vb. nedenlerle başka ülkelere giderek orada edindiği arkadaşlar ve mensup olduğu grupların etkisiyle dinini değiştirmektedir.⁷⁵

1990-1994 yılları arasında Köse'nin İngiltere'de 70 mühtedi (dinini değiştirerek İslam'ı seçen) üzerinde yaptığı araştırmada kişilerin dinlerini değiştirme sebeplerinden en önemlisini şöyle ifade etmiştir:

⁷⁴Kaya, s. 63.

⁷⁵Bu konuda örneklere bkz: Defne Bayrak, **Neden Müslüman Oldular**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, Ali Köse, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, İbrahim Ahmet Bavani, **Naşe Predpočtenije İslam**, çev. Fazil Karaoğlu, Göytürk Yayıncılık, Bakı, 1997.

“...bu insanların kendi dinlerinin inanç prensiplerine karşı çıkmaktan ziyade, dinin ve onun kurumlarının çağdaş dünyanın isteklerine izin vermesine veya en azından bunlara karşı çıkmamasına isyan etmeleridir.”⁷⁶

İnsanların tutumlarını zorla da değiştirmek mümkündür. Zorla veya baskıyla tutumun değiştirilmesi yöntemi bir çok durumlarda olumsuz tutumun oluşmasına sebep olmaktadır. Örneğin, ebeveynlerin zorla çocuğunu dini ibadetleri yerine getirme gibi mecburiyette bırakmaları çocukta dine karşı olumsuz tutumun gelişmesine neden olabilir.⁷⁷ Ama şunu da ifade etmek gerekir ki, yukarıdaki örnek çocuğa ibadetlerin öğretilmemesi anlamına gelmez. Dinimizde her şeyin bir ölçüsü, sınırı olduğu gibi ibadetlerin de yaş sınırı belirlenmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s.), “çocuklara yedi yaşına ulaştığında namazın öğretilmesini, on yaşına geldiğinde namaz kılmamakta ısrar ediyorsa namaza alışmaları için zorlanabileceğini” buyurmuştur.

3. DAVRANIŞ

3.1. Davranış Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

İngilizce`de “behavior” veya “behaviour” şeklinde kullanılan kelimenin Türkçe`de sözlük anlamı, “hal ve hareket, gidişat, davranış (tarzı), örf ve adet, ayaklanma veya kargaşalık⁷⁸” şeklindedir. Davranış kelimesi eski Türkçe`de “tavranmak” şeklinde kullanılmış⁷⁹, ansiklopedilerde “kalkmak üzere harekete geçmek, kendini korumak, duruma göre tavır almak, bir işi yapmaya teşebbüs etmek, bir şeye kullanmak için el atmak” gibi anlamlarda gösterilmiştir.⁸⁰

⁷⁶Köse, s. 258.

⁷⁷Kaya, s. 62-63.

⁷⁸Nuri Özbalkan, **Büyük İngilizce-Türkçe Genel Sözlük**, Alfa Yayınevi, 1. cilt, İstanbul, 1999, s. 322.

⁷⁹Ayverdi, s. 639, **Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, 3. cilt, İstanbul, 1969, s. 422.

⁸⁰D. Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yayınları, 15. Baskı, Ankara, 2001, s. 289, Ayverdi, s. 639.

Davranış kavramının tutum kavramı gibi çeşitli tanımları mevcuttur. Farklı psikolojik ve sosyolojik ekoller kendi metod ve yöntemlerine uygun bir tarzda davranışı tanımlamışlar. Bu ekollerin ortak özelliği, davranışın gözlenebilir ve ölçülebilirliğini kabul etmesidir. Bunlardan bazılarını zikrederim:

“Davranış kişinin bir bütün olarak psikolojik eylemleri, tepkileri, dış ve iç uyarılara cevap olarak karşılıklı etkileşimlerinin toplamıdır.⁸¹”

“Bir bireyin dışarıdan başkalarının gözleyebileceği bütün faaliyetleri davranış kapsamına girer. Refleksif, içgüdüsel ya da öğrenme ürünü olan her türlü bedensel faaliyetlerin yanı sıra konuşma da gözlenebilir olduğu için bir davranış biçimidir.⁸²”

“Davranış, yaşamın fiziksel, zihinsel ve toplumsal alanlarında insanın potansiyel ya da eyleme dönüşmüş etkinlikleridir.⁸³”

“Davranış, kişinin özellikleri, ahlak bakımından gösterdiği davranım, içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullar dolayısıyla geliştirdiği ve onu aynı durumdaki kimselere yaklaştıran davranımların tümüdür.⁸⁴”

3.2. Davranışları Biçimlendiren İç ve Dış Faktörler

Davranışların psikolojik veya sosyolojik yapısı hakkında her hangi bir bilgiye sahip olmayan birey, davranışlarının ne kadar karışık bir sisteminin olduğunu farkında değildir. İnsan davranışları çok karmaşık bir yapıya sahip olduğundan onları derinlemesine açıklamak kolay değildir.

Araştırmalara göre, davranışlar hem dış (çevre), hem de iç (bireye bağlı) faktörler neticesinde ortaya çıkmaktadır. İç faktörler davranışa tesir eden biyolojik ve psikolojik

⁸¹Oğuz Arkonaç, **Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999, s. 64.

⁸²Yılmaz Özakpınar, **Psikolojinin Kavramsal Yapısı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 62.

⁸³**Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, Ana Yayıncılık, 11. cilt, İstanbul, 1988, s. 577.

⁸⁴Rasim Bakırcıoğlu, **Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 76.

etmenlerdir. Biyolojik etmen, gen ve sinir sistemini (bazılarına göre evrimi)⁸⁵, psikolojik etmen ise güdüler, bilinç, kişilik, algılama, tutumlar vb. kapsamaktadır.⁸⁶

Her psikoloji ekolü basit bir davranışı farklı şekillerde izah etmektedir. Ama bu yaklaşımlar bazı noktalarda birbirile benzerlik arz etmektedir. Fikirlerin çeşitliliği onlardan birinin doğru diğerinin yanlış olduğu anlamına gelmez.⁸⁷ Aslında bütün yaklaşımlar davranış kavramının farklı yönlerini izah etmektedir. Bu da şu anlama geliyor ki, bir yaklaşımın davranışı izahı tekbaşına yeterli değildir, hepsi bir arada bu kavramı tamı tamına ihata edebilir. Bu ekollerden bazılarının davranışı nasıl açıkladıklarını özetleyelim:

Nörobijolojik yaklaşıma göre, oldukça karmaşık bir şekilde olan nörolojik süreçler davranışın temelini oluşturmaktadır. Nörolojik süreç beyinde oluştuktan sonra organizmanın belli sistemine uygun olarak kaslara geçer ve dışarıdan müşahede edebileceğimiz davranışları ortaya çıkarır.⁸⁸ Davranışları etkileyen diğer faktörler salgı bezlerinin çalışması, kanın kimyasal terkihi, insanın beslenmesi olarak da belirtilmektedir. Bu düşünceyi benimseyen psikologlara göre havadaki basınç, ısı veya nem değişikliğe uğradığında vücuttaki nörokimyasal süreçler etkilenmekte, bu da davranışta nörokimyasal değişikliklere sebep olmaktadır.⁸⁹ Örneğin, Dolunay günlerinde tansiyon ve kalp hastalarında rahatsızlıklar olmakta, duygusal insanlar bunalım ve stres yaşamakta, hatta o gün ameliyatlar kanamalı olabilmektedir.

Davranışsal yaklaşıma göre, psikolojinin yegane bilimsel metodu insanın müşahede edilen ve ölçülebilen davranışlarını araştırmaktır.⁹⁰ Davranışçılığın esas ve merkezi prensibi duygular, düşünceler, istek ve niyetler, tek kelimeyle bütün akli süreçler bizim ne

⁸⁵Clifford T. Morgan, **Psikolojiye Giriş**, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara, 1981, s. 27-34.

⁸⁶Inceoğlu, s. 70; Paul Guillaume, **Psikoloji**, çev. Refia Şemin, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, s. 25; Özcan Köknel, Kurban Özüğurlu ve Güler Aytar Bahadır, **Davranış Bilimleri (Ruh Bilim)**, Yayılım Matbaası, İstanbul, 1993, s. 23.

⁸⁷Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 1997, s. 26.

⁸⁸Cüceloğlu, s. 26; Muhammed Kızılgeçid, **Haris el Muhasibi de Dini Davranış Teorisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s. 37.

⁸⁹Cüceloğlu, s. 27.

⁹⁰Cüceloğlu, s. 28; Kızılgeçid, s. 39.

yapacağımızı belirleyemez şeklindedir. Davranışların temeli koşullanma üzerine kurulmuştur. İnsan biyolojik bir makinedir ve bilinçli şekilde değil, içsel dürtülere bağlı olarak davranışta bulunur.⁹¹

Skinner'e göre davranışların büyük bir kısmı onun sonucuna göre belirlenir. Örneğin, geçmişte çok iyi yaptığımız bir işi gelecekte de yapmaya meyl ederiz. Aslında o netice geçmişe bağlı bir şeydir ve bu davranışın önemi sadece gelecekte aynı sonucu elde etmemize bağlıdır. Çünkü yapacağımız davranışın geçmişteki gibi çok iyi sonuçlanacağını düşünürüz. Dolayısıyla, bir davranışı maksat, niyet veya umutla yapıyoruz dediğimizde o geleceğe yöneliriz. Aklımızın bu yönde çalışması davranışlarımızın nedeni değildir. Biz maksadımız olduğu için değil, geçmişteki başarılı sonuçlara dayalı olarak davranışta bulunuruz. Bizim maksat veya niyet şeklinde hissettiğimiz şey içgüdüsel olarak gözlemlediğimiz ve organizmanın koşullanma yoluyla ürettiği şeydir.⁹²

İnsanlar ödül ve ceza metotlarıyla doğrudan davranış biçimlerini öğrense de burada gözleme bağlı öğrenme şekli de dikkatten kaçmamalıdır. İnsan, çevresine bakarak, başkalarının davranışlarını müşahede ederek ve bunların sonuçlarını izleyerek davranışlarını biçimlendirebilir.⁹³

Bilişsel yaklaşımı benimseyen psikologlar, insanı pasif bir makine gibi değil, düşünen, algılayan, çevresinde olup bitenleri anlamlandıran aktif bir varlık olarak değerlendirirler. Onlara göre, insanın en önemli özelliği, çevreden gelen uyarıcıları anlamlandırabilmedir.⁹⁴ Bu ekolde davranışın izahı uyarıcı-davranış şeklinde olmayıp davranıştan önce bilinçlilik belirtilerek zikredilmektedir.⁹⁵ Zihinsel süreçlerle ortaya çıkan davranışlar yalnızca görünen tarafıyla değil, onun arka planını teşkil eden zihinsel olaylar, inançlar, tutumlar vb. gözönünde bulundurularak izah edilmelidir. Bilişsel ekol, davranışsal

⁹¹Richard L. Gregory ve O. L. Zangwill, **The Oxford Companion To The Mind**, Oxford University Press, New York, 1998, s. 71.

⁹²Gregory ve Zangwill, s. 74.

⁹³Rita L. Atkinson ve diğerleri, **Psikolojiye Giriş**, çev. Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999, s. 468.

⁹⁴Cüceloğlu, s. 29.

⁹⁵Kızılgeçid, s. 50.

ekolün insanı anlam aramayan, maksatsız ve mekanik bir cins olarak ele almasını eleştirmiştir. Bu iki görüş arasındaki en bariz fark bilişsel yaklaşımın davranışçılar gibi uyarıcı ile davranış (kara kutu) arasında neyin olup bittiğini bir tarafa bırakmayıp aksine daha derinden ayrıntılı olarak incelemeye çalışmış olmalarıdır.⁹⁶

Psikoanalitik yaklaşım, diğer yaklaşımların deneysel metotlarından farklı olarak bireyin geçmişi ile ilgili vakaları incelemektedir. Bu ekolün kurucusu olan S. Freud`a göre insan doğuştan cinsellik ve saldırganlık eğilimlerine sahiptir. Bu eğilimleri yüzünden insan topluma zor ayak uydurmakta, çocukluktan itibaren çevresindeki insanlar tarafından sürekli baskı altında tutulmakta ve zaman zaman cezalandırılmaktadır. Bu eğilimler insanın çevresi tarafından hoş karşılanmadığı için bilinçaltına itilirler, çünkü bireyde gerginlik, rahatsızlık meydana getiren bu talepler bilinçde devamlı kalmamalıdır. Buna rağmen bilinçaltına ittiğimiz isteklerin farkında değiliz ve bunlar sürekli olarak davranışlarımıza tesir etmektedir. Bilinçaltına itilmiş isteklere şunlar örnek verilebilir; dil sürçmesi, unutmalar, hatalar, rüyalar, gerçekleştirilmemiş arzular ve bunlara benzer davranışlar.⁹⁷ Bilinçaltındaki istekler orada yok olup gitmezler, aksine uygun olduğunca toplumun desteklediği davranışlar (örneğin, sanat, bilim, spor) şeklinde tezahür ederler.⁹⁸ İnsanın doğuştan saldırgan bir eğilimi olduğunu ileri süren Freud, birey ve toplumun “öldürme” içgüdüsünün tesiriyle hep savaş içinde olacağını belirtmiştir. Bu yönünden dolayı Freud insanlarla hayvanlar arasında bir fark görmez.⁹⁹

3.3. Davranışların Sınıflandırılması

Eğitim psikolojisinde insanın davranışları üç kategoriye bölünür; bilişsel, duyuşsal ve psikomotor. Bilişsel alanda yapılmış meşhur sınıflandırma Bloom ve arkadaşları ve Gagne`ye, duyuşsal alanda yapılan ise Krathwohl ve arkadaşlarına aittir. Bu sınıflandırmalar içinde en çok kabul gören ve kullanılan Bloom ve arkadaşlarının çalışmasıdır. Çünkü bu çalışma her üç alanı da ihata etmektedir.

⁹⁶Bakırcıoğlu, s. 51.

⁹⁷Atkinson ve diğerleri, s. 460.

⁹⁸Cüceloğlu, s. 31; Kızılgöçer, s. 45.

⁹⁹Cüceloğlu, s. 32.

Krathwohl ve arkadaşları duyuşsal alanla bilişsel alan arasında karşılıklı bir bağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim, duyuşsal hedefler bilişsel hedeflere ve aksine bilişsel hedefler de duyuşsal hedeflere ulaşmaya yol açmaktadır.¹⁰⁰

Skinner'e göre davranışın iki çeşidi vardır:

1. Respondent davranış, cevabın uyarıyı takip ettiği davranıştır. Örneğin, Pavlov şartlanması.
2. Operant davranış. Burada davranış biçimini oluşturan uyarılar saptanamamıştır, bu da bizim o davranışın sanki kendiliğinden ortaya çıktığı sonucuna varmamıza neden olmaktadır. Bu davranış tipine ise enstrümantal şartlanma aittir.¹⁰¹

Davranışın bir başka sınıflandırılmasına göre iki çeşit davranış vardır: açık davranışlar ve örtülü davranışlar.

Başkaları tarafından görülen veya gözlenebilen davranışlar açık (sevinmek, gülmek, ağlamak vb.), bireyin kendi iç dünyası ile ilgili ve yalnızca kendisinin müşahade edebileceği davranışlar ise örtülü davranışlardır (duygular, düşünceler vb.).¹⁰²

3.4. Tutum ve Davranışlar Arasındaki İlişki

XX. yüzyılın başlarına kadar hemen hemen bütün psikolog ve sosyologlar davranışlarla tutumlar arasında düz orantılı bir ilişkinin olduğunu zannediyorlardı. Bireyin açık seçik davranışlarının tutumları tarafından kontrol edildiği düşünülürdü. Ama sonralar bu konuda yapılmış bir çok araştırma, yazarları sözün asli manasında şüpheye soktu. Araştırmalardan bazılarında tutumla davranışlar arasında olumlu, bazılarında ise olumsuz sonuçlar ortaya çıktı.

¹⁰⁰Hasan Bacanlı, **Duyuşsal Davranış Eğitimi**, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2006, s. 6.

¹⁰¹Meydan Larousse, s. 422.

¹⁰²Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 192; Feriha Baymur, **Genel Psikoloji**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul, 1973, s. 43.

Bu konuyla ilgili ilk araştırma 1934 senesinde La Piere tarafından yapılmıştır. Araştırma esnasında o, genç bir Çinli ailesiyle birlikte ABD`yi dolaştı. Onlar 66 otel ya da motelde konaklayıp 184 lokantada yemek yediler. Bu dönemde Amerika`da Doğululara karşı güçlü bir önyargı olmasına rağmen biri dışında bütün otel, motel ve lokantalar onlara servis yapmayı reddetmediler. Bir süre sonra aynı otel ve lokantalara bir çinli aileyi kabul edip etmeyeceklerini soran mektup gönderildi. Mektubu yanıtlayan 128 kuruluştan %92`si kabul etmeyeceklerini belirttiler. La Piere ve birçok psikolog bu araştırmanın sonucunu tutum ve davranış arasındaki uyumsuzluk şeklinde yorumladı.¹⁰³

Acaba gerçekten tutum ve davranış arasında bir tutarlılık var mıdır? Bu soru bütün sosyal psikoloji kitaplarında sorulan en önemli soru haline gelmiştir. Bu sorudan maksat tutumları öğrenmekle davranışları önceden tahmin etmek düzeyini öğrenmektir. Sonraki dönemlerde bu ilk çalışmanın sonucu konusunda tartışmalar yaşanmış ve bazı yazarlar sonucun aslında tam gerçeği yansıtmadığını ileri sürmüş ve eleştirmiş ve bu alanla ilgili bir çok empirik araştırmalar yapmıştır.

Cookie Stephan ve Walter Stephan, La Piere`in çalışmasını eleştirmiş, bu araştırmanın tutum ve davranışlardan çok davranış ve davranışsal niyete yönelik olduğunu zikretmişlerdir. Dolayısıyla da araştırmanın sonucu tutum-davranış ilişkisini değil, davranış-davranışsal niyet ilişkisini göstermektedir. Burada davranış-davranışsal niyet aynı özgüllük seviyesinde ölçülmemiştir. Nitekim, Doğulu kalıbın negatif olduğu bir dönemde davranışsal niyet genel Doğulu kategorisi çerçevesinde ve davranışla davranışsal niyet aynı zamanda ölçülmemiştir.¹⁰⁴

Pennington davranışla tutum arasındaki olumsuz ilişkiyi bir kaç sebebe bağlamıştır. Bu sebeplerden birincisi, sosyal psikologların tutumları ölçen eksiksiz ve ya kusursuz araçlar tasarlayamamış olmalarıdır. Diğer bir sebep, La Piere gibi bazı psikologların genel tutumlarla spesifik davranışlar arasında ilişki kurmaya çalışmalarıdır. Bu konuda en doğru

¹⁰³J. L. Freedman, D. O. Sears ve J. M. Carlsmith, **Sosyal Psikoloji**, çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003, s. 357; Henry Gleitman, **Psychology**, W. W. Norton, Company, 4. Baskı, New York, 1995, s. 421.

¹⁰⁴C. Stephan ve W. Stephan, s. 218-219.

olan, spesifik tutumları ölçtüktan sonra onlarla spesifik davranışlar arasında ne tür bir ilişkinin olduğunu incelemektir. Davranışlarla tutumlar arasındaki zayıf ilişkinin sebebi, sosyal psikolog tarafından hazırlanan deneyin düzeni olabilir.¹⁰⁵

Abelson'a göre tutum ve davranış arasındaki olumsuz ilişki öğrenme sürecine bağlıdır: "Tutuma uymayan davranışın başlıca nedeni, aktörün (birey) tutumunu davranışla nasıl ifade edebileceğini öğrenmemiş olmasıdır."¹⁰⁶

Sosyal psikolog B. E. Collins'e göre tutum ile davranış arasındaki olumlu ilişki sosyologların işini şu anlamda kolaylaştırır; ölçülmesi zor olan davranışları rahatlıkla ölçebilirler. Gerçekten de bu yolla bir tutumun öğrenilmesi, o tutuma bağlı davranışların öğrenilmesini de sağlamaktadır.¹⁰⁷ Fishbein ve Ajzen, bireyin herhangi bir davranış ve bu davranışa bağlı sosyal normlara ait tutumları hakkındaki bilgisi öğrenilirse, onun davranışsal niyetini önceden tahmin etmek mümkündür, şeklinde görüş belirtirler.¹⁰⁸ Bentler ve Speckart'a göre, açık davranışlar yalnızca tutum, niyet ve sosyal normlardan değil, hem de geçmiş davranışlardan da önceden tahmini verilebilir. Bunun nedenlerini şöyle açıklayalım; Geçmiş davranışlar, tutumlar ve sübjektif normlar karşılıklı şekilde birbirilerini etkileyebilirler. Tutumlar davranışı hem niyete etki ederek dolaylı yolla, hem de niyet aracılığıyla olan her bir eylemi etkileyerek doğrudan kontrol altında tutabilir. Sübjektif normlar davranışı yalnızca dolaylı, geçmiş davranışlar gelecek davranışı ise hem doğrudan hem de dolaylı yolla etkileyebilir.¹⁰⁹

1958 senesinde De Fleur ve Westie, La Piere'in çalışmasının yanlışlıklarını ortaya çıkarmak için spesifik tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi ölçmeye teşebbüs ettiler. Onlar önce beyaz ve siyah insanlarla ilgili önyargıları ölçtüler. Sonra güçlü önyargıya sahip

¹⁰⁵Pennington, s. 78.

¹⁰⁶Tekarslan ve diğerleri, s. 174.

¹⁰⁷Salih Güney, **Davranış Bilimleri**, Nobel Yayın Dağıtım, 4. Baskı, Ankara, 2008, s. 226, Erdal Tekarslan ve diğerleri, **Sosyal Psikoloji**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 172.

¹⁰⁸Pennington, s. 78.

¹⁰⁹J. Richard Eiser, **Social Psychology**, Cambridge University Press, GB, 1988, s. 65.

bireylere zenci birisiyle resim çektirmek teklif olundu. Sonuç olarak önyargılı bireylerin önyargısızlara nispetle daha az isteğe sahip oldukları belirlendi.¹¹⁰

Genel olarak birçok psikolog ve sosyologa göre davranışla tutum arasındaki ilişkinin olumsuz çıkma nedenlerinden en başta geleni, tutum ölçme hatalarıdır. 1971 senesinde Jones ve Sigall, ölçme hatalarından en önemlisi olan insanların yalan cevap verme olasılığını azaltmak için sahte boru hattı (bogus pipeline)¹¹¹ metodunu ortaya koydular. Onlara göre, eğer insanlar araştırmacıların onların tutumları hakkında kusursuz bilgilerinin olduğuna inandırılırsa onlar bu konuda dürüst davranırlar. Bu durumda bireylerin yalan konuşma imkanları olmayacak, çünkü hemen açığa çıkma korkusu buna izin vermeyecektir.¹¹²

4. DİNİ DAVRANIŞ

20. yüzyılın ortalarında dini inanç ve davranışlar konusu, psikologlar tarafından ihmal edilmiş bir durumdaydı. Din psikolojisi alanında yaptığı çalışmalarıyla tanınan Richard Gorsuch bu kavramların böylesine dikkatten uzakta kalmalarının sebebini psikolojinin bağımsız bir şekilde felsefeden ayrılmasında görüyordu. Ona göre, son 20 yılda felsefe psikolojiyle yeniden birleşecekmiş gibi görünmesine rağmen, din psikolojisi genel psikoloji alanına yaklaşmaktadır.¹¹³

A. T. Welford'a göre, bu çalışmaların azlığı ve eksikliğinin sebebi laboratuvarında dini davranışın asıl içeriğini elde etmenin zor olmasıdır. Genel olarak, bu konularda

¹¹⁰Pennington, s. 78.

¹¹¹Bogus Pipeline: Bu metotta araştırmacılar çok karmaşık sisteme malik bir cihaz tasarlayıp bireyleri inandırmak ve onlarda "ben yalan söylersem cihaz hemen gösterecektir" korkusunu uyandırmaya çalıştılar. Denekler çok sayıda elektordlarla ve yanıp sönen lambalarla cihaza bağlandılar. Cihazın üzerinde iki istikamette- katılmak ve katılmamak-cetvel boyu hareket eden uzun bir gösterge vardı. Araştırmacılar önceki çalışmalarında gizli bir şekilde deneklerin bazı tutumlarını öğrenmişlerdi. Sonuçta, onlar deneklere cevaplarını bildikleri soruları sorup ve tutumlarının sanki cihaz tarafından ölçüldüğünü gösterdiler (Hovitt, s. 126).

¹¹²Denis Howitt ve diğerleri, **Social Psychology: Conflicts and Continuities**, Open University Press, Philadelphia, 1992, s. 126.

¹¹³H. Newton Malony, **Psychology of Religion**, Baker Book House, Michigan, 1991, s. 266.

araştırma yapan uzmanlar en az beş problemi göz önünde bulundurmaldırlar: a. Diğer davranış türleriyle mukayesede dini davranışın doğası. b. Dini davranışı görünüşte doğuran ve ona eşlik eden bireysel ve çevresel faktörler. c. Din konusunda kullanılan kavramların doğası ve kaynağı. d. Bu kavramların, bireyleri ve onların kendilerinin oluşturduğu tavır ve davranışları baskı altında tutan tesirleri. e. Bu kavramların kurumsallaştırılma ve dinin sosyal bir kurum olarak çalışma tarzı. Bütün bu problemler o kadar birbirine bağılılar ki, birini araştırmak onların hepsini araştırmak demektir.¹¹⁴

Yukarıda dini davranışın bilimsel araştırma yönünden tarihine kısaca göz attık. Şimdi dini davranışın doğası, kaynağı, özellikleri, anlamı, bu tür davranışların farklılık göstermeleri vs. gibi konularla ilgili psikologların düşünce ve yorumlarını görelim.

Freud ve Jung'a göre dini davranış, esasen kadın ve erkeklerin çevresel özelliklere karşı tepkileridir. Dini davranışa sahip bireyler doğal ve sosyal ortamlara ayak yuduramayıp, normal davranış sergileyememektedirler.¹¹⁵

Alston inancın bazı yönlerden davranışsal yanının ritüellerde tezahürünü bulduğunu ifade etmiştir. İbadetler, Tanrı'ya şükretmek, itiraf, kurban, evlilik ve defn merasimleri vs. inanca bağılı dini davranışlardır.¹¹⁶

Braithwaite dini ifadelerin aslında ahlaki ifadeler olarak davranışlara tesir etmeği hedeflediği ve bunların temelini-doğruluğu kabul edilen ve inanılması gerekli-ahlaki hikaye ve kıssalar üzerinde kurulduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

Dini davranışın yukarıda belirtilen tanımlarına esasen denilebilir ki, bu psikologlar dini davranışın inanca bağılı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Freud ve Jung'un dini davranışı fazla tepkisel ve mantıksız bir biçimde tanımlamalarına rağmen, burada da bireyin inancı kendini göstermektedir. Şöyle açıklayalım; bireylerin çevreye karşı herhangi bir tepkide

¹¹⁴A. T. Welford, Is Religious Behaviour Dependent upon Affect or Frustration, **Psychology and Religion**, ed. L. B. Brown, Penguin Education, Middlesex, 1973, ss. 211-224, s. 211-212.

¹¹⁵Welford, s. 212.

¹¹⁶Michael Argyle, **Psychology and Religion**, Routledge, London, 2000, s. 96.

¹¹⁷ Argyle, s. 95.

bulunmaları (örneğin, bir şeyin yanlış veya doğru olmasına karşı tepkileri) çevrelerindeki bireyler veya olayların doğru veya yanlışlığının farkındalığından ileri gelmektedir. Dolayısıyla, bir şeyin doğru veya yanlış olmasının farkında olmak, o şeyin doğru veya yanlış olmasına inanmaktır.

Psikolojik araştırmalar üzerinde çalışırken dini davranışların nereden ve nasıl ortaya çıktıklarını bilmek çok önemlidir. W. James'e göre dini bir ortamda kendini gösteren davranış dinsiz muhitlerde bilinmeyen bir davranış değildir. Davranışı dini olarak vasıflandıran davranışın kendisi değil, davranışın yöneldiği obje ve onun üstlendiği amaçtır. Örneğin, dini sevgi bireyin dini objeye yönlendirdiği doğal sevgi hissidir.¹¹⁸

Burada Freud'un ve James'in dini davranışla ilgili düşüncelerini karşılaştırsak şöyle bir tablo ortaya çıkacaktır; James'te olduğu gibi Freud anlayışında dini ve dinsiz muhit ayırımı yoktur, sadece normal ve anormal muhit anlayışı vardır. Yani dinsiz muhit normal, dini muhit ise anormaldir. Böylelikle, James'in dini ve dinsiz muhitlerinde karşılıklı olarak insanların davranışları normal karşılandığı halde, Freud'un tek normal muhiti dinsiz olduğu için dini davranışların anormal sayılması pek normal gözükmemektedir.

David Trout 1931 senesinde yaptığı "dini davranış" adlı araştırmasında anti içgüdü cereyanıyla Amerikan psikolojisini etkiledi. Bundan başka o, bir protestan olarak açık bir şekilde mekanik materyalizmi reddetti. Trout, dini davranışı Aziz Paul'un umut, itikat ve sevgi kriterleriyle açıklamaya başladı. Psikoloğa göre, dini davranışın bir kaç temel özelliği vardır. Bunlardan en önemlisi "Telic"tir-o pozitif bir hedefe yönelmiştir. Bu biyolojik bir ihtiyacın giderilmesi veya bu dünyanın dışında çeşitli biçimlerdeki hayatın başarısıdır. Dini davranışı karakterize eden üç özellik de şunlardır; Birincisi, dini davranış nispeten çatışmadan uzaktır. Davranışın alternatif şekilleri (günah, kararsızlık, korku) az veya çok derecede olsa da yasaklanmıştır. Görüldüğü kadarıyla dini seçim tek doğru yoldur ve teklik kurtuluş anlamındadır. İkincisi, dini davranışlar perseverasyon¹¹⁹ gösterirler. Bireyler fazla zaman dilimi ve enerji uğruna samimiyetle sevdikleri veya onları tatmin eden amaçları

¹¹⁸Geoffrey E. W. Scobie, **Psychology of Religion**, B. T. Batsford LTD, London, 1975, s. 30.

¹¹⁹Bir düşünce veya harekete fazlasıyla saplanıp kalma.

gütmektedirler. Mistiklerin perseveratif etkinlikleri fevkaladedir, belirli bir zamanda nerdeyse hiç pozisyonunu değişmeden sabit davranır bu da başkaları tarafından monoton şekilde kabul edilir. Üçüncüsü, dini davranışta seyrek şiddet (intensity)¹²⁰ veya amaç için canlılık, şevk görülür.¹²¹

Bu bilgilerden yola çıkarak dini davranışların sabit, derin kök salmış, şiddetli ve canlı, insanları tatmin edici, onları hayatın her alanında motive edici bir güce malik olduğu söylenebilir.

Barbara Hargrove`ye göre insanın çeşitli yönlerden kendine has özellikleri veya kabiliyetleri vardır. Bunlardan biri de simgelemek kabiliyetidir. Onun fikrinde, bireyin herhangi bir davranışı onun kendisi için hangi manaya gelirse gözlemci için de o manaya gelmektedir, demek çok yanlıştır. Çünkü davranışların, hassaten dini davranışların sembolik bir muhtevası vardır. Örneğin, iki farklı davranış onları oluşturan kaynak bakımından aynı şeyi ve de aksine iki benzer davranış anlamları açısından farklı şeyleri ifade edebilir. Bu nedenle din sosyoloğu gözlemlenmiş davranışların arka planında duran anlam sistemi hakkında en az temel bilgilere sahip olmadan bu konuda herhangi bir kategorik sistem veya bir genelleme yapamaz.¹²²

Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, tutum ve davranışların oluşumuna etki eden en önemli faktör ailedir. Aile çocuğun dini inancının uyanmasını teşvik eder, ona dini tecrübeyi kazandırır. Ailede dua ve ibadetler çocukla beraber yapıldığında çocuğun duygu ve düşünceleri, davranışları üzerinde daha güçlü ve hızlı etkiye sahip olur. Çocuğun dini yönelimli davranışlarını müşahede ettiğimizde ebeveynlerin taklitini yapıyor gibi görünmektedir. Onun bu taklitinin arkaplanında Allah`ı samimiyetle kabullenme ve anma mevcuttur.¹²³

¹²⁰ Ayvaşık ve diğerleri, s. 89.

¹²¹ David M. Wulff, **Psychology of Religion Classic and Contemporary Views**, John Wiley and Sons Inc., New York, 1991, s. 115-116.

¹²² Barbara Hargrove, **The Sociology of Religion**, Harlan Davidson Inc, 2. Baskı, Illinois, 1989, s. 19.

¹²³ Yavuz, s. 47.

Scobie, bireylerin dini inanç ve davranışlarında farklılıklar görülmesinin nedenini bu bireylerin mensup oldukları dini grup veya mezheplerde görmektedir. Diğer taraftan farklılığın kaynağı olarak insanların kişiliği de dikkate alınmalıdır. Aslında burada belirtilmesi gereken mesele, insanlar kişiliğini eğitim öğretimle geliştirirler ve dolayısıyla dini inanç ve davranışların farklılığı da buna dayanmaktadır.¹²⁴ Demek ki, dini inanç ve davranışlardaki farklılığın esas nedeni öğrenim sürecine bağlıdır. Konumuzla ilgisi açısından ceza ve mükafat kavramlarını örnek verelim. Genel olarak eğitimi cezaya dayanan insanlar daha sert ve daha şiddetli özelliklere sahip dini davranışlarda bulunmaktadır. Eğitimi mükafata dayanan insanlar ise daha yumuşak ve daha şevkli dini davranışlar yapmaktadırlar.

5. MÜKAFAT

5.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Mükafat kelimesi Arapça bir kelime olup, kefe`e kökünden türemiş, manası “ödül, karşılık, iyiliğe iyilikle karşılık verme”dir.¹²⁵ İngilizce`deki karşılığı ise “mükafat, karşılık, ücret¹²⁶, taltif etmek, gönül okşamak¹²⁷” manalarını veren “reward” kelimesidir.

Bir terim olarak mükafat kelimesi Türkçe ansiklopedik lügatlarda “yararlı bir iş yapan veya bir yarışmada başarılı olana verilen armağan, ödül, yapılan iyiliğe karşılık olarak yapılan iyilik veya karşılık¹²⁸, takdirname¹²⁹, sevindirici ve onur verici davranış¹³⁰” gibi manalarda ifade edilmiştir.

¹²⁴Scobie, s. 31.

¹²⁵Ebu`l-Fadl Cemaleddin Muhammed İbn Manzur, **Lisanu`l-Arab**, Beyrut, ty, 1. Cilt, s. 139.

¹²⁶Özbalkan, 3. Cilt, s. 2584.

¹²⁷Redhouse Sözlüğü, s. 832.

¹²⁸Meydan Larousse, s. 132; Ayverdi, 2. Cilt, s. 2196.

¹²⁹Doğan, s. 958.

¹³⁰Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, 3. Cilt, İstanbul, 2007, s. 3359.

Mükafatın sözlük ve terim anlamını kısaca açıklamaya çalıştık. Sonraki kısımlarda mükafatın tanımı, özelliği, içeriği, türleri, davranışla ilişkisi, fayda ve zararları vs. gibi konular üzerinde duracağız.

5.2. Mükafatın Tanımı ve Amacı

Her bir mükafat, bireye istenilen davranışı yaptırmaya yönelik teşvikler ve bu davranışı yaptıktan sonra davranışın yerleşmesini sağlayan pekiştiricilerden ibarettir.¹³¹

F. Kanad'a göre mükafat, yapılmış olan iyi davranışın yeniden yapılmasını teşvik etmek için uyandırılan haz hissidir.¹³²

Mükafat davranışı tahrik edici bir faktördür.¹³³

Ceza ve mükafat övme ve suçlamanın en açık ve müşahhas ifadeleridir. Belki de onlar motivasyonun en az istenen biçimleridir. Para, muafiyet şeklindeki mükafat pratikte güçlü teşvik ediciler olarak gösterilmiştir. Manevi açıdan baktığımızda bir işi gerektiği kadar iyi yapmak en iyi ve en güzel mükafattır.¹³⁴

Mükafat bireyin iyi hareket ve davranışlarının tekrarını sağlamak amacını kendinde içerir.¹³⁵ Dennis'e göre mükafatın amacı, bir işe merak uyandırmak ya da iyi yapılmış işi ödüllendirmektir.¹³⁶

Mükafatla ilgili tanımlara baktığımızda onun iyi veya istenen davranışları teşvik etmek, bu davranışların bireye etkisini çoğaltmak ve bu yolla bireyin bilincine derinlemesine yerleştirmek gibi rolleri ortaya çıkmaktadır.

¹³¹Mehmet Emin Ay, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, s. 19.

¹³² Fikret Kanad, **Pedagoji**, Ulus Basımevi, Ankara, 1937, s. 61.

¹³³ Yaşar Fersahoğlu, **Kur'an'da Zihin Eğitimi**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 79.

¹³⁴ John J. Ryan, The Learning Process, **Educational Psychology**, ed. Rudolf Pintner ve diğerleri, Barnes and Noble Inc., 6. Baskı, New York, 1970, ss. 71-140, s. 86.

¹³⁵ Ay, s. 20.

¹³⁶ Wayne Dennis, The Hopi Child, **Child Behaviour and Development**, ed. Roger G. Barker, Jacob S. Kounin, Herbert F. Wright, McGraw-Hill Book Company, New York, 1943, ss. 621-636, s. 625.

5.3. Mükafatın Türleri

Mükafatın türleri eğitim açısından manevi ve maddi, psikoloji açısından ise içsel ve dışsal olmakla iki farklı grupta incelenebilir. Biz her iki gruptan gerekli düşünce ve görüşleri sunmaya çalışalım.

5.3.1. Maddi Mükafat (Physical Reward)

Maddi mükafat, adından da anlaşıldığı üzere bireye verilen birtakım maddi şeyleri kapsamaktadır. Bireyin her hangi bir armağanla ödüllendirilmesi bu mükafat türünün en yüksek seviyesidir. Birey olumlu davranış ve başarısının karşılığı ve devamı için sürekli olarak çeşitli hediyelerle mükafatlandırılır. Burada amaç onun davranışlarının yakınları veya çevresi tarafından değer verilip beğenildiğinin bildirilmesidir.¹³⁷

Kanad'a göre, maddi mükafat maddi cezalardan farklı olarak insanı maneviyatsız, şerefsiz veya haysiyetsiz yapmaz. Buna dayanarak çocuklara iyi davranışlarından ötürü mükafat verilmesi makuldür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta mükafatın çok ve sürekli verilerek çocukların hislerine hakim olmasının karşısını almaktır.¹³⁸

5.3.2. Manevi Mükafat (Moral Reward)

Bu tür mükafatta birey maddi olarak bir şey kazanmamakta, ama onun ruhi ihtiyacını giderici veya tatmin edici ifadeler kullanarak birey mutlu olup sevindirilmektedir.¹³⁹ Çocuklar büyüdükçe, mantıkları güçlendikçe, hisleri daha da belirginleşip derinleştikçe maddi değil manevi mükafatlara baş vurulmalıdır. Manevi mükafatta çocuğun düşünce tarzı ve iç dünyası göz önünde bulundurulmalı ve ona uygun hareket edilmelidir. Manevi ve ahlaki mükafat, çocuğun yaptığı iyi davranışın ahlaki

¹³⁷ Ay, s. 21.

¹³⁸ Kanad, s. 63.

¹³⁹ Ay, s. 20.

yönden çok uygun ve güzel olduğunu anlatarak onda düşünce ve algılama kabiliyeti ve hislerinin yükselmesine neden olmaktadır.¹⁴⁰

Manevi mükafat üç şekilde ortaya çıkar.

1. Sevgi ve ilgi göstermek. Manevi mükafatın en yaygın ve en etkili türü olan sevgi ve ilgi göstermek birey üzerinde olumlu etki bırakmaktadır. Çünkü insan doğuştan itibaren yakınlarının, sevdiklerinin sevgi ve ilgisine muhtaçtır. Onların sevgisi bireye hayat mutluluğu verir, işlerinde başarıya ulaşmasına yardım eder. Birey bazen yakınlarının sevgi ve ilgisini dünyadaki en değerli mükafat olarak görür.
2. Övmek, Tebrik ve Takdir Etmek. Bu mükafat türü de birey üzerinde güçlü etki yapmaktadır. Hassaten birey toplum içerisinde ve ölçülü ifadelerle övülme, takdir ve tebrik edilirse bu onun için bir çok maddi mükafattan çok daha değerli olabilir.¹⁴¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki, birey ergenlik çağında beğenilme, takdir edilme arzusuna daha çok ihtiyaç duyar.
3. Arzu ve istekleri yerine getirmek. Birey olumlu davranışlar veya herhangi bir işte başarı sergilerse bunun karşılığında yakınları tarafından arzu ve isteklerinin yerine getirilmesidir. Bireyin yakınlarının ona değer verip makul olan arzu ve isteklerine olumlu yönde cevap vermeleri ona güçlü şekilde tesir eder. Burada sözkonusu olan mesele yakınlarının bireyin isteklerine olumlu bakmalarıdır.¹⁴²

¹⁴⁰ Kanad, s. 63.

¹⁴¹ Kanad, s. 63; Ay, s. 20.

¹⁴² Ay, s. 21.

5.3.3. İçsel Mükafat (İntrinsic Reward) ve Dışsal Mükafat (Extrinsic Reward)

İçsel mükafat, davranıştaki zevk ve doyum duygusudur. Burada davranış sadece zevk için yapılır. Örneğin, salıncakta sallanmak, yüksek yerden suya dalmak vs.

Dışsal mükafat ise davranışta olmayan, davranışın yapılması için dışarıdan verilen ödüdür.¹⁴³ Araştırmalar, dış kaynaklı ödülle mükafatlandırılmanın iç kaynaklı ödülü yavaş yavaş ortadan kaldırmasına sebep olduğunu göstermiştir. Bu sürecin adı aşırıya gitme (overjustification) dir.¹⁴⁴

5.4. Mükafatın Motivasyon ve Davranışla İlişkisi

Edward L. Thorndike 1911 senesinden başlayarak yaptığı deneylerle pekiştirme (reinforcement) ile ilgili yaklaşımlara etki etti. Onun deneylerinin büyük kısmı tepki alabilmek için hayvanları ödüllendirmek ve bunun karşılığında onların davranışlarını müşahede etmekten ibarettir.¹⁴⁵

Thorndike bu deneylerden öğrenme ile ilgili bir kaç sonuç elde etti ve bu sonuçlar üzerine teorisini kurdu. Sonuçlardan bazılarını kısaca anlatalım:Etki Yasası (Law of Effect),Çok Yanıtlılık Yasası (Law of Multiple Responses) ve Hazırlık Yasası (Law of Readiness).¹⁴⁶ Etki yasasına göre öğrenme davranışsal sonuçların fonksiyonudur. Dolayısıyla mükafat davranışı güçlendirir, ceza ise bireyi başka bir şeyler yapmaya sevk ediyor. Çok yanıtlılık yasası Thorndike'nin, bireylerin henüz hallini bulamadıkları zor problemlerle karşılaştıklarında doyurucu etkiyi bulana kadar farklı yanıtlar kullandıkları teorisini içermektedir. Hazırlık yasası, belirli yanıtların öğrenilmesini ifade etmektedir. Bu yanıtların öğrenilmesi bireyin onlardan hoşlanıp hoşlanmamasına değil, bireyin hazır olup

¹⁴³Cüceloğlu, s. 249.

¹⁴⁴Cüceloğlu, s. 250.

¹⁴⁵Thorndike'nin 1911'de yaptığı klasik bir deney: Aç bir kediyi kafese koyup, kafesin dışarısında ise balık asıp kediyi kapalı kafesten çıkıp bu balığı yakalamaya dürtülemek. Kedi kafesi açmak için ilmiklenmiş ipi çekmeli veya başka bir mekanik beceri göstermelidir. Geniş bilgi için bakınız; E. L. Thorndike, **Animal Intelligence**, New York, 1911.

¹⁴⁶Thorndike'nin teorisini hakkında geniş bilgi için bakınız; Ernest R. Hilgard ve Gordon H. Bower, **Theories of Learning**, Meredith Publishing Co., 3. Baskı, New York, 1966, s. 15-47.

olmamasına bağlıdır. Bu önemli yasa Thorndike'nin mükafat ve cezayla ilgili açıklamalarının temelini teşkil etmektedir. Thorndike'ye göre bireyin bir işi yapmaya hazır olması ve bu işe izin verilmesi mükafatla sonuçlanır. Aksi halde, birey hazır olduğu zaman işini yapmaya izin verilmemesi ya da hazır olmadığında bir işi yapmaya zorlanması cezayla sonuçlanır.¹⁴⁷

Lepper ve Green 1975'te iki grup çocuk üzerinde yaptıkları deneyle Thorndike'nin mükafat ve cezayla ilgili teorisinin her zaman için geçerli olmayacağını ortaya koydular.¹⁴⁸ Deneydeki sonuçlara göre mükafat beklemeyen çocuklar bilmecelerle oynama motivasyonlarını devam ettirdiler. Lepper ve Greene'ye göre bunun sebebini zihinsel olgulara bağlayabiliriz. Genellikle, davranışlarımızın izahını vermek için dışsal ve içsel nedenlere başvururuz. Nitekim hayatımız boyu bazen dışsal (extrinsic) bazen içsel (intrinsic) bazen de her iki tür mükafatı kazanmak için mücadele ederiz. Dışsal mükafat çok sayıda ve aşıkarduğunda motivasyonumuz da daha çok dışı yansır. Ama dışsal mükafat beklemediğimiz durumlarda içsel nedenlere bakmak zorunda kalırız. Böylelikle, mükafat bekleyen çocukların davranışları dışsal, dışsal mükafat beklemeyen çocukların davranışları ise memnuniyet ve zevklerine bağlı içsel faktörlerle açıklanabilir. Mükafat beklemeyen çocuklar aktivitelerini devam ettirmek için kendi kendilerini yüksek derecede motive etmişlerdir.¹⁴⁹

Çocuk ve yetişkinler üzerinde yapılmış araştırmalar bireylerin geçmişte iyi sonuçlar elde ettiği davranışları tekrar yapmaya özen gösterdiklerini ortaya koymuştur. Başarı

¹⁴⁷Guy R. Lefrançois, **Psychology For Teaching**, Wadsworth Publishing Company, 7. Baskı, Belmont, 1991, s. 33.

¹⁴⁸Lepper ve Greene'nin deneyi: Deney iki grup çocukla yapılmıştır. Önce her iki gruba geometrik bilmeceler sorulmuş ve birinci gruba mükafat karşılığında çok çekici oyuncaklarla, ikinci gruba ise peşin mükafat olmadan sadece resimli bilmecelerle oynamak önerilmiştir. Belirli bir zamandan sonra çocuklar müşahede edilmiş ve ikinci gruptaki çocukların kendiliğinden bilmecelerle oynadıkları görülmüştür.

¹⁴⁹Lefrançois, s. 326-327; Paul L. Harris, *The Child As Psychologist*, **Early Childhood Development and Education**, ed. Margaret Donaldson, Robert Grieve ve Chris Pratt, Basil Blackwell, Cambridge, 1991, ss. 270-279, s. 277.

duygusu bazen yapay ve gereksiz mükafatlarla da tatmin edilebilir. Tek sözle, mükafat ve dışsal motivasyon arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttur.¹⁵⁰

Bireyin hayatta başarılı olabilmesi için maddi mükafat kafi değildir, manevi mükafat da önemlidir. Aslında bu konuda insanın karakteri sözkonusudur. Bazı insanları maddi, bazılarını manevi, bazılarını da hem maddi hem de manevi mükafatlar tatmin eder. Birey yalnız kendisinin mükafatlandırılacağı durumlarda kazandığı sonuç en yüksek olup, aksine grup adına çalıştığı durumlarda ise daha düşük netice elde ettiği müşahede edilmiştir. Mükafat ya bir başarının karşılığı ya da başarıya götüren bir motivördür. Mükafatın bile kendine özgü ölçüsü vardır. Mükafat başarıya denk düşmeli veya ölçülü olmalıdır. Mükafatla ihtiyaç tam şekilde karşılanırsa yalnız o zaman bireyi motive eder.¹⁵¹

5.5. Mükafatın Etkileri

Kanad'a göre sonraki tesir bakımından mükafatın tesiri cezanın tesirinden daha çoktur. Çünkü, insan eski acılarını eski derecesile hatırlamaz. Mazideki elemeler insanlara güzel hatıralar ve zevk gibi görünür. Mükafat genel olarak pedagoğların bazılarına göre olumlu bazılarına göre ise olumsuz bir vasıttır.¹⁵²

Ceza gibi mükafat da tekrarlanması istenen davranışlarla doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan hoşgörölü ve zevkli ilişki çocuğı o davranışı tekrarlamaya motive edebilir. Muhtemelen en sade ve hâlâ en etkili mükafat olan sosyal kabul övgü biçimindedir. Bu her zaman böyle bir davranışa "Mehmet, sen odanı çok güzel toplamışsın."bağlıdır. Aynı zamanda bu, her bir normal çocuğun sosyal kabul arzusunu tatmin ediyor.¹⁵³

Baron, çocuk yetiştirmede cezadan çok mükafat hakkında düşünmemizin çok daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Örneğin, "bu hafta dürüst ve güzel davranışlar yaparsan

¹⁵⁰Ryan, s. 86.

¹⁵¹Fersahoğlu, s. 79.

¹⁵²Kanad, s. 61.

¹⁵³ Elizabeth B. Hurlock, **Child Development**, McGraw-Hill Book Company, Inc, 3. Baskı, New York, 1956, s. 424.

cumartesi seni parka götürüceğim” ifadesi çocukta merak uyandırır, iyi davranışlar yapmasını teşvik eder ve en esaslı mutlu olmasını sağlar.¹⁵⁴

Bazen iyi davranış karşılığında mükafat olarak hediye verilir. Jersild ve Tasch`ın belirttiği üzere çocukların minnettarlığı, çoğu kez maddi değerlerin, hatta verilen mükafatın pratik kullanımının bile dışında kalmış gibi görünür. Mükafat olarak verilen hediye çocuğun kabiliyet ve başarısının belirtisi olup, onu cesaretlendirme ve ona olan itimatı temsil etmektedir. Bu durum çocuğun özgüvenini arttırmaktadır. Genel olarak üzerinde durulan düşünce şudur ki, iyi davranış karşılığında çocuğun mükafatlandırılması onu kibirli yapacak ve hayatı boyu şan şeref gölgesinde uyumaya cesaretlendirecektir.¹⁵⁵

Herbart`a göre mükafat çocukta vasıtalı alaka uyandırıyor, yani çocuk ancak mükafat sayesinde iyi davranışlar sergiliyor. Halbuki insan iyi davranışı bir şey karşılığında değil, o davranışın kendisinin iyi ve ahlaki olduğu için yapmalıdır.¹⁵⁶

E. Deci`nin yaptığı araştırmanın sonucuna göre, dışsal mükafatlar (aktivitede herhangi bir doğal sonucu olmayan mükafattır) kendi içinde ve dışında hedefe çevrilirler. Öğrenme aktivitesinin mükafat kazanmaktan başka hiçbir değeri kalmaz. Mükafat verilmediği halde öğrenmeyi gerektiren neden de ortadan kalkar.¹⁵⁷

Okullarda öğrencilerin içtenlikle motive edilip edilmemelerine bakmaksızın dışsal mükafatlar (ders notları, hediyeler, altın yıldızlar vs.) kullanılır. Araştırmalar ev ve okul ortamlarında güçlü bir şekilde dışsal kontrolün olmasının öğrencilerde manevi boşlukların oluşmasına neden olduğunu göstermektedir. Dışsal mükafat sistemi içsel motivasyonlu çocuklarda mahvedici etkiler bırakabilir. Bu çocuklar kısa müddetten sonra işlerini zevk için yapmaz ve sadece bir hedefe-mükafata ulaşmaya odaklanırlar.¹⁵⁸

¹⁵⁴Kathleen Baron, **Bringing Up Children**, The English Universities Press Ltd, London, 1961, s. 82.

¹⁵⁵Hurlock, s. 424.

¹⁵⁶Kanad, s. 62.

¹⁵⁷Barbara Clark, **Optimizing Learning**, Merrill Publishing Company, Ohio, 1986, s. 133.

¹⁵⁸Clark, s. 134.

Fersahoğlu, birisine mükafat verildiği zaman başkalarında haset ve kıskançlık hislerini uyandırmamaya, aksi halde, başkalarında hem mükafat veren hem de mükafat alan taraf hakkında olumsuz tutumların oluşmasına sebep olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁹

Mükafat konusunda üzerinde durulması gereken çok önemli bir mesele, mükafat verilen bireydir. Mükafat bireyde bencillik, kendini diğerlerinden üstün görme gibi hisleri uyandırmamalıdır. Çünkü bu tür insanlar hayatta tabii ve gerçekçi olamıyor ve hayatlarını kendilerinden maddi yönden üstün insanların taklidine adıyorlar. Görüldüğü üzere, bu konuda da mükafatın ölçüsü, denkliği göz önüne çıkmakta ve çok dikkat edilmesi gereken bir hususa çevrilmiştir.

6. CEZA

Ceza kelimesi arapça bir kelime olup “karşılık, uyarı, mükafat” anlamına gelmektedir.¹⁶⁰ Ceza kelimesinin İngilizce'deki karşılığı ise “ceza(landırma), ceza görme, mücazat, azarlama, tekdir, zorluk, eziyet”¹⁶¹ anlamlarını veren “punishment” kelimesidir.

Türkçe ansiklopedik sözlüklerde ceza “uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım”¹⁶², devletin suç işleyen bireyin hayat, hürriyet ve malı üzerine kanunların belirlediği şekilde koyduğu sınırlama, iyi veya kötü karşılık¹⁶³, yanlış bir davranışın istenmeyen ve kötü sonucu, bazı çocuk oyunlarında yenilen tarafa uygulanan yaptırım”¹⁶⁴ şekillerinde ifade edilmiştir.

¹⁵⁹ Fersahoğlu, s. 79.

¹⁶⁰ İbn Manzur, 24. Cilt, s. 143.

¹⁶¹ Atalay, 2. Cilt, s. 2739; Redhouse Sözlüğü, s. 783.

¹⁶² Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. Baskı, Ankara, 2005, s. 363.

¹⁶³ Ayverdi, 1. Cilt, s. 482.

¹⁶⁴ Çağbayır, 1. Cilt, s. 787.

6.1. Cezanın Tanımı

Bir terim olarak ceza, belirlenmiş kanunlara karşı çıkan kimseye zarar verilmesi ya da acı çektirilmesidir.¹⁶⁵

Ceza, herhangi bir olayın veya durumun üzüntü, sıkıntı ile neticelenmesi şeklinde tanımlanabilir. İşte bu bakımdan ceza, uygun görülmeyen davranışların yapılmasının karşısını almak için oluşturulan engel ve istenmeyen davranış yapıldıktan sonra bu tür davranışların bir daha tekrarlanmaması için yapılan yasaklar rolünü oynamaktadır.¹⁶⁶

Ceza olumsuz bir davranışı menetmek için oluşturulan negatif bir uyarıcıdır.¹⁶⁷

Ceza, bireyin tekraren belirlenmiş yasa dışına çıkmasının karşısını almaktır.¹⁶⁸

Psikolojik bir kavram olan “Kendini cezalandırma” ise bireyin suçluluk acısından kurtulmak için patolojik davranışlarda bulunması manasına gelmektedir.¹⁶⁹

Mükafat gibi ceza da davranışa iki zaman diliminde uygulanabilir. Yani, istenen davranış için önceden hem maddi hem de manevi mükafat, istenen davranış yapıldıktan sonra da bu tür mükafatlar verilebilmektedir. Bundan biraz farklı olarak istenmeyen davranış yapılmadan önce bu davranışa engel olacak yalnızca manevi ceza, istenmeyen davranış yapıldıktan sonra hem maddi hem de manevi ceza uygulanabilmektedir.

6.2. Ceza ve Negatif Pekiştirmenin Amacı ve Rolü

Mükafat kavramı pozitif pekiştirme ile aynı anlamda kullanılabilir, ama ceza kavramı negatif pekiştirme ile aynı anlamda kullanılamaz. Ceza istenmeyen davranış yapıldığında uygulanır, negatif pekiştirme ise istenen davranış yapıldığında ortadan kalkar.

¹⁶⁵ Ana Britannica, 5. Cilt, s. 486.

¹⁶⁶ Ay, s. 22.

¹⁶⁷ Ziya Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayınevi, 14. Baskı, Ankara, 2007, s. 148.

¹⁶⁸ Arthur T. Jersild, **Child Psychology**, Prentice Hall, Inc, 5. Baskı, New Jersey, 1960, s. 91.

¹⁶⁹ Meydan Larousse, 2. Cilt, s. 880.

Negatif pekiştirme, istenen davranışın yapılma ihtimalini artırma, ceza ise olumsuz davranışın yapılma ihtimalini azaltma rolünü oynamaktadır.¹⁷⁰

Ceza bazı yönlerden negatif pekiştiriciye benzemektedir. Günlük hayatımız davranışlarımızın çok önemli kısmını oluşturan kaçınma aktivitesi üzerinde kurulmuştur. Ceza ve negatif pekiştirici davranışın istenmeyen ve uyumsuz kalıplarını ortadan kaldırmaya yönelmektedir.¹⁷¹

Bunların etkisi anksiyete oluşturucu uyaranlara bağlıdır. Ceza ve negatif pekiştirici davranışın herhangi bir kalıbına engel olduğunda onları davranışın oluşturulmasında kullanmak çok daha zor olur. Örneğin, mürekkep kabını sürekli yere atan çocuğu cezalandırarak bu davranışından vazgeçirmek mümkündür, ama ona aynı tekniyi kullanmayı okutarak öğretmek bundan defalarca zordur.¹⁷²

6.3. Cezanın Türleri

Mükafat gibi cezanın da çeşitli türleri mevcuttur: Manevi ve maddi cezalar.

6.3.1. Manevi Ceza (Moral Punishment)

Manevi ceza, bireyi utandırmak, kırmak, ona soğuk davranmak, tenbihlemek, tek sözle ruhuna ve maneviyatına negatif tesirde bulunmakla uygulanır. Manevi cezadan maksat bireyin düşünce ve maneviyatına olumlu etki ederek onun davranışlarını doğru ve uygun istikamete yönlendirmektir. Manevi ceza üç yolla yapılmaktadır: Sevgi ve ilgiyi azaltmak, tenkit, uyarı ve kınama, azarlama ve hakaret.¹⁷³

¹⁷⁰ Cüceloğlu, s. 157; Selçuk, 148-149.

¹⁷¹ E. Stones, **An Introduction To Educational Psychology**, Methuen and Co Ltd, London, 1966, s. 94.

¹⁷² Stones, s. 95.

¹⁷³ Ay, s. 23.

1. Sevgi ve İlgii Azaltmak

Bu ceza şekli manevi cezanın en hafif şeklidir. Birey, uygun görülmeyen bir davranış yaparsa ceza karşılığı olarak ona ilgisizlik gösterilir. Bu tür bir ceza bireyin arzu ve isteklerinin çevresi tarafından yerine getirilmemesi şeklinde de yapılabilir.¹⁷⁴

2. Tenkit, Uyarı ve Kınama

Tenkit, bir ceza türü olarak bireyin zayıf yönlerini, hatalı davranışlarını açık şekilde söylemekle bireyi eleştirerek yapılmaktadır. Bu cezadan amaç, bireyin olumlu ve olumsuz davranışlarını ona açıklayarak kusurlarının farkında olmasını sağlamaktır.¹⁷⁵

Uyarı, bireyin yaptığı yanlış davranışlara göre tembihlenmesidir. Bu ceza türü tenkit gibi yazılı ve sözlü şekilde yapılabilir.

Kınama, bireyin yaptığı yanlış davranışın karşılığı olarak mutlaka cezalandırılması gerektiğinin ve bir daha tekrarlanmamasının kesin bir dille bildirilmesidir.

Ay “Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza” konusunda yaptığı araştırmada aile eğitiminde bu ceza türlerinden tenkit ve uyarının uygulandığı, kınamanın ise hemen hemen hiç bir yerde yapılmadığını tesbit etmiştir.¹⁷⁶

3. Azarlama ve Hakaret

Azarlama ve hakaret manevi cezalar içinde en ağır olanı sayılmaktadır. Azarlama, bireyin sert ve keskin bir şekilde uyarılması, ona karşısındaki kızgınlığının gösterilmesidir. Burada amaç, yaptığı yanlış davranışından dolayı bireyi hem düşündürmek hem de onu bu davranışı tekrar yapmaması için biraz korkutmaktır.

Hakaret hem sözler hem de davranışlarla kendisini gösterir. Bu ceza türü bireyin haysiyetine dokunacak, onu küçük düşürecek, kıracak sözler söyleyerek ve bireyin

¹⁷⁴Ay, s. 24.

¹⁷⁵Ay, s. 24-25.

¹⁷⁶Ay, s. 25.

kendisini değersiz, maneviyatsız, sevilmez vs. hissettirecek şekilde davranış ve tavırlarda bulunarak yapılmaktadır.¹⁷⁷

6.3.2. Maddi Ceza (Physical Punishment)

Maddi ceza bütün cezalar içinde en ağırı olarak görülmektedir. Literatürde bedeni veya fiziki ceza olarak geçmektedir. Bu ceza türünde merkezi nokta insanın bedeni ve organlarıdır. Birey dövülmekle yalnızca bedeni eziyete değil, ruhi eziyete de maruz kalmaktadır.¹⁷⁸

6.4. Cezanın Etkileri ve Sonuçları

Cezanın davranış üzerindeki etkileri mükafatın etkileri kadar anlamlı değil¹⁷⁹ ve önceden saptanamaz.¹⁸⁰ Hatta bazı ortamlarda ceza istenmeyen davranışın daha da fazla yapılmasına sebep olmaktadır.¹⁸¹ Mükafat “yaptığımı tekrar yap!” şeklinde bir mesaja sahip olduğu için onun etkisi kolayca anlaşılabilir, ama cezada mesele farklıdır. Ceza “yaptığını bir daha yapma” anlamında olduğu için çocuğun yapmaması gerekli olanı anlayıp neyi yapmalı olduğunu anlayamamaktadır. Böylece çocuk istenen davranışın ne olduğunu bilmediği için sonraki aşamada önceki davranışından daha kötü davranışta bulunabilir.¹⁸²

Ceza yeni ve istenilen davranışlar oluşturulmasını sağlamaz, yalnızca eski davranışları bastırır. Bilindiği üzere cezanın hiç kullanılmadığı bir yer yoktur. Burada önemli mesele, cezanın hangi durum ve şartlarda etkili ve zararsız olduğunu tesbit etmektir. Ceza bazı durum ve ortamlarda bir nevi tehdit mahiyetini taşımaktadır. Örneğin, şöför polis cezasından korktuğu için kırmızı ışıkta geçmez.

Ceza bilgi verici bir nitelikte olmalıdır. Örneğin, kitapların üzerini çizen veya yırtan çocuk bundan sonra böyle bir davranışta bulunmama konusunda bilgilenmektedir. Ceza

¹⁷⁷ Ay, s. 25-26.

¹⁷⁸ Ay, s. 26.

¹⁷⁹ Stones, s. 96.

¹⁸⁰ Cüceloğlu, s. 159; Selçuk, s. 149.

¹⁸¹ Stones, s. 96.

¹⁸² Cüceloğlu, s. 159.

burada çocuğun hangi davranışın istenen hangisinin istenmeyen olduğunu ve davranışlarının sınırını öğrenmesine yardım etmektedir. Bu sınırlar ne çok sıkı ne de çok katı olmalıdır.¹⁸³

Cezanın etkisi cezalandıran şahıs ve mekanla da ilgilidir. Birey, zamanla cezalandıranı ve ceza aldığı ortamı sevmemeye, bu insanlardan ve bu tür ortamlardan uzak durmaya çalışır.

Cezada dikkat edilmesi gerekli en önemli hususlardan birisi bireyi cezalandırırken onun benliğini ve şerefini kırmamaya özen gösterilmesidir. Aksi halde, ceza karşılığında birey incitici ve tehlikeli tepkilerde bulunabilir.¹⁸⁴

Ceza, hıncını çıkarmak veya acısını almak maksadı ile kullanılabilir. Bu, ceza verenin öfkesini dindirir, ama ne ceza verene ne de ceza verilene bir fayda sağlar. Şurası gerçek ki, birey aldığı cezadan korktuğu için bir daha öyle hataya yol vermemeğe çalışır, ama ceza onun ister açık ister gizli şekilde küstah olmasına sebep olur.¹⁸⁵

Bedeni ceza, kesin ve yadsınamazdır ve o, ceza verenin duygularını hafifletmesine yardımcı olur. Çocuk cezaya istekli olduğunda bu, onun da duygularını hafifletir. Bu ceza türü, şiddeti, tecavüzü barındırmakta ve bir çok insan hassaten kendinden küçük yaşta olanlara bu cezayı uygulamaktadırlar. Birisi kendinden küçük olanı döverken aklından değil, gücünün üstünlüğünden faydalanmaktadır.¹⁸⁶

Öğrenim sürecinde ceza, istenilen veya yapılması gereken davranışın ne olduğunu açıklamaz, ama dikkati istenmeyen davranışın üzerine çeker.¹⁸⁷

Cezanın öğrenme üzerinde etkili olabilmesi için bazı meselelere dikkat etmek gerekir:

¹⁸³ Selçuk, s. 149.

¹⁸⁴ Cüceloğlu, s. 159.

¹⁸⁵ Arthur T. Jersild, **Child Psychology**, Prentice Hall, Inc, 5. Baskı, New Jersey, 1960, s. 92.

¹⁸⁶ Jersild, s. 93.

¹⁸⁷ Lefrançois, s. 41.

- a. Cezalandırılan davranışın hangi sebepten dolayı yapıldığı öğrenilmelidir.
- b. İstenmeyen davranışın karşılığında uygun görülen davranışın ne olduğu açık bir şekilde bildirilmeli ve bu davranış yapıldıkta mükafatlandırılmalıdır.
- c. Ceza verilmeden önce cezanın verileceğine dair uyarıcılar ve ikazlar belirtilmelidir.
- d. Ceza veya mükafat belli bir manayı ifade etmeli, cezalandırılan veya mükafatlandırılan davranışın sebebi açıkça söylenmelidir.
- e. Olumsuz davranışlar yapıldığında cezayla karşılık verilmelidir.¹⁸⁸

Mükafat ve cezanın yapılan davranışla doğal bir ilişkisi yoksa öğrenmeye katkıda bulunsa da eğitimsel açıdan bir değeri olmaz. Bu halde, kısa bir zamanda unutulur ve olumsuz tavır ve davranışların ortaya çıkmasına yol açar.¹⁸⁹

Kısacası, Stones`in de belirttiği gibi cezayla istenmeyen bir davranışın ortadan kaldırılması mümkündür, ama onunla çocukların bir şey öğrenmesi konusu şüphelidir.¹⁹⁰

7. KUR`AN-I KERİM`DE MÜKAFAT VE CEZA KAVRAMLARI

Kur`an-ı Kerim`in bazı ayetlerinde ceza ve ecr kelimeleri mükafat anlamında kullanılmıştır.¹⁹¹ Bunların toplam sayısı 160`tır.¹⁹²

Bazı ayetlerde ise ceza ve `ikab kelimeleri ceza veya cezalandırmak anlamında kullanılmış¹⁹³ ve bu ayetlerin toplam sayısı 72`dir. Ay`ın da belirttiği gibi, ayetlerdeki bu

¹⁸⁸ Cüceloğlu, s. 160.

¹⁸⁹ Vedide Baha Pars ve diğerleri, **Eğitim Psikolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 148.

¹⁹⁰ Stones, s. 95.

¹⁹¹ Ayetlerden bazıları için bakınız: Ali-İmran, 114, 136; Maide, 85; En`am, 84; Tevbe, 121; Yunus, 4; Yusuf, 22, 88; Nahl, 31, 96-97; Kehf, 88; Taha, 15; Mu`minun, 111; Nur, 38; Furkan, 15, 75; Kasas, 14, 25; Ankebut, 7; Rum, 45; Secde, 17; Ahzab, 24; Sebe`, 4, 37; Yasin, 54; Saffat, 39, 80, 105, 110, 121, 131; Zümer, 34-35; Ğafir, 17; Casiye, 22, 28; Ahkaf, 14; Necm, 31, 41; Kamer, 14, 35; Rahman, 60; Vakıa, 24; İnsan, 9, 12, 22; Mürselat, 44; Nebe`, 36; Leyl, 19.

¹⁹² Ay, s. 41.

¹⁹³ Bkz. Bakara, 85, 191; Ali-İmran, 87; Nisa, 123, 193; Maide, 29, 33, 38, 95; En`am, 93, 120, 138, 146, 157, 160; A`raf, 40-41, 147, 180; Tevbe, 26, 82, 95; Yunus, 13, 27, 52; Yusuf, 25, 74-75; İbrahim, 51; İsra, 63, 98;

sayılara baktığımızda Kur'an-ı Kerim'in terbiye metodunun temelini insanları cezalandırmaktan çok mükafatlandırmak teşkil etmektedir.¹⁹⁴

Kur'an-ı Kerim'de mükafat ve ceza anlamını çağrıştıran diğer kavramlar ise tebşir ve inzar kavramlarıdır. Konumuz ve araştırmamız açısından bizi en çok ilgilendiren kavramlar bunlardır. Onun için bu kavramların Kur'an-ı Kerim'de kullanım şekilleri veya metotları, insanı terbiyelendirmedeki rolleri vs. gibi konular üzerinde durmamız ehemmiyetli olacaktır.

İnsanın ruhi hayatında farkında olmaksızın zamanla gerilme ve gevşemeler meydana gelebilir. Bu hallerde inzar ve tebşir metotları itici ve yönlendirici rolleri üstlenirler. Yani, elem insanı sürekli harekete geçirir, hazza ulaşmaya sevk eder, haz ise insanı istediği hedefe ulaştırır. Bu iki karşıt ve periodik hisler neticesinde insan ilerleme motivasyonuna sahip olur.¹⁹⁵

Konuya Allah'ın (c.c.) ve insanın iradesi açısından bakarsak böyle bir tabloyla karşılaşırız. Ayetlerde görüldüğü üzere Allah Teala (c.c.) inzar ve tebşirle insanların davranışlarının sınırlarını çizmiş, hangi davranışların karşılığının mükafat, hangilerinin ceza olduğunu açıkça beyan etmiştir. İnsanın vazifesi ise tayin edilmiş sınırları çizmemek, emirlere tabi olmak şeklinde belirlenmiştir. Bu durumda insan irade sahibi olduğu için davranışlarında bir mecburiyet bulunmamakta, bu iki yoldan¹⁹⁶ birini seçmekte serbest bırakılmaktadır. İnsan ise ona verilmiş irade ve akılla yaratılış mahiyetine bakmalı, neyin doğru neyin yanlış olduğunun şuuruna varmalıdır.¹⁹⁷

Kehf, 106; Taha, 128; Enbiya, 29; Neml, 90; Kasas, 84; Sebe`, 17, 33; Fatır, 36; Ğafir, 40; Fussilet, 28; Şura, 40; Casiye, 14; Ahkaf, 20, 25; Tur, 16; Necm, 31; Haşr, 17; Tahrim, 7; Nebe`, 26.

¹⁹⁴ Ay, s. 41-42.

¹⁹⁵ Bilal Temiz, **Kur'an-ı Kerim Terbiyesinde Mükafat ve Ceza Metodu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997, s. 47-48.

¹⁹⁶ Beled, 10-18.

¹⁹⁷ Temiz, s. 65-70.

Başka sözle, mükafat ve ceza zamanında ve yerinde uygulanmalı, birey yaptığı davranışla aldığı karşılık (mükafat veya ceza) arasında doğru bir ilişki kurabilmeli ve neticede niçin cennet veya cehennemi kazandığını idrak etmelidir.¹⁹⁸

Kur'an-ı Kerim`de inzar üslubu, Allahın (c.c.) ikazı,¹⁹⁹ gazabını açıkça belirtmesi, tehdidi,²⁰⁰ Allah ve Rasulunun harb etmesi,²⁰¹ telmih üsulu,²⁰² ahiret azabı²⁰³ ve ukubat²⁰⁴ şeklinde ifade edilmiştir.²⁰⁵

Tebşir üslubu ise ya peygamberlere ya da doğrudan mü`minlere teselli ve ümit verici²⁰⁶ ifadelerle zikredilmiştir.²⁰⁷

Tebşir metodu muhatabı emir veya mesajı kabullenmeye yöneltmekte ve onu bu mesaja sadık kalmaya teşvik etmektedir. İnzar metodu ise muhatabı mesajı reddetmekten uzaklaştırmakta veya vazgeçirmeğe çalışmaktadır. Tebşirde sözkonusu olan insanın sevdiği ve arzu ettiği hedeflerdir. İnzarda ise insanın hoşuna gitmeyen, vazgeçmek zorunda olduğu sebepler temel teşkil etmektedir. Ayetlerde zikredildiği üzere bunların ikisi de hem maddi hem de manevi mahiyette olabilmektedir.²⁰⁸

Kur'an-ı Kerim`de peygamberlerin kavimlere inzar ve tebşir etmek görevi ile gönderildiklerinden bahsedilmektedir.²⁰⁹ İnsan dünyaya imtihan edilmek için gelmiş²¹⁰, Allah (c.c.) bu imtihanın adaletli ve dürüst olması için kavimlere kendi dillerinde konuşan peygamberler²¹¹ veya uyarıcılar göndermiş yanlış ve doğrunun ne olduğunu onların

¹⁹⁸ Temiz, s. 51.

¹⁹⁹ Hadid, 16.

²⁰⁰ Kalem, 44-45; Yunus, 102.

²⁰¹ Bakara, 18.

²⁰² A`raf, 171.

²⁰³ Furkan, 68-69.

²⁰⁴ Tevbe, 39.

²⁰⁵ Temiz, s. 87-89.

²⁰⁶ Nisa, 31, 40, 48, 64, 110; A`raf, 93; Kehf, 6; Zümer, 53.

²⁰⁷ Temiz, s. 89-90.

²⁰⁸ Mehmet Şanver, **Kur'an`da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s. 200-201.

²⁰⁹ En`am, 48; A`raf, 188; Kehf, 56.

²¹⁰ Mülk, 2.

²¹¹ İbrahim, 4.

aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Kavimlerin peygamberleri yalanlayıp onlara işkenceler etmelerine, tebliğlerini çok az kişinin dinlemesine rağmen Allah Teala Kitab`ında peygamberlere üzülmemelerini, vazifelerinin kavimleri emirler ve yasaklar konusunda uyarmakla onların vicdanlarını, duygularını harekete geçirmek olduğunu buyurmuştur. Genel olarak peygamberlerin insanları kötü huy ve alışkanlıklarından vazgeçirmek için en çok inzar üslubunda tebliğde buldukları söylenebilir.²¹²

Bazı İslam alimleri ölümün ister inançlı isterse de inançsız olsun bütün insanlar üzerinde en etkili müzmir olduğunu zikretmişlerdir. Ölüm korkusunun bir çok psikolojik ve fizyolojik sebepleri vardır. Bunlardan en somutu ölüm acısıdır. Kur`an-ı Kerim`de bu konuda özellikle, inkarcıların ölüm anında çok acı çekip, dehşete kapıldıklarından bahsedilmektedir.²¹³

İnsanı dürttüleyen ve onda güçlü bir istek ortaya çıkaran, ona sevinç ve zevk veren hedefler veya olgular mükafat konumundadır. Aksi halde, yani bu hedeflerinde başarısız olması, acı çekmesi ise bir tür ceza anlamına gelmektedir.

İnsan zevk verici şeylere yakın, acı verici şeylerden uzak durma gibi bir fitrata sahip olup başarısız olacağı işlerden uzak durmayı öğrenmektedir. İşte Kur`an-ı Kerim mü`minleri cennetle müjdeleyerek, kafirleri ise cehennem ateşiyle inzar ederek insanların bu motivlerini harekete geçirmektedir. Dikkat edilirse inzar ve tebşir içerikli ayetler ayrı ayrı değil, birbirinin ardından kullanılmıştır. Bunun sebebi inzar ve tebşirin tekbaşına doğru bir sonuca götürmemesine bağlıdır. Yani, yalnızca inzar uygulansa insanda aşırı derecede korku oluşur ve bu da ümitsizliğe sebep olur. Ya da tebşir uygulansa insan ilgisiz olur, Allah`ın merhameti meselesinde kendini güvende hisseder ve sahte bir umuda kapılır. İnsanın bu tür sonuçlara varmasını bilen Yüce Yaratıcı (c.c.) Kelam`ında inzar ve tebşir içerikli ayetleri²¹⁴ dengede tutmuştur.²¹⁵

²¹² Temiz, s. 110-117.

²¹³ En`am, 93; Enfal, 50; Kıyame, 26-29.

²¹⁴ Bakara, 81-82; Al-i İmran, 196-198; Nisa, 56-57; Maide, 9-10; Taha, 74-75; Enbiya, 90; Hac, 50-51; Rum, 14-16; Secde, 16.

Aydın'a göre tebşir ve inzar ayetlerinin yanyana kullanılmaları Kur'an'ın eğitim üslubudur. Genel olarak ayetlerde bir mesele sözkonusu olduğunda ardından onun zıttı da açıklanmaktadır. Örneğin, hayır-şer, cennet-cehennem, hidayet-dalalet, hayat-ölüm vs. Burada maksat herhangi bir konuya değinirken o konunun muhatap tarafından açık ve derin bir şekilde anlaşılması ve konunun bütün boyutlarından haberdar olunmasıdır.²¹⁶

Modern zamanımızda yapılmış birçok psikolojik araştırmalar da pozitif ve negatif olguların birlikteliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tekbaşına inzar metodunun insanların tutum ve davranışları üzerindeki değişiklikleri konusunda sosyal psikologlar araştırmalar yapmışlardır. Krech ve arkadaşlarının çalışmasının sonuçlarına göre, muhatapta uyandırılan korku hissi ile onun tutum ve davranışlarındaki değişim arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Bu durumu psikologlar üç aşamalı bir şekilde izah etmişlerdir: 1. Muhatapta korku hissini heyecan oluşturması. 2. Bu heyecanı bastırmak için tebliğciye düşman kesilmesi. 3. Tebliğcinin hitabını veya mesajını reddetmesi.

Freedman ve arkadaşlarının yaptığı araştırmaya göre ise korku, tutum ve davranışların değişimini kolaylaştırmaktadır.²¹⁷

Bu konuda genel fikir şöyledir; İnsan çok fazla korku ve tehdit altında kaldıkta onda psikolojik bir kopukluk, bunalım, yapabileceği işleri bile yapamayacak şekilde strese sebep olur. Onun için inzar üslubuyla beraber insanı motive eden tebşir üslubu da dengeli bir şekilde uygulanmalıdır.²¹⁸

²¹⁵ M. Osman Necati, **Kur'an ve Psikoloji**, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 140-141.

²¹⁶ Hayati Aydın, **Kur'an'da Psikolojik İkna**, Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005, s. 109-110.

²¹⁷ Şanver, s. 203.

²¹⁸ Şanver, s. 204.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırma modeli, “Araştırma amacına uygun ve ekonomik olarak verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesi”dir.²¹⁹

Araştırma modeli, araştırma konusunun seçimi, varsayımların ortaya konulması, araştırmaya uygun tekniklerin seçilmesi, verilerin toplanması, yorumlanması ve sonuçların öne sürülmesi süreçleri²²⁰ şeklinde de açıklanabilir. Bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşum süreci ile mükafat ve ceza arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalıştığımız araştırmamızın teorik bölümünde dökümantasyon teknikleri, uygulamalı bölümünde ise tarama (survey) modeli ve anket tekniği kullanılmıştır.

Tarama modeli, herhangi bir durumu (geçmişte veya şu anda varolan) kendi şartları içerisinde olduğu gibi tasvir etmeği amaçlamaktadır.²²¹ Araştırmanın konusunu teşkil eden herhangi bir olay, birey veya nesne kendi şartları dahilinde incelenmeli, hiçbir şekilde değiştirilmemelidir. Karasar`ın belirttiği gibi, “Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde “gözleyip” belirleyebilmektir”.²²²

Araştırmamızda bazı bağımsız değişkenlerle (demografik özellikler) bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçladığımız için, tarama modellerinden ilişkisel tarama modeline başvuracağız.

İlişkisel tarama modeli ise “iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını belirlemektedir”.²²³ Araştırma modeli, grafik halinde aşağıda sunulmuştur.

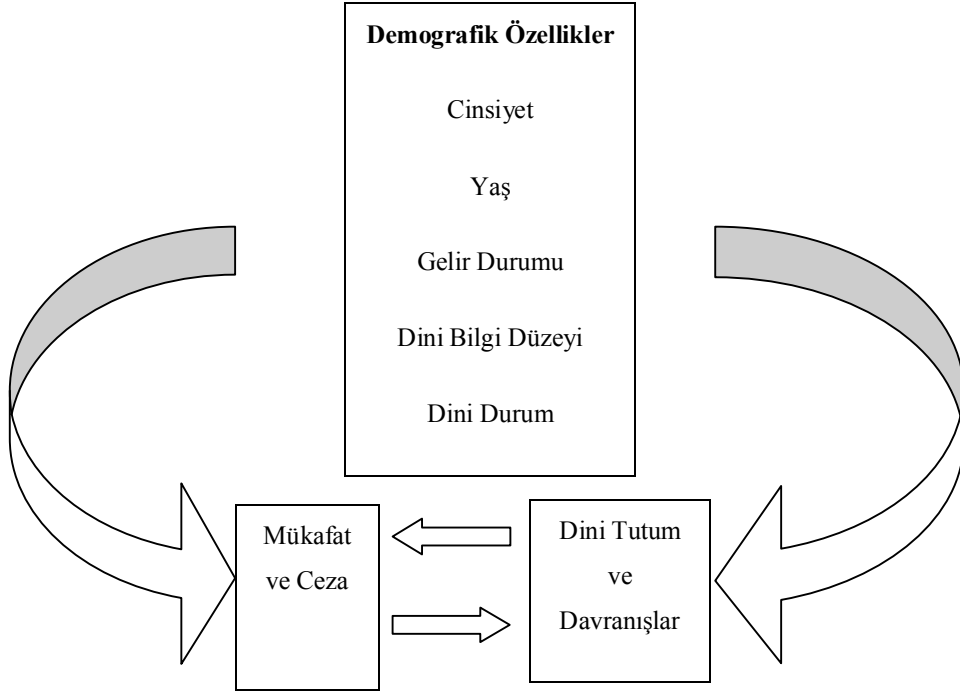
²¹⁹ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınevi, 17. Baskı, Ankara, 2007, s. 76; Suat Cebeci, **Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri**, Alfa Yayım, İstanbul, 1997, s. 5.

²²⁰ Orhan Türkdoğan, **Bilimsel Araştırma Metodolojisi**, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000, s. 190.

²²¹ Karasar, s. 77; Cebeci, s. 5-6; Zeki Arslantürk, **Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, Çamlıca Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2001, s. 101.

²²² Karasar, s. 77.

²²³ Karasar, s. 81.

2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Evren, herhangi bir araştırmanın konusuna, amacına uygun obje ve bireylerin tümüdür.²²⁴ Evren, genel ve çalışma evreni olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel evrene ulaşmak zor, hatta imkânsızdır. Çalışma evreni ise ulaşılabilen bir evrendir. Araştırmacı seçilmiş bir grup üzerinde yapılmış gözlemlerden yararlanarak bir değerlendirme yapabilmektedir.²²⁵

Araştırmamızın genel evrenini müslüman gençler ve yetişkinler, çalışma evrenini ise genellikle İstanbul'da yaşayan lise ve üniversite öğrencileri teşkil etmektedir.

²²⁴ Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma Teknikleri**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973, s. 145; Zeki Arslantürk, Hamit Arslantürk, **Uygulamalı Sosyal Araştırma**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2010, s. 298.

²²⁵ Karasar, s. 110.

Herhangi bir evrenden belirli bir yolla seçilmiş daha küçük sayıdaki obje ve bireylerden ibaret grup, örnekleme teşkil etmektedir.²²⁶

Çalışmamızın örnekleme 29 Mayıs ve Marmara Üniversitelerinin lisans ve lisansüstü öğrencilerinden oluşmaktadır. Örnekleme, bu üniversitelerden tesadüfi örnekleme yoluyla seçilmiş, 225 öğrencidir.

3. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE NİTELİKLERİ

Araştırmaya katılanların çeşitli demografik özelliklerinin dağılımı ve yüzdelerini gösteren tablolar şöyledir.

Tablo 1: Deneklerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı (N)	Yüzde (%)
Erkek	116	51.6
Kadın	109	48.4
Toplam	225	100

Ankete katılan kişilerin toplam sayısı 225'tir. Bunların 116'sı (%51.6) erkek, 109'u ise (%48.4) ise kadındır.

Tablo 2: Deneklerin Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	(N)	(%)
19 ve öncesi	86	38.2
20 ve sonrası	139	61.8
Toplam	225	100

²²⁶ Kaptan, s. 148; Karasar, s. 110.

Yaş dağılımını gösteren Tablo 2'de ilk sıra, 139 kişiyle (%61.8) 20 ve üzeri yaş grubuna; ikinci sıra 86 kişiyle (%38.2) 19 ve öncesi yaş grubuna aittir.

Tablo 3: Deneklerin Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Medeni Durum	(N)	(%)
Bekar	188	83.6
Evli	37	16.4
Toplam	225	100

Medeni durumlarına göre araştırmamıza katılanların çoğu (188 kişi (%83.6) bekâr grubunu teşkil etmekte; diğer grupta ise 37 kişiyle (%16.4) evliler yer almaktadır.

Tablo 4: Deneklerin Yaşadığı Yerlere Göre Dağılımı

Yaşadığı Yer	(N)	(%)
Köy-Kasaba	31	13.8
Şehir-Büyük Şehir	161	71.6
Yurtdışı	28	12.4
Cevapsız	5	2.2
Toplam	225	100

Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu 161 kişiyle (%71.6) şehir-büyük şehir grubunu oluşturmaktadır. Köy-kasaba grubu 31 kişiyle (%13.8) ikinci sırada; yurtdışı grubu ise 28 kişiyle (%12.4) üçüncü sırada bulunmaktadır. 5 denek (%2.2) ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 5: Deneklerin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Gelir Durumu	(N)	(%)
Çok iyi	5	2.2
İyi	82	36.4
Orta	128	56.9
Düşük	8	3.6
Cevapsız	2	0.9
Toplam	225	100

Gelir durumu bakımından katılımcıların çoğunluğunu 128 kişiyle (%56.9) orta grup teşkil etmektedir. Bu grubu sırasıyla gelir durumu iyi olanlar (82 kişi (%36.4), düşük olanlar (8 kişi (%3.6) ve çok iyi olanlar (5 kişi (%2,2) takip etmektedir. Deneklerden 2 kişi (%0.9) de gelir durumunu belirtmemiştir.

Tablo 6: Deneklerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	(N)	(%)
Lise	15	6.7
Üniversite	159	70.7
Lisansüstü	49	21.8
Cevapsız	2	0.9
Toplam	225	100

Eğitim durumu bakımından katılımcıların büyük çoğunluğu (159 kişi (%70.7) üniversite mezunu olduğunu belirtmiş; (49 kişi (%21.8) lisansüstü eğitim aldığını ifade etmiştir. Geriye kalanların 15'i (%6.7) lise mezunu olduğunu belirtmiş; 2 kişi ise (%0.9) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 7: Annenin Deneye Karşı Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı

Annenin Tutum ve Davranışı	(N)	(%)
Otoriter/Baskıcı	18	8
Koruyucu/Müdaheleci	143	63.6
Eşitlikçi/Demokratik	59	26.2
Cevapsız	5	2.2
Toplam	225	100

Çocukluğunda annesinin deneye karşı tutum ve davranışları konusundaki sorumuza deneklerden 143 kişi (%63.6) annesinin koruyucu/müdaheleci, 59 kişi (%26.2) eşitlikçi/demokratik ve 18 kişi (%8) otoriter/baskıcı olduğunu zikretmiştir. Katılımcılardan 5 kişi (%2.2) ise sorumuzu yanıtızsız bırakmıştır.

Tablo 8: Babanın Deneye Karşı Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı

Babanın Tutum ve Davranışı	(N)	(%)
Otoriter/Baskıcı	40	17.8
Koruyucu/Müdaheleci	109	48.4
Eşitlikçi/Demokratik	72	32
Cevapsız	4	1.8
Toplam	225	100

Araştırmamıza katılanlardan 109 kişi (%48.4) koruyucu/müdaheleci, 72 kişi (%32) eşitlikçi/demokratik ve 40 kişi (%17.8) otoriter/baskıcı şıklarını seçerek babalarının çocuklukta onlara karşı tutum ve davranışlarının nasıl olduğunu sergilemişler. Katılımcılardan 4 kişi (%1.8) ise bu soruyu cevaplamamıştır.

Tablo 9: Annenin Dini İnanç ve Tutumuna Göre Dağılımı

Annenin Dini İnanç ve Tutumları	(N)	(%)
Katı/Sert	36	16
İlmli/Ortayolcu	165	73.3
Özgürlükçü/Serbest	23	10.2
Cevapsız	1	0.4
Toplam	225	100

Tabloda müşahede ettiğimiz gibi, deneklerin çoğunluğunun annesi dini inanç ve tutumlarına göre ılımlı/ortayolcudur (165 kişi (%73.3)). İkinci sırada 36 kişi (%16) annesinin dini tutumlarının katı/sert ve üçüncü sıradaysa 23 kişi (%10.2) özgürlükçü/serbest olduğunu zikretmiştir.

Tablo 10: Babanın Dini İnanç ve Tutumuna Göre Dağılımı

Babanın Dini İnanç ve Tutumları	(N)	(%)
Katı/Sert	41	18.2
İlmli/Ortayolcu	146	64.9
Özgürlükçü/Serbest	35	15.6
Cevapsız	3	1.3
Toplam	225	100

Babanın dini inanç ve tutumlarıyla ilgili tablo şöyledir; 146 kişi (%64.9) babasının dini tutumlarının ılımlı ortayolcu, 41 kişi (%18.2) katı sert ve 35 kişi (%15.6) özgürlükçü serbest olduğunu beyan etmiştir. 3 kişi (%1.3) ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 11: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Dağılımı

Dini Bilgi	(N)	(%)
Çok iyi	30	13.3
İyi	112	49.8
Orta	66	29.3
Zayıf	17	7.6
Toplam	225	100

Katılımcılardan yarısının 112 kişiyile (%49.8) iyi dini bilgiye sahip olduğu tabloda görülmektedir. İkinci sırayı 66 kişiyile (%29.3) orta, üçüncü sırayı ise 30 kişiyile (%13.3) çok iyi dini bilgisi olan grup tutmaktadır. Dini bilgisi zayıf olan grup 17 kişiyile (%7.6) en az orana sahiptir.

Tablo 12: Deneklerin Dini Durumuna Göre Dağılımı

Dini Durum	(N)	(%)
Çok Dindarım	20	8.9
Oldukça Dindarım	110	48.9
Biraz Dindarım	65	28.9
Pek Dindar Değilim	16	7.1
Hiç Dindar Değilim	4	1.8
Cevapsız	10	4.4
Toplam	225	100

Katılımcıların dini durumlarını, yani dindarlık seviyelerini gösteren Tablo 12`de ilk sırayı 110 kişiyile (%48.9) oldukça dindar olanlar oluşturmaktadır. Sırasıyla 65 kişiyile (%28.9) biraz dindar, 20 kişiyile (%8.9) çok dindar ve 16 kişiyile (%7.1) kendilerini pek dindar saymayan grup birbirini izlemektedir. Sorumuz 10 kişi (%4.4) tarafından yanıtlanmamıştır.

4. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada bilgi toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anketin hazırlanması için araştırmanın konusu ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve danışman gözetiminde sorular oluşturulmuştur. Anket sorularının geçerliliğini yoklamak için 50 kişilik bir grup üzerinde pilot uygulama yapılmış ve neticede anlaşılmayan, eklenmesi veya çıkarılması tavsiye olunan sorular tesbit edilmiştir. Son haliyle anket formu dört bölümden ve 63 sorudan ibarettir. Birinci bölüm ilk on sorudan ibaret olup, deneklerin demografik özellikleri, dini bilgi ve dindarlık düzeyleri, anne ve babalarının dini inanç ve tutumları konularında bilgi toplamaya yönelik sorulardır. İkinci bölümde mükafat ve cezanın dini tutum ve davranışlar üzerindeki etkisini ortaya koymak için 13 soru oluşturulmuştur. nc bölüm dini inanç, dua ve ibadet tutumlarıyla ilgili olup 8 sorudan ibarettir. nc bölüm kendi içinde üç alt bölüme ayrılmaktadır:

1. Dini inançla ilgili sorular: Allah`a karşı duygu, Allah`ın varlığına iman, dini inanç ve tutumları etkileyen faktörler, kadere iman (24, 29, 30, 31)
2. Duayla ilgili soru: Dua etme sebebi (26)
3. İbadetle ilgili sorular: genel ibadet tutumu, namaz tutumu ve oruç tutumu (25, 27, 28)

Dördüncü bölümdeki 32 soru ise deneklerin dini yönelimleri ile ilgili olup faktör analizine tabi tutulmuş ve 1, 2, 3, 7, 11, 13, 16, 18, 20, 22, 25, 28, 29, 31, 32 numaralı sorular hiçbir faktöre girmediği gerekçesiyle araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Analiz sonucunda geriye kalan 17 soru iki faktör altında toplanmıştır;

Sevgi/Mükafat----Pozitif Dini Yönelim—4, 5, 6, 9, 10, 14, 15, 19, 26, 27, 30.

Korku/Ceza----Negatif Dini Yönelim—8, 12, 17, 21, 23, 24.

İç tutarlılık (reliability) analizi sonucunda bu faktörlerin iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .631$ olarak bulunmuştur. Faktör (geçerlilik) analizi sonuçları şöyledir; KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri ,849, açıklanan varyans %50, Bartlett testi (Chi-Square=893,062,

$p=000<.05$). Analizler sonucunda ulaşılan madde değerleri bu maddelerin yapılacak analizler için uygun olduğunu göstermiştir.

5. VERİLERİN TOPLANMASI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

Araştırmamızın hedefine uygun olarak hazırlanan anket formu, 2011 Mayıs ve 2011 Haziran aralığında Marmara ve 29 Mayıs Üniversitesi ğrencilerine uygulanmıştır. Anketlerin çok az bir kısmı (20 adet) internet yoluyla, geriye kalan kısım ise katılımcıların bizzat kendilerine dağıtılmıştır. Uygulamada katılımcıların gönüllü olmaları önplanda tutulmuş ve gerekli açıklamalar verilmiştir. Anketin doldurulması 10-15 dakika srmuştur. 280 kişiye dağıtılan anket formlarından 225'i araştırmacıya ulaşmıştır. Bu cevaplar bilgisayara aktarılmış, verilerin analizinde SPSS 18 programı kullanılmıştır. Verilerde bazı sayısal eksikliklerin olması nedeniyle anket formumuzda bazı değişiklikler yapmak zorunda kaldık. Bunlar demografik sorulardan yaş ve medeni durumla ilgilidir. Yaş kategorisindeki beş şikkı iki şık (19 ve öncesi; 20 ve sonrası) altında topladık. nk 15-16 yaş grubunda 1 kişi ve 17-18 yaş grubunda 9 kişinin olması analizlerde birtakım problemler çıkmaktadır. Medeni durumla ilgili olarak da boşanmış ve diğer grubunda sadece 1 kişinin olması sebebiyle bu soruyu da iki şık, bekar ve evli şıkları altında topladık.

lğimizi oluşturan maddelerin iç tutarlılığını belirlemek için iç tutarlılık analizi (Cronbach alpha) kullanılmıştır. İki farklı grup arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığı bağımsız grup t test (independent samples t test) ile, bu gruplar arasında dağılım farkının anlamlılığı ise Chi-Square (ki-kare) analizi ile lmştir. İki den fazla grupların karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (one way Anova) kullanılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUM

ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULAR VE YORUMLARI

Araştırmanın bu bölümünde sırasıyla, ailede dini bilgi ve ibadet öğretiminde uygulanan metot, ailede ve Kur'an kurslarında verilen mükafat ve cezanın sıklığı, türü ve katılımcıların dini inanç, tutum ve davranışları üzerindeki etkisi, bireylerin dua ve ibadetlerle ilgili tutum ve davranışları, sevgi ve korku yönünde dini yönelimleri, mükafat ve cezanın etkisi ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki ilişkiye ait konular incelenecek ve bu konularla ilgili yapılan araştırmalara da değinilecektir.

1. AİLEDE UYGULANAN METOTLA İLGİLİ BULGULAR

Bireyin kişisel gelişimi biyolojik ve psiko-sosyolojik faktörlere bağlıdır. Kişisel gelişimde bireye ve çevresine bağlı olmayan faktör biyolojiktir, yani kuşak genine bağlıdır. Bu hiçbir şekilde değiştirilemez. Psiko-sosyolojik faktörler bireyin çevresindekilerle ilişkisi esnasında ortaya çıkmaktadır. Bireyin çevresindekileri arasında onu daha çok ve hızlı etkileyen ailesidir. Bireyin kişisel gelişimi sürecinde ailelerin çocuklarına dini bilgi, dua ve ibadetleri öğretirken genellikle hangi yöntemlere başvurdukları ortaya koymaya çalışılacaktır. Bu konudaki varsayım şöyledir: *“İslam dini merhamet, hoşgörü dinidir, onun mensubları da bu ilkeye uygun olarak çocuklarını korku ve baskıyla değil, sevgi ve mükafatla, dolayısıyla pozitif yöntemlerle yetiştirirler”*. Bununla ilgili kaynaklarda da elde edilen neticelere değinilecektir.

Araştırmamıza katılanlardan elde ettiğimiz verilere göre, dini bilgi ve ibadetlerin öğretiminde ailelerin baş vurduğu metotlar Tablo 13`de gösterilmiştir.

Tablo 13: Ailede Öğretilen Dini Bilgi ve İbadetlerin Metoduna Göre Dağılımı

	Frekans (N)	Yüzde
Hoşgörü ve ilgi uyandırılarak	68	30.2
Çeşitli mükafatlarla teşvik edilerek	16	7.1
İbadetlere katılmam sağlanarak	46	20.4
Sohbetle anlatılarak	22	9.8
Baskı ve katı bir disiplinle ve zorlayarak	6	2.7
Zaman zaman çeşitli cezalara baş vurularak	1	0.4
Diğer	63	28
Cevapsız	3	1.3
Toplam	225	100

Görüldüğü gibi, bireyler ailelerinin dini bilgi ve ibadetleri öğretirken en çok kullandıkları metodun hoşgörü ve ilgi uyandırmak olduğunu belirtmişlerdir (68 kişi (%30.2)). “Diğer” grubunda yer alan katılımcılardan (63 kişi (%28)) bir kısmı bu yöntemlerin hepsinin uygulandığını, diğer bir kısmı ise ailede hiç din eğitimi almamış, dolayısıyla bu yöntemlerden hiç birini görmediğini ifade etmiştir. Bundan başka ibadetlere katılmanın sağlanması (46 kişi (%20.4)), sohbetle anlatılma (22 kişi (%9.8)), çeşitli mükafatlarla teşvik edilme (16 kişi (%7.1)) gibi yöntemler birbirini izlemektedir. Verilerden görüldüğü gibi zikredilen varsayım doğrulanmıştır. Katılımcıların çoğunluğu (%81.5) ailedeki eğitimde sevgi ve hoşgörünün, çok az kısmı (%3.1) ise korku ve baskının uygulandığını ifade etmiştir.

Bu konuyla ilgili Ay'ın çalışmasında da sonuçlar benzer çıkmıştır.²²⁷ Ay, ailedeki metotla bazı demografik değişkenleri karşılaştırmış ve elde ettiği bulgulara göre cinsiyet ve

²²⁷ Ay, s. 86.

sosyal çevre değişkenlerinde önemli farklar gözlenmiştir. Cinsiyete göre ailedeki eğitimde daha çok kızlara sevgi ve hoşgörüye dayalı yöntem uygulanmakta, sosyal çevreye göre ise şehirlerde sevgi ve hoşgörü yöntemi köylere göre daha yüksek seviyededir, dolayısıyla köylerde uygulanan esas metot korku ve baskı üzerine kurulmuştur.²²⁸ Cinsiyetle ilgili bulgular, kızların erkeklere nazaran daha zayıf, duygusal açıdan daha ince oldukları, sosyal çevre ile ilgili bulgular ise, şehirdeki ailelerin köylerdeki ailelere nisbetle daha eğitilmiş, aile mensubları bakımından daha bağımsız oldukları şeklinde açıklanabilir.

2. MÜKAFATLA İLGİLİ BULGULAR

Mükafat bölümünde ailelerin ve Kur'an kursları veya camilerde din hocalarının çocuklara dini bilgi, dua ve ibadetleri öğretirken ne sıklıkla mükafata başvurdukları, maddi ve manevi mükafat türlerinden genellikle hangisine daha çok üstünlük verdikleri, bu mükafatların bireylerin (çocukların) dini tutum ve davranışlarının oluşumunda olumlu veya olumsuz etkileri gibi konuların sonuçları elde edilecektir.

2.1.Ailede Dini Bilgi ve İbadet Öğretiminde Mükafatlandırma

Katılımcılardan ailelerinin onlara dini bilgi ve ibadetleri öğretirken mükafat verip vermediklerini sorduğumuzda aldığımız neticeler şöyledir;

Tablo 14: Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğreniminde Mükafat Alma Oranı

	Frekans (N)	Yüzde (%)
Evet	156	69.3
Hayır	69	30.7
Toplam	225	100

²²⁸ Ay, s. 88.

Deneklerden 156 kişi (%69.3) ailesi tarafından mükafatlandırıldığını, 69 kişi (%30.7) ise hiç mükafat almadığını belirtmiştir. Burada dikkat çeken özellik, katılımcılardan yaklaşık %31`inin mükafat almamasıdır. Bu katılımcıların büyük bir kısmı ailede hiç din eğitimi almamış, çok az bir kısmı ise din eğitimi almasına rağmen hiç mükafatlandırılmamıştır.

2.2.Mükafat Türleri

Bu bölümdeki soruda hem maddi hem de manevi içerikli mükafatlar yer almaktadır. Mükafat alan katılımcılardan öğrenim sürecinde aldıkları mükafat türünü belirtmeleri istenmiştir. Tablo 15`te görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu (66 kişi (%29.3) güzel sözlerle övülmek, takdir ve tebrik edilmek gibi manevi mükafat almışlar. Sayı itibariyle ikinci sıradaki denek grubu (40 kişi (%17.8) “Hepsi” şikkını işaretleyerek hem maddi hem de manevi mükafat aldıklarını ifade etmişlerdir. Üçüncü sırayı ise “Diğer” grubu (32 (%14.2) teşkil etmektedir. Bu gruptakiler “Ailemin bana olan saygı ve güvenleri arttı; Umreye gönderdiler; Mükafatı yalnız Allah`tan bekliyoruz” vs. gibi farklı cevaplar vermişler. Ay`ın yaptığı araştırmada sonuçlar bizim araştırmamıza göre biraz farklı çıkmıştır. Sayısına göre birinci grubu “güzel sözlerle övme, takdir ve tebrik etme”, ikinci grubu “sevgi ve ilginin artması”, üçüncüyü ise “hepsi” grubu oluşturmaktadır.²²⁹

²²⁹ Ay, s. 98.

Tablo 15: Dini Öğrenim Sürecinde Alınan Mükafat Türünün Dağılımı

	(N)	(%)
Güzel sözlerle övdüler, takdir ve tebrik ettiler	66	29.3
Bana olan sevgileri ve ilgileri arttı	8	3.6
Arzu ve isteklerimi yerine getirdiler	5	2.2
Çeşitli hediyeler verdiler	7	3.1
Hepsi	40	17.8
Diğer	32	14.2
Cevapsız	67	29.8
Toplam	225	100

Bu verilerden hareketle eğitim sürecinde kazanılan başarıların aileler tarafından maddi değil, daha çok manevi mükafatlarla teşvik edildiği söylenebilir. Ay'ın çalışmasında da sonuçlar benzerdir.²³⁰

2.3.Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Üçüncü kısımdaki soru dini bilgi ve ibadet öğretimi esnasında verilen mükafatın bireyin dini tutum ve davranışları üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Aslında din psikolojisi alanında yaptığımız bir çalışma olarak bu soru konumuzla doğrudan ilgili ve önemlidir. Elde ettiğimiz veriler Tablo 16`da gösterilmiştir;

²³⁰ Ay, s. 98.

Tablo 16: Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlara Etkisine Göre Dağılımı

	(N)	(%)
Olumlu etkisi oldu	145	64.4
Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı	8	3.6
Diğer	1	0.4
Cevapsız	71	31.6
Toplam	225	100

Bu soruyla ilgili (mükafat alan) katılımcıların hemen hemen hepsi (145 kişi (%64.4) aldıkları mükafatın onlara olumlu etkisinin olduğunu bildirmişlerdir. Bu verilere göre mükafatın hiçkimseye olumsuz etkisi olmamıştır. Deneklerden 8 kişi (%3.6) mükafatın olumlu veya olumsuz etkisinin olmadığını, 1 kişi ise mükafatın hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Ay, mükafatın etkisi ile mükafat türlerini karşılaştırarak mükafat türlerinden “hepsi” grubunun, yani hem maddi hem de manevi mükafat türlerinin olumlu etkide bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.²³¹

2.4.Kur`an Kursu veya Camide Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğretiminde Mükafatlandırma

Bu bölümde Kur`an kursu veya camide dini bilgi ve ibadetlerin öğretimi sürecinde katılımcılardan mükafat alıp almadıkları sorulmaktadır. Ulaşılan neticeler Tablo 17`de gösterilmiştir.

²³¹ Ay, s. 100.

Tablo 17: Kur'an Kursunda Mükafat Alma Oranı

	(N)	(%)
Evet	147	65.3
Hayır	78	34.7
Toplam	225	100

Mükafat alıp almama bakımından deneklerin çoğunluğu (147 kişi (%65.3) mükafat aldığını bildirmiştir. Deneklerden 78 kişi (%34.7) ise mükafat almadığını vurgulamıştır.

2.5.Mükafatın Türleri

Bu başlık altındaki soru ile araştırmada maddi ve manevi mükafatlar zikredilmiş ve Kur'an kursu veya cami gibi dini bilgi ve ibadetlerin eğitimini veren mekanlarda öğrencileri teşvik maksadıyla onlara daha çok hangi mükafatın verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 18: Kur'an Kursunda Alınan Mükafat Türünün Dağılımı

	(N)	(%)
Güzel sözlerle övdüler	43	19.1
Sevgi ve ilgileri arttı	20	8.9
Arzu ve isteklerimi yerine getirdiler	2	0.9
Çeşitli hediyeler verdiler	28	12.4
Hepsi	35	15.6
Diğer	17	7.6
Cevapsız	80	35.6
Toplam	225	100

Sorumuzla ilgili olarak deneklerden 43 kişi (%19.1) “güzel sözlerle övdüler” şikkını işaretleyerek manevi mükafatın üstünlük teşkil ettiğini belirtmiştir. “Hepsi” grubundaki 35 kişi (%15.6) hem maddi hem de manevi mükafat, 28 kişi (%12.4) çeşitli hediyeler verdiler söyleyerek maddi mükafat, 20 kişi (%8.9) ise sevgi ve ilgileri arttı söyleyerek manevi mükafat aldıklarını vurgulamışlardır. Bu mükafat türleri arasında en az kullanılan ve özünde hem maddiyat hem de maneviyat içeren mükafat bireylerin arzu ve isteklerinin yerine getirilmesidir (2 kişi (%0.9)). Ay`ın yaptığı araştırmaya baktığımızda da sonuçların bizim bulgularımızla benzer olduğunu görürüz.²³²

2.6.Mükafatın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Bu kısımda katılımcılara dini bilgi ve ibadet öğrenimi sürecinde din hocasından aldıkları mükafatın onların dini tutum ve davranışlarının oluşumunda nasıl bir etki bıraktığı soruldu. Elde ettiğimiz veriler Tablo 19`ta gösterilmiştir.

Tablo 19: Kur`an Kursunda Alınan Mükafatın Etkisine Göre Dağılımı

	(N)	(%)
Olumlu etkisi oldu	131	58.2
Olumsuz etkisi oldu	3	1.3
Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı	9	4
Diğer	2	0.9
Cevapsız	80	35.6
Toplam	225	100

²³² Ay, s. 144.

Tablodan da görüldüğü üzere, katılımcıların çoğunluğu din hocasından almış oldukları mükafatın kendilerine olumlu etkide bulunduğunu ifade etmişler (131 kişi(%58.2). 9 kişi (%4) mükafatın olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını, 3 kişi (%1.3) ise olumsuz etkisinin olduğunu belirtmiştir. Geriye kalan 2 kişi (%0.9) mükafatın etkisini hatırlamadığını ve hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Bu verilerden hareketle uygun yer ve zaman çerçevesinde mükafata başvurulmasının küçümsenemeyecek derecede olumlu etkisinin olacağını söyleyebiliriz.

3. CEZA İLE İLGİLİ BULGULAR

Ceza bölümünde de mükafat bölümüne paralel olan, yani ailelerde ve Kur'an kurslarında bireylere (çocuklara) dini bilgi, dua ve ibadetler öğretilirken cezaya ne oranda veya sıklıkta baş vurulduğu, daha çok hangi ceza türünün uygulandığı, bu cezaların bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşumunu nasıl etkilediği gibi konular araştırılmaya tabi tutulacaktır.

3.1. Ailede Dini Bilgi ve İbadet Öğretiminde Cezalandırma

Bu bölümde deneklere dini bilgi ve ibadet öğreniminde aileleri tarafından ceza alıp almadıkları sorulmuştur.

Tablo 20: Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğreniminde Ceza Alma Oranı

	(N)	(%)
Evet	50	22.2
Hayır	175	77.8
Toplam	225	100

Bu soruyla ilgili olarak deneklerden 175 kişi (%77.8) ceza almadıklarını, 50 kişi (%22.2) ise aksine dini bilgi ve ibadetleri öğrenirken aileleri tarafından cezalandırıldıklarını bildirmişlerdir. Katılımcıların yaklaşık %22'nin ceza alması ailedeki din eğitiminde cezalandırmanın önemli bir boyutta olduğunu göstermektedir. Ay'ın araştırmasına göre eğitim sürecinde kızların ceza alma oranı erkeklere nisbetle daha düşüktür.²³³ Ailedeki yöntem bölümünde zikrettiğimiz gibi, ailede daha çok kızlar sevgi ve hoşgörüye dayanan yöntemle eğitilirler.

3.2.Cezanın Türleri

Bu soruda da mükafat türleri sorusunda olduğu gibi hem maddi hem de manevi cezalar yer almaktadır. Öğrenim sürecinde ceza almış katılımcılardan hangi tür ceza aldıkları sorulmuş ve elde edilmiş sonuçlar şöyledir; katılımcıların çoğunluğu (33 kişi (%14.7) tenkit edilip uyarılarak manevi cezaya çarptırılmıştır. 5 kişi (%2.2) azarlanıp hakaret edildiğini ve 4 kişi (%1.8) ilgi ve sevginin azaltıldığını belirtmişler. “Diğer” grubundaki 3 kişi (%1.3) hem sevgi ve ilgilerinin azaldığını, hem tenkit edilip uyarıldığını, hem de azarlanıp hakaret edildiğini ifade etmiştir. Sadece 1 kişi (%0.4) maddi ceza olarak dayak yediğini, 1 kişi de bu cezaların hepsinin uygulandığını belirtmiştir. Ay'ın çalışmasıyla kıyaslandığında bizim araştırmamızda da benzer sonuçlar elde edilmiştir, yani her iki çalışmada da manevi cezalar üstünlük teşkil etmektedir.²³⁴

²³³ Ay, s. 106.

²³⁴ Ay, s. 109.

Tablo 21: Dini Öğrenim Sürecinde Alınan Ceza Türünün Dağılımı

	(N)	(%)
İlgi ve sevgi göstermemeye başladılar	4	1.8
Tenkit edildim ve uyarıldım	33	14.7
Azarlandım ve hakaret edildim	5	2.2
Dayak yedim	1	0.4
Hepsi	1	0.4
Diğer	3	1.3
Cevapsız	178	79.1
Toplam	225	100

3.3.Cezanın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Bu bölümdeki soru, dini bilgi ve ibadetlerin eğitimi müddetinde verilmiş cezanın bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşumuna olumlu veya olumsuz etkisini tespit etmekten ibarettir. Varılan sonuçlar Tablo 22`de gösterilmiştir.

Tablo 22: Cezanın Dini Tutum ve Davranışlara Etkisine Göre Dağılımı

	(N)	(%)
Olumlu etkisi oldu	28	12.4
Olumsuz etkisi oldu	8	3.6
Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı	13	5.8
Diğer	3	1.3
Cevapsız	173	76.9
Toplam	225	100

Bu soruyla ilgili olarak (ceza almış) deneklerin çoğunluğu (28 kişi (%12.4)) cezanın olumlu etkisinin olduğunu, 13 kişi (%5.8) olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını, 8 kişi (%3.6) ise olumsuz etkisinin olduğunu belirtmiştir. 3 kişi (%1.3) cezanın hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Ay, mükafatta olduğu gibi burada da cezanın etkisiyle cezanın türlerini karşılaştırmış ve elde edilmiş bulgulara göre hem maddi hem de manevi ceza türleri bireyin dini tutum ve davranışları üzerinde olumlu etki bırakmaktadır, fakat manevi ceza türlerinden “ilgi ve sevgi eksikliği” %80.7 oranında olumlu, %7 oranında ise olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu da kaynaklardaki bilgileri teyit etmektedir, yani manevi cezaların etkileri uzun müddetli, daha derin ve kalıcı olmaktadır.

3.4. Kur`an Kursu veya Camide Dini Bilgi ve İbadetlerin Öğretiminde Cezalandırma

Bu kısımda katılımcılara Kur`an kursu veya camilerde dini öğrenim müddetince ceza alıp almadıkları sorulmuş ve neticeler şöyle çıkmıştır;

Tablo 23: Kur`an Kursunda Ceza Alma Oranı

	(N)	(%)
Evet	60	26.7
Hayır	163	72.4
Cevapsız	2	0.9
Toplam	225	100

Tablo 23`de de görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu (163 kişi (%72.4)) ceza almadığını, 60 kişi (%26.7) ise öğrenim sürecinde ceza aldığını vurgulamıştır. Ay`ın araştırmasına göre, ailede olduğu gibi Kur`an kurslarında da ceza alma konusunda cinsiyet

farklılıkları mevcuttur.²³⁵ Burada da kızların ceza alma oranları erkeklere göre daha düşüktür. F. Bayraktar'a göre, öğretmen öğrencinin davranışlarına tesir eden faktörleri bilmeli, araştırmalı, hassaten aileden gelen bir problemle karşılaştığında ise gerekli teşebbüste bulunmalı, öğrencinin ailesine rehberlik etmelidir. Bu durumda eğitim-öğretim faaliyeti daha iyi bir şekilde yürümüş olacaktır.²³⁶

3.5.Cezanın Türleri

Bu bölümdeki soruda da maddi ve manevi cezalar zikredilmiş ve bireylere Kur'an kurslarında hangi cezaları aldıkları sorularak bu tür kurumlarda daha çok hangi cezalara başvurulduğu ortaya koymaya çalışılmıştır.

Tablo 24: Kur'an Kursunda Alınan Ceza Türünün Dağılımı

	(N)	(%)
Sevgi ve ilgi görmedim	5	2.2
Tenkit edildim ve uyarıldım	35	15.6
Azarlandım ve hakaret edildim	4	1.8
Dayak yedim	5	2.2
Hepsi	2	0.9
Diğer	8	3.6
Cevapsız	166	73.8
Toplam	225	100

Kur'an kursu veya camilerde dini öğrenim döneminde katılımcılardan 35 kişi (%15.6) tenkit edilip uyarıldığını, 5 kişi (%2.2) sevgi ve ilgi görmediğini belirterek manevi

²³⁵ Ay, s. 131.

²³⁶ Faruk Bayraktar, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992, s. 115.

ceza aldığını, yine 5 kişi (%2.2) dayak yediğini söyleyerek maddi cezaya çarptırıldığını bildirmiştir. “Diğer” grubundaki 8 kişi (%3.6) “tek ayak üstünde uzun bir süre bekletildim; zaman zaman saçım değişik şekillerde kesildi; kuru temizlik yaptım” şeklinde farklı cezalar aldıklarını ifade etmişler. Katılımcılardan 4 kişi (%1.8) azarlanıp hakaret edilmiş, 2 kişi ise (%0.9) hem maddi hem de manevi ceza almıştır. Bu konuyla ilgili Ay`ın çalışmasında bizim çalışmamıza nispetle maddi cezanın sayı itibarıyla ikinci sırada yer alması farklılık arz etmektedir.²³⁷

3.6.Cezanın Dini Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Anketin bu bölümündeki soru, din hocalarının dini bilgi ve ibadetleri öğretirken öğrencilere uyguladıkları cezaların onların (öğrencilerin) dini tutum ve davranışlarının oluşumuna etkisinin olumlu yoksa olumsuz yönde olduğunu tespit etmekten ibarettir.

Tablo 25: Kur'an Kursunda Alınan Cezanın Etkisine Göre Dağılımı

	(N)	(%)
Olumlu etkisi oldu	27	12
Olumsuz etkisi oldu	20	8.9
Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı	9	4
Diğer	5	2.2
Cevapsız	164	72.9
Toplam	225	100

Bu sorunun neticeleri Tablo 25`te gösterilmiştir; Katılımcıların çoğunluğu (27 kişi (%12)) cezanın olumlu etkisinin olduğunu, 20 kişi (%8.9) olumsuz, 9 kişi (%4) olumlu

²³⁷ Ay, s. 132.

veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını, 5 kişi (%2.2) ise cezanın hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu, fakat olumsuz etkisinin dine karşı değil, cezayı veren kişiye karşı olduğunu beyan etmiştir.

4. DİNİ İNANÇ, DUA VE İBADETE İLİŞKİN TUTUM VE DAVRANIŞLARLA İLGİLİ BULGULAR

Araştırmamızın bu bölümü üç başlık altında incelenecektir. Bunlar dini inanç, dua ve ibadet altbaşlıklarıdır. Dini inanç bölümünde bireylerin Allah`a karşı duygusal bağı, yani Allah`ı sevmeleri veya O`ndan korkmaları yönünde, Allah`ın varlığına inanıp inanmamaları, (bireylerin) dini inanç ve tutumlarının oluşumu safhasında hangi faktörlerin belirleyici olduğu konusu ile ilgili bulgular ortaya konulacaktır. Dua bölümünde bireylerin genellikle niçin, hangi sebeplerden dolayı dua ettikleri ve bu konudaki beklentileri ve en son olarak ibadet bölümünde ise, katılımcıların ibadete karşı tutum ve davranışlarına bağlı neticeler yer almaktadır.

4.1. Dini İnançla İlgili Bulgular

4.1.1. Araştırmaya Katılanların Allah`a Karşı Duyguları

Dini duygu bireyin dini yaşantısını besleyen önemli bir faktördür. Bir çok psikolog dini duygunun insanın hayatında basit, anlamsız, değersiz veya önemsiz bir yerinin olmadığını ya da ona gelip geçici bir duygu gözüyle bakılmayacağını ifade etmiştir.²³⁸

Allah`a karşı duygunun daha çok hangi yönde olması kişinin dini tutum ve davranışlarına bağlıdır. Buradaki soruda katılımcılardan Allah`a karşı daha çok hangi duyguyu besledikleri sorulmuş ve elde edilen neticeler Tablo 26`da gösterilmiştir. Bu

²³⁸ Yavuz, s. 35-36.

neticelerle bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşumu safhasında verilen eğitimin mükafat veya ceza yönümlü olması da kendisini gösterecektir.

Tablo 26: Deneklerin Allaha Karşı Duygusal Bağlantısına Göre Dağılımı

	(N)	(%)
Allahı çok severim	37	16.4
Allahı hem severim hem korkarım, fakat sevgim daha çoktur	119	52.9
Allahı hem severim hem korkarım, fakat korkum daha çoktur	23	10.2
Allahtan çok korkarım	4	1.8
Diğer	35	15.6
Cevapsız	7	3.1
Toplam	225	100

Bu soruyla ilgili olarak deneklerin çoğunluğu (119 kişi (%52.9)) Allah'ı hem sevip hem korktuğunu, ama daha çok O'nu sevdiğini belirtmiştir. 37 kişi (%16.4) Allah'ı çok sevdiğini, "diğer" grubundaki katılımcılar (35 kişi (%15.6)) Allah'ı aynı derecede sevip korktuklarını, 23 kişi (%10.2) Allah'ı hem sevip hem korktuğunu ama daha çok O'ndan korktuğunu ifade etmiştir. 7 kişi (%3.1) bu soruyu cevaplamamış, 4 kişi (%1.8) ise Allah'tan çok korktuğunu vurgulamıştır. Genel olarak bu verilere baktığımızda bireylerin daha çok Allah'ı sevdikleri görülmektedir. Katılımcıların yorumlarına göre Allah'tan korkma sebepleri O'nun azabından çok O'nun sevgisini kaybetmeye veya bireyin Allah'ın sevmemesini gerektirecek şeyleri yapmaya bağlıdır. Görüldüğü gibi buradaki korku da sevgiye bağlıdır. Çünkü gençlik döneminde birey, hem başkalarına karşı sevgi duygusu içinde olmakta hem de etrafından ona karşı sevilme ihtiyacı içinde olmaktadır. Bundan

başka Peck`in sevgi tanımından²³⁹ hareketle sevginin sağlıklı bir kişilik gelişiminde büyük rolünün olduğunu ileri sürebiliriz.

Albayrak`ın çalışmasında elde edilen bulgulara göre korku motifi Allah korkusunu, sevgi motifi ise Allah sevgisini arttırmaktadır. Bireyler ibadetlerini daha çok Allah sevgisine göre yapmakta ve bu sevgi bireylerde Allah`a karşı güven hissini arttırmaktadır.²⁴⁰

4.1.2. Araştırmaya Katılanların Allah İnancı

Dini inanç veya iman kişinin dini konulardaki kabul, red ya da şüphe durumunu gösterir. İslam dininde dini inancın temelini Allah`a iman teşkil etmektedir. Dini inançta kuvvetlilik ve zayıflık söz konusudur. Kuvvetli inançlar davranışlarda da tezahür ederler. Böylece dini inanç sadece inanmayı değil, aynı zamanda hükümleri yerine getirmeyi de kapsamaktadır.²⁴¹

Allah`a inancı bakımından deneklerin fikir ve düşünceleri ile ilgili bulgular Tablo 27`de gösterilmiştir; Deneklerin çoğunluğu (216 kişi (%96) Allah`ın varlığına kesin olarak inanıyor. 2 kişi (%0.9) Allah`ın varlığına inandığını ama bu konuda bazı anlaşılabilir hususların olduğunu, 1 kişi (%0.4) Allah`ın varlığı meselesinde şüpheli olduğunu dile getirmiş ve 1 kişi de bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır.

Tablo 27: Deneklerin Allah İnancıyla İlgili Dağılımı

	(N)	(%)
Allahın varlığına kesin olarak inanıyorum	216	96
Allahın varlığına inanıyorum ama bu konuda çözemediğim hususlar var	2	0.9
Allahın varlığı konusuna ilgi duyuyorum fakat bu		

²³⁹ M. Scott Peck, **Az Seçilen Yol**, çev. Rengin Özer, Akaşa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 81.

²⁴⁰ Albayrak, s. 136-137.

²⁴¹ Peker, s. 64-65.

konuda belirli bir fikrim yok	0	0
Allah var mı yok mu şüphe içindeyim	1	0.4
Allahın varlığı konusuna ilgi duymuyorum	0	0
Allahın varlığına inanmıyorum	0	0
Diğer	5	2.2
Cevapsız	1	0.4
Toplam	225	100

Sonuçların böyle çıkması, yani katılımcıların hemen hemen hepsinin Allah'a inanması beklenen bir neticedir, çünkü anketimize katılanların hepsi, kendisini “hiç dindar değilim” veya “çok dindarım” derecesiyle nitelendirse de müslüman sıfatını taşımaktadır. Bundan başka kaynaklara göre, ceza ve korku yüklü mesajlar Allah'a imanı arttırmakta, olumlu etkide bulunmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta gençlerin dini konulara daha çok şüpheli yaklaşmaları, bu olguları “eskimiş” kabul edip yenilikler getirmek istemeleridir. Buna bağlı olarak ergenlik ve gençlik dönemlerinde bireylere ceza veya korku motifli değil, daha çok mükafat ve sevgi yönümlü mesajların verilmesi öngörülmektedir. Albayrak'ın araştırmasına göre, korku yüklü mesajlar kısa zaman diliminde ergenlerin dini inançlarını sağlamlaştırmada etkili role sahiptir.²⁴²

4.1.3. Dini İnanç ve Tutumların Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Teorik kısımda belirtildiği gibi, dini tutumlar zamanla sosyalleşme sürecinde, insanlarla etkileşimde bulunarak, kültürel etkenlerle ortaya çıkar. Dini tutumlar da diğer tutumlar gibi ilk çocukluk döneminde kendini göstermeye başlar. Dini tutumların oluşmasındaki en önemli etken inançtır. Genel kabule göre, dini inanç insanda doğuştan varılmaktadır. Bu nedenle dini tutum önceden varolan inanç duygusu üzerine şekillenmeye başlar. Bu durum sanki dini tutumun oluşmasında bir kolaylık sağlar.

²⁴² Albayrak, s. 133.

Danimarkada yapılan bir araştırmada öğrenciler dini konularda en etkili faktörler olarak sırayla aile, kişisel ilgi ve okulu belirtmişlerdir.²⁴³ Genel olarak, bütün empirik araştırmalar, dini tutum ve davranışların ortaya çıkmasında ailenin en belirgin faktör olduğunu göstermiştir.²⁴⁴

Bu bölümdeki soruyla, aile ve çevrenin sevgi ve hoşgörü, ya da korku ve baskı veya bireyin hiçbir müdahale olmadan kendisini din konusunda yetiştirmesi vs. gibi hususlardan hangisinin bireylerin dini inanç ve tutumlarının oluşumu safhasında daha çok etkili olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Varsayıma göre, “*mükafat veya sevginin etkisi ceza/korkunun etkisine göre daha devamlı, kalıcı ve pozitifdir. Mükafatın etkisi insanlarda mutluluk duygusunu arttırdığı ve insanın da fitraten kendisine karşı iyi veya güzel olan şeylere daha meraklı olmasına göre dini inanç ve tutumlar üzerinde aile ve çevrenin sevgi ve şefkati daha çok etkilidir.*”

Tablo 28: Deneklerin Dini İnanç ve Tutumlarının Oluşumuna Etki Eden Faktörlerin Dağılımı

	(N)	(%)
Aile ve çevrenin yaptığı baskı ve korku ile	6	2.7
Aile ve çevrenin gösterdiği sevgi, şefkat ve hoşgörü ile	133	59.1
Şahsi gayretlerimle	50	22.2
Diğer	33	14.7
Cevapsız	3	1.3
Toplam	225	100

²⁴³ Ağilkaya, s. 138.

²⁴⁴ Yavuz, s. 46.

Tablo 28`te görüldüğü üzere, katılımcıların dini inanç ve tutumlarının oluşumuna etki eden en önemli faktör aile ve çevrenin gösterdiği sevgi, şefkat ve hoşgörüdür (133 kişi (%59.1). Bu faktörlerden ikincisi bireyin şahsi gayretleriyle kendisini yetiştirmesidir (50 kişi (%22.2). “Diğer” grubundaki katılımcıların çoğu (33 kişi (%14.7) dini inanç ve tutumlarının oluşumunda aile ve çevresinin gösterdiği sevgi ve hoşgörü faktörünü ve şahsi gayretlerinin de bu konuda yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan çok az bir kısmı, din eğitimi kurumlarının etkili olduğunu ifade etmiş, diğer kısım ise aile ve çevresini örnek alarak ve Allahın inayetiyle dini inançlarının geliştiğini belirtmiştir. 6 kişi (%2.7) aile ve çevresinin baskı ve korkusu ile etkilendiğini vurgulamıştır. Katılımcılardan 3 kişi (%1.3) ise bu sorumuzu yanıtsız bırakmıştır. İstatistik sonuçlardaki genel tablo şöyledir; Katılımcıların dini inanç ve tutumlarının oluşmasında en etkili faktör aile ve çevrenin gösterdiği sevgi ve şefkattir. Önemli sayıda katılımcıların şahsi gayretlerle dine ilgi göstermeleri, bu konuda bilgilere sahip olmaları çok ehemmiyetli bir göstericidir. Bu veriler belirtilen varsayımın doğruluğunu teyit etmektedir. Albayrak`ın araştırmasına göre sonuçlar tamamen farklı çıkmış, dini inanç ve tutumların oluşumunda en etkileyici faktör olarak aile ve çevrenin yaptığı baskı ve korku gösterilmiştir.²⁴⁵ Albayrak bunun sebebini geleneksel Türk ailelerinde en önemli özelliğin otorite olmasına ve bu otoritenin de baskı ve korkuya kaynak teşkil etmesine bağlamaktadır.²⁴⁶

4.2.Dua İle İlgili Bulgular

Dua ruh kuvvetlerinin gayeye doğru çekilmesi halidir. Ruh adeta bedenle birlikte yükseldiğini hisseder. Bu yükselme aşamasında insan ruhunu yüce bir varlığa teslim etmektedir.²⁴⁷ James`in tanımına göre dua fonksiyonelliği açısından dinin kendisidir ve insana güçlü bir enerji veren dini bir aktivitedir.²⁴⁸ İnsan kul olduğu bilinciyle dua eder ve

²⁴⁵ Albayrak, s. 76.

²⁴⁶ Albayrak, s. 129-130.

²⁴⁷ Ahmet Albayrak, **Üniversite Gençlerinin Dua, Tutum ve Davranışları**, Karadeniz Yayınları, Rize, 2009, s. 53.

²⁴⁸ William James, **The Varieties Of Religious Experience**, Penguin Books, London, 1985, s. 464.

yöneldiği yüce varlık da onu koruma ve terbiye etme gücüne sahiptir. Dua Allahı sadece bilgilendirme ve haberdar etme amacıyla yapılmaz. İnsan, çeşitli sebeplerle Allah`a yönelir, hayatında olup biten ve kimsenin bilmediği olumlu veya olumsuz duygu ve düşüncelerini O`nunla samimi bir şekilde paylaşır. İnsan bu davranışıyla istediklerinin Allah tarafından kabul edileceğini düşünerek daha güzel bir hayata kavuşacağına inanmaktadır.²⁴⁹

Dua ile ilgili bölümde bireylerin hangi şartlar doğrultusunda ve hangi sebeplerden dolayı dua ettiklerini bulmaya çalışacağız.

Tablo 29: Deneklerin Dua Etme Gerekçeleri

	(N)	(%)
Allahın verdiği nimetlere şükretmek için	67	29.8
Günahlarımı bağışlatmak için	23	10.2
İsteklerimin yerine gelmesi için	15	6.7
Sıkıntı, korku ve endişelerden dolayı	14	6.2
Diğer	104	46.2
Cevapsız	2	0.9
Toplam	225	100

Elde ettiğimiz verilere göre “diğer” grubundaki katılımcıların (104 kişi (%46.2) çoğunluğu belirttiğimiz bütün nedenlerden dolayı, bir kısmı ise “Dua etmeyi borç bilirim; Dua etmek kulu kul yapar; Kendimi Allah`a yakın hissetmek için; Allah`ın beni unutmaması” sebebiyle dua ettiklerini ifade etmişler. Katılımcılardan 67 kişi (%29.8) Allah`ın verdiği nimetlere şükretmek için, 23 kişi (%10.2) günahlarını bağışlatmak için, 15 kişi (%6.7) isteklerinin yerine gelmesi, 14 kişi (%6.2) sıkıntı, korku ve endişelerinden dolayı dua ettiğini belirtmiştir. Katılımcılardan 2 kişi (%0.9) ise sorumuza cevap

²⁴⁹ Albayrak, aynı eser, s. 54-56.

vermemiştir. Bu sonuçlar bireylerin daha çok kötü şeylerden kurtulmak için değil, iyi şeylere ulaşmak için dua ettiklerini ve bu da onların pozitif yönde düşündüklerini göstermektedir. Bundan başka katılımcılardan bazılarının yorumları da onların Allah'a karşı ne kadar samimi ve saygılı olduklarını ortaya koymaktadır.

Albayrak üniversite gençleri üzerinde yaptığı araştırmasında katılımcıların dua etme sıklığı ile demografik özelliklerini karşılaştırmış ve elde ettiği bulgulara göre, kadınların dua etme sıklığı erkeklere nisbetle daha yüksektir. Ona göre, dua duygusal ögeli bir ibadet olduğu ve kadınların da tabiatı itibarıyla duygusallığı onların bu ibadeti erkeklere nazaran daha sık ve daha uygun bir şekilde yapmalarına sebep olmaktadır.²⁵⁰ Başka bir araştırmasında Albayrak, sevgi ve korku motifleriyle dua etmeyi karşılaştırmış ve sonuçlara göre gençler korku duygusuyla sadece sıkıntılı anlarında ya da ihtiyaç duydukları zamanlarda dua ederken, sevgi duygusuyla sık sık ve düzenli olarak dua etmektedirler.²⁵¹

4.3.İbadetle İlgili Bulgular

Dinin temelini iman teşkil etse de inanan insan bu imanını davranışlarına da yansıtır ve Allah'a karşı sevgi ve saygısını bu şekilde göstermeye çalışır. Bu dini davranışlar ya da genel olarak Allah'ın rızası için yapılan bütün ameller ibadet olarak algılanmaktadır.²⁵² İslam alimlerinden bazıları imanın müslüman için yeterli olmayacağını, bununla beraber ibadetlerin de yapılmasının çok önemli olduğunu vurgulamışlar. İnanç veya iman insanın tabiatında vardır, ama insan zamanla bu imanı işlevsel bir hale getirmezse, ibadetlerle onu cilalamazsa iman da körelmeye ve kısa bir müddet içinde yok olmaya mahkum olur.

İbadet tabiatı gereği içerisinde korkuyla beraber sevgi ve saygı duygularını barındırır. İmanlı insan hem Allah'ı sevdiği hem de O'ndan korktuğu için dua ve yakarıştı

²⁵⁰ Albayrak, aynı eser, s. 143.

²⁵¹ Albayrak, s. 135.

²⁵² Peker, s. 112-113.

bulunur, ibadet yapar. İbadet etmek insana mutluluk, gönül rahatlığı, etmemek ise rahatsızlık, huzursuzluk ve korku verir.²⁵³

Bu bölümde bireylerin genel olarak ibadetlere karşı tutumları, yani ibadetlere karşı istekli olup olmadıkları incelenecektir. Sonuçlar şöyledir (Tablo 30); katılımcıların büyük bölümü (175 kişi (%77.8) ibadetleri istekle yerine getirdiğini bildirmiştir. 29 kişi (%12.9) ibadetlere karşı isteğinin olduğunu fakat yerine getiremediğini, “diğer” grubundaki (11 kişi (%4.9) katılımcılar ise ibadetleri yerine getirdiğini ama bazen isteksiz olduklarını belirtmişler. 5 kişi (%2.2) ibadetlere karşı isteksiz olduğunu, 3 kişi (%1.3) soruya cevap vermemiş, 2 kişi (%0.9) ise ibadetlerin zor ve yorucu olduğunu vurgulamıştır.

Tablo 30: Deneklerin İbadetlere Karşı Tutumlarının Dağılımı

	(N)	(%)
İbadetleri istekle yerine getiriyorum	175	77.8
İbadetlere karşı isteğim var ama yerine getiremiyorum	29	12.9
İbadetlere karşı isteksizim	5	2.2
İbadetleri zor ve yorucu buluyorum	2	0.9
Diğer	11	4.9
Cevapsız	3	1.3
Toplam	225	100

Verilerden görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu ibadetleri istekle yerine getiriyor. Bazı katılımcıların yorumlarına göre, onlar ibadetleri bir vazife olarak gördükleri için yerine getiriyorlar. Bu da ibadetlere karşı isteği değil, Allah korkusunu ön plana çıkarmaktadır.

²⁵³ Peker, s. 113-114.

Konuya psikoloji açısından bakıldıkta, ibadetin insan üzerindeki etkilerinden birinin de ibadetin bir görev olarak algılanmasıdır. Bu yüzden bu kimseler herhangi bir nedene bağlı olarak ibadet etmezse huzursuz olur, günah işlediğini düşünerek rahatsızlık duyarlar. Bu durum kişide bazı fiziki veya ruhsal hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olur.²⁵⁴

İbadetlere karşı isteksizliğin sebeplerinden birisi sevgi yoksunluğudur. Yapılan bir araştırmada sevgi yoksunluğu ile ibadetlere ilgi arasındaki ilişkinin olumsuz yönde olduğu ortaya konmuştur.²⁵⁵ Bundan başka Albayrak'ın araştırmasına göre, farz ve vacip gibi ibadetlerde korku yüklü bildiriler, nafile ibadetlerde ise daha çok sevgi yüklü bildiriler etkilidir. Korkunun farz ibadetlerdeki olumlu etkisine rağmen, sevgi duygusunun ibadetlerdeki etkisi daha kalıcı olmakta, kişileri ibadetlere karşı daha istekli yapmakta ve ibadetleri içselleştirmekte olduğu görülmektedir.²⁵⁶

İbadetlere bu genel bakıştan sonra özel olarak namaz ve oruçla ilgili sonuçlara göz atalım. Namaza ilişkin soru katılımcılara namaz kılıp kılmadıkları, oruçla bağlı soru da oruç tutup tutmadıkları yada ne sıklıkla oruç tuttıkları gibi konuları kapsamaktadır. Namaza ilişkin sonuçlar şöyledir (Tablo 31); katılımcılardan 91 kişi (%40.4) günlük farz namazları, Cuma ve bayram namazlarını, 79 kişi (%35.1) günlük farz namazlarını, 21 kişi (%9.3) günlük farz namazlarının bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kıldığını ifade etmiştir. Deneklerden 13 kişi (%5.8) namaz kılmadığını, 9 kişi (%4) günlük farz namazlarının bazılarını, 2 kişi (%0.9) sadece Cuma ve bayram namazlarını, 1 kişi (%0.4) arasına günlük farz namazlarını, Cuma ve bayram namazlarını kıldığını belirtmiş ve 1 kişi bu soruyu yanıtızsız bırakmıştır. Verilere baktığımızda katılımcıların çoğunluğunun namaz kıldığı görülmekte ve dolayısıyla namaza karşı olumlu tutum sergilemektedirler.

²⁵⁴ Peker, s. 115.

²⁵⁵ Zeynüddin Alsan, **Sevgi Yoksunluğu ve Dini Davranış**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1994, s. 92.

²⁵⁶ Albayrak, s. 135.

Tablo 31: Deneklerin Namazla İlgili Tutumlarının Dağılımı

	(N)	(%)
Hergün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	91	40.4
Hergün beş vakit namazı kılıyorum	79	35.1
Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	9	4
Günlük namazlarımın bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	21	9.3
Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	2	0.9
Arasıra Cuma, bayram ve vakit namazlarını kılıyorum	1	0.4
Namaz kılmıyorum	13	5.8
Diğer	8	3.6
Cevapsız	1	0.4
Toplam	225	100

Oruç ibadeti ile ilgili elde ettiğimiz bulgulara (Tablo 32) göre deneklerden 143 kişi (%63.6) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde, 70 kişi (%31.1) Ramazan ayının tamamında, 5 kişi (%2.2) oruç tutmadığını dile getirmiştir. 3 kişi (%1.3) Ramazan ayında arasıra oruç tuttuğunu vurgulamış, 1 kişi ise sorumuza cevap vermemiştir. Sayı itibariyle birinci ve ikinci sıradaki grupların yüzdesini topladıkta katılımcıların %95'i oruç ibadetini yerine getirdikleri neticesini alıyoruz. Bu da genel olarak ister duayla isterse de namaz ve oruçla olsun katılımcılarımızın nerdeyse hepsinin ibadetlere karşı eminlik ve güven hissettikleri ve dolayısıyla olumlu bir tutuma sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Tablo 32: Deneklerin Oruçla İlgili Tutumlarının Dağılımı

	(N)	(%)
Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutuyorum	143	63.6
Ramazan ayının tamamında oruç tutuyorum	70	31.1
Ramazan ayında arasıra oruç tutuyorum	3	1.3
Oruç tutmuyorum	5	2.2
Diğer	3	1.3
Cevapsız	1	0.4
Toplam	225	100

5. SEVGİ/MÜKAFAT VE KORKU/CEZA İLE İLGİLİ BULGULAR

Anket formumuzun son bölümünde deneklerin dini yönelimlerinin alt boyutlarını saptamak amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda 2 faktör elde edilmiştir.

Tablo 33: Dini Yönelim Envanteri Faktör Analizi Sonuçları

Faktör 1: Pozitif Dini Yönelim (11 ifade): “Kişinin Allah’a ve O’nun emirlerine karşı sevgi, umut ve güvenle karşılık vermesi, kazandığı iyi veya kötü, herşeyin Allah’tan gelmesi ve bunu kabullenmesi” eğilimidir.	Madde Yüğü
Vicdanımın olumlu bir şekilde gelişmesini Allah sevgisine borçluyum	,815
Allahı düşündükçe umut ve güven duyuyorum	,779
Allahı düşündükçe sevgi, şükran ve minnettarlık duyuyorum	,687
Peygamberler görevlerinde insanlara karşı sevgi ve hoşgörü ile hareket ettikleri için başarılı olmuşlardır	,669
Günahlarımı bağışlatmak için sık sık dua ederim	,652
Allahın verdiği nimetlere teşekkür etmek için dua ederim	,632
Vicdanımın olumlu bir şekilde gelişmesini Allah korkusuna borçluyum	,614
İbadetlerimi Allaha duyduğum sevgi ve minnettarlıktan dolayı yerine getiriyorum	,578
İbadetlerimi Allah rızası için yapıyorum	,572
Hayatın zorluklarını Allahın armağanları olarak görürüm	,558
Hayatta almış olduğum mükafatlar dine olan ilgimi artırdı	,551
Faktör 2: Negatif Dini Yönelim (6 ifade): “Kişinin Allah’a karşı korku ve sıkıntı duyguları beslemesi, dini emirlere ve yaşadığı olumsuz olaylara karşı azab, ceza” gibi negatif yönlü yanıtlarda bulunmasıdır.	Madde Yüğü
İnsanlar Allahtan korkmasalardı Ona inanmazlardı	,699
Allahı düşündükçe korkuyor ve sıkıntı duyuyorum	,591
İbadetlerimi Cehennem azabından korktuğum için yapıyorum	,578
İbadetlerimi Cennete girmeyi ümid ettiğim için yerine getiriyorum	,555
Almış olduğum cezalardan dolayı dinden uzaklaştım	-,552
Hayatımı altüst eden olayları Allahın bana verdiği cezalar olarak düşünürüm	-,515

Sevgi/mükafat faktörü altında on bir soru, korku/ceza faktörü altında ise altı soru toplanmıştır. Tablodan görüldüğü üzere ister sevgi isterse de korku faktörünü teşkil eden maddelerin hepsi (500`ün üstünde) yüksek puana sahiptir. Korku faktöründeki beş ve altıncı soru negatif olduğu için eksi puan almıştır.

6. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE İLGİLİ BULGULAR

6.1. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Ailede Verilen Mükafatın Etkisi

Araştırmamızın bu bölümünde ailede verilen mükafatın etkisinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, bu amaçla t test'i ve One-Way Anova analizi kullanılmış, hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tesbit etmek için Scheffe testi uygulanmıştır.

Mükafatın etkisi ile “cinsiyet, yaş, gelir durumu, deneklerin dini bilgi düzeyi” gibi değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

6.1.1. Cinsiyet ve Mükafatın Etkisi

Burada incelenmek istenen konu mükafatın etkisinin cinsiyete göre değişip değişmediğidir. Bunu tesbit etmek için t-test uygulanmıştır.

Tablo 34a: Deneklerin Cinsiyeti İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ort.	Std.S	t	p
Erkek	77	1.05	.32020	-1.776	.078
Kadın	77	1.19	.62910		

Analize göre kadınlarla erkekler arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($p = .078$). Bu sonuç “*Mükafatın etkisi açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir. Ancak ortalamalara baktığımızda mükafatın kadınları (Ort.=1.19) (erkekler (Ort.=1.05) daha çok etkilediği söylenebilir.

Elde ettiğimiz istatistik sonuçlardan söyleyebiliriz ki, dini öğrenim sürecinde ailede verilen mükafat daha çok kadınları olumlu yönde etkilemektedir. Bunun sebebi kadınların daha duygusal olmaları ve daha çok ince, nezaketli davranışlara ve ilgiye ihtiyaç duymaları şeklinde açıklanabilir.

6.1.2. Yaş ve Mükafatın Etkisi

Araştırmamızın teorik kısmında belirttiğimiz gibi birey çocukluk döneminde daha çok maddi mükafattan, yaş ilerledikçe, soyut düşünce geliştikçe birey hem maddi hem de manevi mükafattan etkilenmekte, ama manevi mükafatlar daha derin ve kalıcı izler bırakmaktadır. Bu araştırmada da mükafatın etkisiyle yaş farkı arasındaki ilişki istatistik açıdan incelenmeye çalışılmış, bunun için t testi uygulanmıştır.

Tablo 34b: Deneklerin Yaşı İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları

Yaş	N	Ort.	Std.S	t	p
19 ve öncesi	62	1.16	.54902	.767	.444
20 ve sonrası	92	1.10	.47021		

Tablo 34b`de görüldüğü gibi katılımcıların yaşıyla mükafatın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p = .444$). Bu sonuç “*Mükafatın etkisi açısından yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Ancak ortalamalara baktığımızda 19 ve öncesi yaş grubunun (Ort.=1.16) 20 ve sonrası yaş grubuna (Ort.=1.10) nispetle mükafattan daha çok etkilendiği söylenebilir. Bu ortalamalardan hareketle yaş seviyesi düştükçe mükafatın etkisinin arttığını ifade edebiliriz.

Hem teorik düşüncelere hem de istatistik verilere dayanarak, genelde mükafatın etkisinin yaş gruplarına göre değişmediğini, bireyin her yaş döneminde ister maddi isterse de manevi olsun mükafatlardan her zaman etkilendiğini söyleyebiliriz.

6.1.3. Gelir Durumu ve Mükafatın Etkisi

Burada gelir durumu ile mükafatın etkisi arasındaki ilişki araştırılmış ve bu maksatla değişkenler arasında t testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 34c`de gösterilmiştir;

Tablo 34c: Deneklerin Gelir Durumu İle Ailede Aldığı Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları

Gelir	N	Ort.	Std.S	t	p
İyi	70	1.09	.40799	-.848	.398
Orta	84	1.15	.57023		

Bulgulara göre, mükafatın etkisiyle gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.40$). Bu sonuç, “*Mükafatın etkisi ile gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezi desteklemektedir. Ancak ortalamalara göre, orta (Ort.=1.15) gelirlilerin iyi (Ort.=1.09) gelirlilere nispetle mükafattan daha çok etkilendiğini ifade edebiliriz. Nitekim, gelir seviyesi düştükçe mükafatın etkisi artmaktadır.

Bu verilerden hareketle, iyi gelimli kimselere nispetle orta gelimli kimselerin mükafattan daha çok etkilendiğini söyleyebiliriz. Bunun sebebini maddi mükafatlar açısından, iyi gelimli kimselerin her zaman her türlü nimetleri elde etmeleri, manevi mükafatlar açısından ise iyi gelimli kimselerin haz duygusunun doyurulması şeklinde ifade edebiliriz.

6.1.4. Dini Bilgi Düzeyi ve Mükafatın Etkisi

Dini öğrenim sürecinde birtakım faktörler bireyi bilgi almak için motiveedici veya aksine geriletici, yani bilgi almaktan bıktırıcı yada uzaklaştırıcı etkilerde bulunurlar. Araştırmanın bu bölümünde motiveedici faktörlerden biri olan mükafatın etkisiyle dini bilgi düzeyi arasındaki ilişkinin ne kadar anlamlı olup olmadığını ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi yapıldı (Tablo 34d).

Tablo 34d: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Ailede Aldığı Mükafatın Etkisinin Ortalama, Standart Sapma, ANOVA ve Scheffé Testi

Dini Bilgi	N	Ort.	Std. S	F	P
Çok iyi	22	1.14	.63960	.419	.659
İyi	82	1.07	.37779		
Orta	40	1.15	.53349		
Toplam	144	1.10	.46887		

Yapılan bu analizde dini bilgi düzeyi ile mükafatın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=.659$). Bu sonuç, “*Mükafatın etkisi ile dini bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezimizi desteklememektedir. Ancak ortalamalara göre mükafatın daha çok dini bilgi düzeyi orta (Ort.=1.15) olan kişileri etkilediğini ifade edebiliriz. Nitekim, dini bilgi düzeyi azaldıkça mükafatın etkisi artmaktadır.

Elde edilen ortalamalara dayanarak dini bilgi düzeyinde bilgisi zayıf olanların hep arayış içinde olmaları, elde ettikleri kazançların onlara mutluluk ve huzur verdiği, manevi

açıdan haz duygularının aç kalması gibi sebeplerin mükafatın etkisini arttırdığını söyleyebiliriz. İyi gelirlilerde yüksek bilgili kimseleri kıyasladığımızda sonuçların benzer çıkması şaşırtıcı değildir. Bunu, geliri maddi kazanç, bilgiyi de manevi kazanç olarak düşünürsek bu kazançlar her türlü zevki insana yaşattığı için zamanla aynı mükafat veya cezayı aldığı anda aynı duygular aynı yoğunlukta yaşanmıyor şeklinde açıklayabiliriz.

6.2. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Ailede Verilen Cezanın Etkisi

Araştırmamızın bu bölümünde ailede verilen cezanın etkisinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, bu amaçla t test'i ve One-Way Anova analizi kullanılmış, hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu tesbit etmek için Scheffe testi uygulanmıştır.

Cezanın etkisiyle “cinsiyet, yaş, gelir durumu ve deneklerin dindarlık dereceleri” gibi değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

6.2.1. Cinsiyet ve Cezanın Etkisi

Yapılan bir araştırmaya göre ailelerimizde çocuklara hem maddi hem de manevi cezalar verilmekte, manevi cezalar daha çok üstünlük teşkil etmektedir.²⁵⁷ Burada önemli konulardan birisi ise bu cezalar verilirken çocukların kız veya erkek olmasına bakılmamasıdır.

Tablo 35a`da deneklerin cinsiyetiyle ailede aldığı cezanın etkisi arasındaki ilişki t testiyle incelenmiştir.

²⁵⁷ Ay, s. 25.

Tablo 35a: Deneklerin Cinsiyeti İle Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ort.	Std.S	t	p
Erkek	29	1.83	.92848	.005	.996
Kadın	23	1.83	1.11405		

Elde ettiğimiz verilere göre, cinsiyetle cezanın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.996$). Ortalamalara da baktığımızda erkek (Ort.=1.83) ve kadınlar (Ort.=1.83) hiç bir farklılık mevcut değildir. Yani, ailede verilen ceza kız ve erkeklere aynı derecede etki etmektedir. Sonuçlara göre bu konudaki “*Kadınlar cezadan daha çok etkilenmektedirler. Çünkü onlar tabiatı itibariyle erkeklere nazaran daha duygusal ve ya olaylara karşı daha hassastırlar*” varsayımı da doğrulanmamaktadır.

6.2.2. Yaş ve Cezanın Etkisi

Bu bölümde bizi ilgilendiren konu bireylerin yaşıyla cezanın etkisi arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Bu konudaki varsayım “*Yetişkinlik döneminde alınan ceza çocukluk ve ergenlik döneminde alınan cezaya göre daha çok etkilidir*” şeklindedir. Kaynaklara göre, mükafat türlerinde olduğu gibi ceza türlerinde de en etkili ve unutulmaz cezalar manevi veya içsel cezalardır. Küçük yaşlarda ister maddi isterse de manevi olsun, birey cezayı tam olarak algılayamıyor. Cüceloğlu'nun da dediği gibi, çocuk yapmaması gerekli olanı anlayıp neyi yapmalı olduğunu anlayamamaktadır.²⁵⁸ Ancak bunun aksine yaş ilerledikçe bireyin kişilik yapısı geliştikçe basit bir içsel ceza ona ağır gelebilmektedir. Bu teorik düşünce, istatistik açıdan t testi vasıtasıyla incelendi (Tablo 35b).

²⁵⁸ Cüceloğlu, s. 159.

Tablo 35b: Deneklerin Yaşıyla Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları

Yaş	N	Ort.	Std.S	t	p
19 ve öncesi	22	1.32	.71623	-3.445	.001
20 ve sonrası	30	2.20	1.03057		

Bulgulara göre, yaş gruplarıyla ailede alınan cezanın etkisi arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p < .05$). 19 ve öncesi (Ort.=1.32) ile 20 ve sonrası (Ort.=2.20) yaş grupları arasında çok güçlü bir farklılık müşahade edilmektedir. Yaş gruplarıyla cezanın etkisi arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır, yani yaş seviyesi yükseldikçe cezanın etkisi de yükselmektedir. Bu sonuç, yukarıda belirtilen varsayımı doğrulamaktadır. Nitekim, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde cezanın etkisi daha az, yetişkinlik döneminde ise cezanın etkisi daha çoktur. Bunun sebebi anlatılan birtakım kişilik gelişmelerine bağlıdır. Yaş ilerledikçe kişi ceza almaktan uzak durmaya çalışır, cezayı gerektirecek durum meydana geldiğinde veya cezalandırıldığında, bu, kişiyi çok ağır ve derinlemesine bir şekilde etkilemekte, psikolojisinde unutamayacağı, travmatik izler bırakmaktadır. Bir çok psikoloğa göre, kötü olayların unutulmamasının sebebi onların kişiye yaşattığı duygulardır, yani duyguların unutulmaması kötü olayları da unutturmamaktadır. Cezanın negatif yönlü etkisini bu duygusal boyutunda aramak mümkündür. Bundan başka konu cezanın olumlu ve olumsuz etkisi açısından ele alınırsa, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde cezanın, hassaten manevi cezanın terbiyelendirme yönünde olumlu etkisinin olduğu, daha büyük yaşlarda ise yukarıda belirtilen kişilik özelliklerinden dolayı olumsuz etkisinin olduğu ileri sürülebilir.

6.2.3. Gelir Durumu ve Cezanın Etkisi

Gelir durumu ile ailede alınan cezanın etkisi arasındaki ilişkiyi saptamak için t testi yapılmıştır. Sonuçlar şöyledir (Tablo 35c);

Tablo 35c: Deneklerin Gelir Durumuyla Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları

Gelir	N	Ort.	Std.S	t	p
İyi	22	1.73	.98473	-.587	.560
Orta	29	1.90	1.04693		

Verilere göre, gelir durumu ile cezanın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.560$). Bu sonuç “*Cezanın etkisi ile gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezi desteklememektedir. Ancak ortalamalara bakıldığında orta gelirli kişilerin (Ort.=1.90) cezadan daha çok etkilendiği söylenebilir. Nitekim, gelir durumu düştükçe cezanın etkisi artmaktadır.

Ortalamalara dayanarak, gelir durumu düşük kimselerin gelir durumu yüksek kimselere nisbetle cezadan daha çok etkilendiği ifade edilebilir. Bu netice, şöyle açıklana bilir; gelir seviyesi düşük kimseler hayatta her istedikleri şeyi her zaman kazanamadığı için maddiyat yönünden bir eksiklik içerisinde olup güven duyguları zayıftır ve bu onları olaylar karşısında daha çok hassaslaştırmaktadır. Dolayısıyla, basit bir ceza bile onları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İyi gelirliler bakımından ise bu kimseler düşük gelirlilerin aksine her şeyi elde ettikleri için ceza aldıkları zaman bu negatif olayı başka şeylerle telafi etme veya kendilerini tatmin etme imkanına sahipler. Onun için de ceza onlarda uzun süreli ve derin etkiler bırakmamaktadır.

6.2.4. Dindarlık Düzeyi ve Cezanın Etkisi

Burada incelenmek istenen konu, cezanın etkisinin dindarlık düzeyine göre değişip değişmediğidir. Bunu tesbit etmek için değişkenler arasında t testi yapılmıştır (Tablo 35d).

Tablo 35d: Deneklerin Dindarlık Düzeyi İle Ailede Aldığı Cezanın Etkisi t testi Sonuçları

Dindarlık	N	Ort.	Std.S	t	p
Oldukça Dindarım	26	1.77	.95111	-1.104	.276
Biraz Dindarım	15	2.13	1.12546		

Bulgulara göre, dindarlık düzeyi ile cezanın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.276$). Ancak ortalamalara göre, biraz dindarların (Ort.=2.13) cezadan daha çok etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu verilere göre, dindarlık düzeyiyle cezanın etkisi arasında ters orantılı bir ilişki vardır, yani dindarlık düzeyi düştükçe cezanın etkisi artmaktadır. Dolayısıyla, konuyla ilgili “*Dindarlık düzeyi yükseldikçe cezanın etkisi de yükselmektedir. Çünkü çok dindar kimseler kendilerine ve başkalarına karşı yanlış yapmaktan çekinir, bu konuda kendilerini korumaya çalışırlar. Yanlış yaptıklarında aldıkları cezayı bir ders olarak kabul eder ve bu yanlış düzeltmeye yeğlenirler*” varsayım da desteklenmemektedir.

6.3. Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Kur'an Kurslarında Alınan Mükafatın Etkisi

Araştırmamızın bu bölümünde Kur'an kurslarında alınan mükafatın etkisinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, bu amaçla t testi uygulanmıştır.

Mükafatın etkisi ile “cinsiyet, yaş, gelir durumu, deneklerin dini bilgi düzeyi ve dindarlık dereceleri” gibi değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 36: Deneklerin Demografik Özellikleri İle Mükafatın Etkisi t testi Sonuçları

Bağımsız	Değişkenler	N	Ort.	Std.S	t	p
Cinsiyet	Erkek	79	1.18	.54911	-.197	.844
	Kadın	66	1.20	.66146		
Yaş	19 ve öncesi	56	1.23	.68732	.729	.467
	20 ve sonrası	89	1.16	.54144		
Gelir	İyi	61	1.11	.45086	-1.059	.291
	Orta	82	1.22	.66712		
Dini Bilgi	İyi	84	1.18	.58414	.061	.951
	Orta	35	1.17	.56806		
Dindarlık	Oldukça dindarım	76	1.11	.44956	-.174	.862
	Biraz dindarım	33	1.12	.41515		

Elde edilen verilere göre, katılımcıların demografik özellikleriyle Kur'an kurslarında aldıkları mükafat arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak ortalamalara bakıldıkta bazı değişkenler arasında farkların olduğu görülmektedir. Cinsiyet değişkeninde erkek (Ort.=1.18) ve kadınlar (Ort.=1.20) arasında bir farklılık

görülmemektedir. Dolayısıyla, Kur`an kurslarındaki eğitim sürecinde verilen mükafatların etkisi kadın ve erkeklere göre değişmemektedir, katılımcıların yorumlarından hareketle, mükafatlar her zaman kişiler üzerinde olumlu veya pozitif etki bırakmaktadır.

Yaş değişkeninde 19 ve öncesi yaş grubuyla (Ort.=1.23) 20 ve sonrası yaş grubu (Ort.=1.16) arasında farklılık bulunmaktadır. Ortalamalara göre, yaş seviyesi düştükçe mükafatın etkisi artmaktadır. Görüldüğü gibi, bu veriler ailede alınan mükafatın etkisiyle ilgili sorudaki verilerle benzerlik teşkil etmektedir. Her iki bulgularda da yaş seviyesi ile mükafatın etkisi arasında ters orantılı bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Gelir değişkeninde iyi gelirlilerle (Ort.=1.11) orta gelirliler (Ort.=1.22) arasında farklılık görülmektedir. Verilere göre gelir seviyesi düştükçe mükafatın etkisi artmaktadır. Bu bulgular ailedeki mükafatın etkisiyle ilgili bulgularla paralellik arz etmektedir. Her iki durumda da mükafat düşük gelirliler üzerinde daha çok etkili olmaktadır.

Dini bilgi değişkeninde bilgi düzeyi yüksek olanlarla (Ort.=1.18) düşük olanlar (Ort.=1.17) arasında farklılık gözükmemektedir, yani dini bilgi düzeyinin değişmesi mükafatın etkisini değiştirmemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi mükafat her zaman olumlu etki bırakmaktadır.

Dindarlık değişkeninde ise oldukça dindar olanlarla (Ort.=1.11) biraz dindar olanlar (Ort.=1.12) arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Ortalamalardan hareketle, Kur`an kurslarında katılımcıların aldığı mükafatın etkisinin onların dindarlık seviyelerine göre değişmediğini söylemek mümkündür.

6.4.Demografik Özellikler ve Dini Öğretim Sürecinde Kur`an Kurslarında Alınan Cezanın Etkisi

Araştırmamızın bu bölümünde Kur'an kurslarında alınan cezanın etkisinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, bu amaçla t testi uygulanmıştır.

Cezanın etkisi ile “cinsiyet, yaş, gelir durumu, deneklerin dini bilgi düzeyi ve dindarlık dereceleri” gibi değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 37: Deneklerin Demografik Özellikleri İle Cezanın Etkisi t testi Sonuçları

Bağımsız	Değişkenler	N	Ort.	Std.S	t	p
Cinsiyet	Erkek	40	1.83	.87376	-.491	.625
	Kadın	21	1.95	1.11697		
Yaş	19 ve	21	1.67	.96609	-1.200	.235
	20 ve	40	1.98	.94699		
Gelir	İyi	25	1.76	.96954	-.721	.474
	Orta	35	1.94	.96841		
Dini Bilgi	İyi	36	1.81	.95077	.246	.806
	Orta	15	1.73	.96115		
Dindarlık	Oldukça	34	1.85	.98880	-.919	.362
	Biraz	17	2.12	.92752		

Görüldüğü üzere, katılımcıların demografik özellikleriyle cezanın etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Fakat ortalamalar açısından bazı farklılıklar görülmektedir. Cinsiyet değişkeninde erkeklerle (Ort.=1.83) kadınlar (Ort.=1.95) arasında

farklılık vardır. Verilere göre, kadınlar Kur'an kurslarında verilen cezadan daha çok etkilenmektedirler.

Yaş değişkeninde 19 ve öncesi yaş grubuyla (Ort.=1.67) 20 ve sonrası yaş grubu (Ort.=1.98) arasında farklılık mevcuttur. Bulgulara göre, yaşla cezanın etkisi arasında doğru orantılı bir ilişki vardır, yani yaş seviyesi yükseldikçe cezanın da etkisi artmaktadır.

Gelir değişkeninde iyi gelirlilerle (Ort.=1.76) orta gelirliler (Ort.=1.94) arasında farklılık görülmektedir. Ortalamalara göre, gelir seviyesi düştükçe cezanın etkisi artmaktadır.

Dini bilgi değişkeninde iyi bilgililerle (Ort.=1.81) orta bilgililer (Ort.=1.73) arasında farklılık bulunmaktadır, dini bilgi düzeyi yükseldikçe cezanın etkisi de artmaktadır.

Dindarlık değişkeninde oldukça dindarlarla (Ort.=1.85) biraz dindarlar (2.12) arasında büyük oranda bir farklılık vardır. Nitekim, dindarlık düzeyi düştükçe cezanın etkisi artmaktadır.

6.5.Demografik Özellikler ve Deneklerin Genel İbadet Tutumları

Araştırmamızın bu bölümünde demografik özelliklerin deneklerin genel olarak ibadetlere karşı tutumlarını ne kadar etkilediğini ortaya koymak amacıyla t testi ve One-Way Anova analizi kullanılmış, hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu tesbit etmek için Scheffe testi uygulanmıştır.

İbadet tutumuyla “cinsiyet, yaş, gelir durumu, deneklerin dini bilgi düzeyi ve dindarlık dereceleri” gibi değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

6.5.1. Cinsiyet ve Genel İbadet Tutumu

Burada katılımcıların genel ibadet tutumlarının cinsiyetlerine göre değişip değişmediği incelenmiş, konuyla ilgili t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 38a'da gösterilmiştir.

Tablo 38a: Deneklerin Cinsiyeti İle Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ort.	Std.S	t	p
Erkek	115	1.78	1.47958	2.004	.046
Kadın	107	1.43	1.09985		

Verilere göre, katılımcıların genel ibadet tutumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p=.046$). Ortalamalara bakıldığında ise erkek (Ort.=1.78) ve kadınlar (Ort.=1.43) arasında önemli farklılık bulunmaktadır, erkeklerin ibadet tutumları daha olumludur. Bu sonuç, “*Genel ibadet tutumlarına göre kadın ve erkekler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezi doğrulamamaktadır.

Buradan hareketle erkeklerin ibadet tutumunun kadınlara nisbetle daha güçlü veya ibadetlere karşı daha istekli olduklarını ileri sürebiliriz. Mehmedoğlu²⁵⁹ ve Uysal²⁶⁰ tarafından yapılan araştırmalarda dindarlığın ibadet boyutunda erkeklerle kadınlar arasında erkekler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kaya'nın araştırmasında da erkeklerle kadınlar arasında erkekler lehine anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.²⁶¹ Yani, bütün bu araştırmalar erkeklerin dini tutumlarının kadınlara nisbetle daha olumlu ve güçlü olduğunu

²⁵⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133.

²⁶⁰ Veysel Uysal, **Türkiye'de Dindarlık ve Kadın**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003, s. 68.

²⁶¹ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yayınları, 1998, s. 116.

ortaya koymuştur. Ancak bu konu Türkiye açısından böyle değerlendirilebilir. Bir çok camilerde kadınlar için abdesthanelerin olmaması, Cuma ve bayram günlerinde camilerde kadınlara ait yerlerin de erkekler tarafından dolu olması ve benzeri sebeplerden dolayı kadınların burada dini davranış açısından daha pasif olduklarını söylemeye esas vermektedir.

6.5.2. Yaş ve Genel İbadet Tutumu

Gelişim dönemlerine göre bireyin dine ilgisi artıp azala bilmektedir. Ergenlik döneminde dini tutumlara ilişkin çatışmaların yaşanması ilk yetişkinlik döneminde ibadetlerin gerektiği kadar yerine getirilmemesine sebep olmaktadır. Yaşlılık döneminde ise dini tutum daha da pozitif ve daha da güçlü olmaktadır.²⁶² Konuyla ilgili istatistik verileri elde etmek için t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 38b`de gösterilmiştir.

Tablo 38b: Deneklerin Yaşıyla Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları

Yaş	N	Ort.	Std.S	t	p
19 ve öncesi	84	1.54	1.06925	-.677	.499
20 ve sonrası	138	1.66	1.45239		

Bulgulara göre, katılımcıların yaşıyla genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (p=.499). Bu sonuç, “*Katılımcıların genel ibadet tutumları ile yaş seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır*” şeklindeki hipotezimizi desteklememektedir. Ortalamalara bakıldığında ise 19 ve öncesi yaş grubu (Ort.=1.54) ile 20 ve sonrası yaş grubu (Ort.=1.66) arasında farklılık gözlenmiştir. Verilere göre yaş grupları ile genel ibadet tutumları arasında doğru orantılı bir ilişki vardır, yani yaş seviyesi yükseldikçe genel ibadet tutumları da güçlenmekte, olumlu olmaktadır.

²⁶² Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 270-288.

Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçlar yapılan bir çok çalışmayla desteklenmektedir. Taplamacioğlu, Günay²⁶³ ve Ayten`in araştırmasında 25 ve yukarıya yaş grubunun diğere gruplara nazaran ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda daha titiz davrandıkları tesbit edilmiştir.²⁶⁴

Elde ettiğimiz bulgular şöyle açıklanabilir; ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde dinle ilgili kararsızlık ve şüphe baskın olduğu için gençler bu konuyla hiç ilgilenmez. Fakat orta yaş döneminde dine karşı ilgi daha açık ve belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Çünkü bu yaşlardan itibaren kişi dünya kaygılarından uzak durmaya çalışmakta ve bu onu dini konularda hassaten öbür dünyayla ilgili düşünmeye sevk etmektedir.²⁶⁵

6.5.3. Gelir Durumu ve Genel İbadet Tutumu

Bireyin gelir durumu onun sosyal statüsünü etkilediği gibi, dini tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Bireyin gelir durumunun onun ibadetlere karşı tutumunu ne derecede etkilediğini belirlemek için t testi uygulanmıştır.

Tablo 38c: Deneklerin Gelir Durumuyla Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları

Gelir	N	Ort.	Std.S	t	p
İyi	85	1.42	1.09519	-1.738	.084
Orta	135	1.74	1.44016		

Verilere göre, katılımcıların gelir durumuyla genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (p=.084). Bu sonuç, “*Katılımcıların genel ibadet tutumları ile gelir durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır*” şeklindeki hipotezi desteklemektedir. Ortalamalara göre, gelir durumu iyi olanlarla (Ort.=1.42) orta olanlar

²⁶³ Mehmedoğlu, s. 164.

²⁶⁴ Ali Ayten, **Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s. 86.

²⁶⁵ Mehmedoğlu, s. 163.

(Ort.=1.74) arasında bir farklılık ortaya çıkmıştır, nitekim gelir durumu düştükçe katılımcıların genel ibadet tutumları daha da güçlenmektedir. Bu bulgulardan hareketle, gelir durumu orta olanların genel ibadet tutumları gelir durumu iyi olanlardan daha iyi ve olumlu olduğunu ve gelir durumunun yükseldikçe dini tutum ve davranışların azalmaya ve zayıflamaya başladığını söyleyebiliriz. Ayten`in araştırmasında da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Gelir durumu yüksek ve düşük olanların dini tutum ve davranışları, gelir durumu orta olanlara nisbetle daha zayıftır.²⁶⁶

Araştırmanın sınırları çerçevesinde bu durum şöyle açıklanabilir; yüksek gelirli kişiler bir çok nimetleri elde ettikleri ve her zaman daha iyisinin arayışı içinde oldukları için kendilerini bu dünya malıyla meşgul etmekte ve zamanla kibir, kendine aşırı güven ve bu tür negatif duygular kişide baskın rol oynadığı için dini konular onları artık celb etmemekte, arka planda kalmaktadır. Düşük gelirli kişiler ise sosyo-ekonomik durumları kötü olduğu için hep sıkıntı çekmekte, huzursuz olmakta, bundan başka gün içinde çok uzun aralıkta çalışmakta oldukları için dini düşünecek ne zamanları, ne de hevesleri kalmaktadır.

6.5.4. Dini Bilgi Düzeyi ve Genel İbadet Tutumu

Bu başlık altında dini bilgi düzeyinin bireyin dini tutum ve davranışlarına etki edip etmediği incelenecektir. Bu konudaki varsayım, “*Dini bilgi düzeyi yüksek oldukça bireyin dini tutum ve davranışları da daha güçlü ve devamlı olur*” şeklindedir. Konuyla ilgili istatistik bilgileri ortaya koymak için tek yönlü varyans analizi ve anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu tesbit etmek için ise Scheffé testi yapılmıştır (Tablo 38d).

²⁶⁶ Ayten, s. 88.

Tablo 38d: Deneklerin Dini Bilgi Düzeyine Göre Genel İbadet Tutumlarının Ortalama, Standart Sapma, ANOVA ve Scheffe Testi Sonuçları

Dini Bilgi	N	Ort.	Std. S	F	P	Farklar
Çok iyi	30*	1.17	.64772	3.566	.030	Çok iyi-orta
İyi	111	1.49	1.27111			
Orta	65*	1.88	1.50528			
Toplam	206	1.56	1.30043			

Tablodaki bulgulara göre, katılımcıların dini bilgi düzeyiyle genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p < .05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu gösteren Scheffe testi sonuçlarına göre genel ibadet tutumlarını yansıtan ortalamalar arasında anlamlı fark, dini bilgisi çok iyi olanlar (Ort.=1.17) ile orta olanlar (Ort.=1.88) arasında gözlenmiştir, yani dini bilgi düzeyi azaldıkça genel ibadet tutumu artmaktadır. Bu sonuç yukarıda belirtilen varsayımı doğrulamamaktadır. Buradan dini bilgisi orta olan bireylerin dini tutum ve davranışlarının dini bilgisi çok iyi olan bireylere nisbetle daha güçlü ve devamlı olduğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü gibi istatistik sonuçlar genel düşüncenin tam aksini gösterdi. Bunun sebebini yüksek düzeyde dini bilgiye sahip olan kimselerde rasyonel düşüncenin ve bilgili olmanın verdiği bir etki olarak özgüven duygusunun daha güçlü bir şekilde gelişmesine bağlayabiliriz.

Uysal'ın yaptığı araştırmada iyi ve orta düzeyde dini bilgiye sahip kimseler arasında anlamlı bir fark çıkmamış, bu iki grupla dini bilgisi zayıf ve hiç bilgisi olmayan grup

arasında çok anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bulgulara göre dini bilgisi iyi ve orta olanların dini tutumları son iki gruba göre daha olumlu görünmektedir.²⁶⁷

6.5.5. Dindarlık Düzeyi ve Genel İbadet Tutumu

Dindarlık bireylerin halihazırda yaşadıkları dini tutum, davranış ve dine ait algılamalarının bütünüdür. Bireyin dindarlık algısı gerçek dini yaşantısıyla uyumlu olabileceği gibi, farklı da olabilir.²⁶⁸ Daha dindar bireylerin ibadetlere karşı daha istekli, daha dikkatli olduklarını ve dolayısıyla dini davranışlarının güçlü ve devamlı olduğunu düşünmekteyiz. Burada deneklerin dindarlık algılarıyla dini davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bununla ilgili olarak t testi yapılmıştır.

Tablo 38e: Deneklerin Dindarlık Düzeyi İle Genel İbadet Tutumları t testi Sonuçları

Dindarlık	N	Ort.	Std.S	t	p
Oldukça Dindarım	108	1.25	.92852	-4.384	.000
Biraz Dindarım	64	2.11	1.64382		

Elde ettiğimiz verilere göre, deneklerin dindarlık düzeyiyle genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < .05$). Bu sonuç, “*Katılımcıların genel ibadet tutumları ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır*” şeklindeki hipotezi desteklemektedir. Biraz dindarlarla (Ort.=2.11) oldukça dindarlar (Ort.=1.25) arasında büyük bir oranda farklılık vardır, dindarlık düzeyi azaldıkça genel ibadet tutumu artmaktadır. Verilerden hareketle, biraz dindar kişilerin ibadetlere karşı tutumlarının daha güçlü, daha olumlu ve devamlı olduğu ifade edilebilir. Kanaatimizce bu sonuç çok dindar kimselerin ibadetlere karşı daha az istekli olduklarını göstermez. Çünkü bireylerin genel

²⁶⁷ Uysal, 1996, s. 80.

²⁶⁸ Ayten, s. 91.

algılayış şekilleri farklı olduğundan kendisini oldukça dindar hesap edenler gerçekte o konumda olmayabilir, ya da kendisini o konumda görmek istiyor olabilir, yani soruya verdiği cevapta real halini değil, olmak istediği halini yazmıştır. Konuya biraz dindarım diyenler açısından baktığımızda ise bu kişiler de gerçekte daha çok dindar olup tevazü açısından kendilerini o konumda görmüyorlar şeklinde bir açıklama verebiliriz.

Bundan başka biraz dindar kişilerin bilgi açısından hep arayış içinde olmaları, dini konuları öğrenme ihtiyacı duymaları da onların genel ibadet tutumlarını güçlendirecek sebeplerden birisi olarak belirtilebilir.

7. MÜKAFAT VE CEZANIN DİNİ İNANÇ VE İBADETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların dini inanç ve ibadetleri üzerinde mükafat ve cezanın ne derecede etkili olduğu incelenecektir. Değişkenler arasındaki dağılım ve ilişkiyi tesbit etmek için Chi-Square testi yapılmış ve elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Bu bulgular araştırmanın çerçevesi dahilinde yorumlanacak ve konuya ilişkin kaynaklara da değinilecektir.

7.1. Mükafatın Dini İnanç ve İbadetler Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında katılımcıların mükafat alma oranları ile Allah'a karşı duygusal bağlantısı, genel ibadet tutumları, namaz kılma ve oruç tutma durumları arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bu maksatla Chi-Square testi yapılmış ve dini inançla ilgili istatistik veriler Tablo 39a`da, genel ibadet tutumlarıyla ilgili veriler Tablo 39b`de, namazla ilgili veriler Tablo 39c`de ve oruçla ilgili veriler ise Tablo 39d`de gösterilmiştir;

Tablo 39a: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Dini İnancına Göre Dağılımı

Örneklemin Allaha Karşı Duygusal Bağlantısı	Dini Bilgi ve İbadetlerde Mükafat Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Allahı çok severim	27 %12.4	10 %4.6	37 %17
Allahı hem severim hem korkarım, fakat sevgim daha çoktur	86 %39.4	33 %15.1	119 %54.6
Allahı hem severim hem korkarım, fakat korkum daha çoktur	13 %6.0	10 %4.6	23 %10.6
Allahtan çok korkarım	4 %1.8	0 %0	4 %1.8
Başka	22 %10.1	13 %6.0	35 %16.1
Toplam	152 %69.7	66 %30.3	218 %100

Chi-Square: 4.968 p=.291

Bulgulara göre, mükafat alma oranı ile katılımcıların Allah'a karşı duygusal bağlantısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (p=.291). Tablodaki verilere göre, mükafat alan katılımcıların büyük bir kısmı (%39.4) Allah'ı hem sevip hem de korktuğunu, fakat sevgisinin daha çok olduğunu belirtmiştir. Mükafat alan katılımcılardan %12'si Allahı çok sevdiğini, %10'u aynı derecede hem sevip hem korktuğunu ve katılımcıların toplam %10'u Allah'tan daha çok korktuklarını ifade etmişler. Mükafat almayan katılımcıların dağılımlarına baktığımızda ise, bu kişilerin çoğunluğu (%15.1) Allah'ı hem sevip hem korktuğunu, fakat sevgisinin daha çok olduğunu, diğer kısmı (%6) Allah'ı aynı derecede sevip korktuklarını, (%10) hem sevip hem korktuklarını, fakat korkularını daha çok

olduğunu ve (%10) Allah'ı çok sevdiklerini vurgulamışlar. Burada dikkat çeken özellik mükafat alanlardan 4 kişinin Allah'tan çok korktuğunu bildirmesi yanında mükafat almayanlar arasında böyle bir yorumda bulunulmamış olmasıdır. Verilere bakıldığında, hem mükafat alan hem de almayanların çoğunluğunun Allah'ı hem sevip hem korktuğu, fakat daha çok sevdiği görülmektedir.

Genel olarak Allahı sevme ile ilgili dağılımlara göre, mükafat alan katılımcıların frekansları daha yüksektir. Bu bulgular da dini öğretim sürecinde verilen mükafatın kişilerin dini tutumları üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim, dinimizde “Merhamet etmeyene merhamet edilmez” prensibine dayanarak mükafatın etkisi kişileri yalnızca Allah'ı sevmeyi değil, bütün insanlığı ve hayatı sevmeye sevk etmektedir.

Mükafat alma oranı ile genel ibadet tutumları arasındaki ilişkiye bağlı veriler Tablo 39b`de gösterilmiştir.

Tablo 39b: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Genel İbadet Tutumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Genel İbadet Tutumları	Dini Bilgi ve İbadetlerde Mükafat Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
İbadetleri istekle yerine getiriyorum	124 %55.9	51 %23.0	175 %78.8
İbadetlere karşı isteğim var ama yerine getiremiyorum	19 %8.6	10 %4.5	29 %13.1
İbadetlere karşı isteksizim	3 %1.4	2 %0.9	5 %2.3
İbadetleri zor ve yorucu buluyorum	2 %0.9	0 %0	2 %0.9
Başka	7 %3.2	4 %1.8	11 %5.0
Toplam	155 %69.8	67 %30.2	222 %100

Chi-Square: 1.637 p=.802

Verilere göre, mükafat alma oranı ile katılımcıların genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.802$). Dağılımlara baktığımızda, mükafat alan katılımcıların çoğunluğu (124 kişi (%55.9)) ibadetleri istekle yerine getirdiğini, 19 kişi (%8.6) ise ibadetlere karşı isteğinin olup fakat yerine getiremediğini belirtmiştir. Mükafat almayan katılımcıların çoğunluğu da (51 kişi (%4.5)) ibadetleri istekle yerine getirdiğini, 10 kişi (%4.5) ise ibadetlere karşı isteğinin olup ta yerine getiremediğini vurgulamıştır. Genel olarak dağılımlara bakıldıkta, en çok mükafat alan katılımcıların ibadetleri istekle yerine getirdiği görülmektedir.

Tablo 39c'de mükafat alma oranı ile katılımcıların namaz kılma durumlarına göre frekansları verilmiştir.

Tablo 39c: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Namaz Kılma Durumu	Dini Bilgi ve İbadetlerde Mükafat Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	63 %28.1	28 %12.5	91 %40.6
Her gün beş vakit namazı kılıyorum	55 %24.6	24 %10.7	79 %35.3
Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	6 %2.7	3 %1.3	9 %4.0
Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	17 %7.6	4 %1.8	21 %9.4
Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	1 %0.4	1 %0.4	2 %0.9
Arasıra Cuma, bayram ve vakit namazlarını kılıyorum	0 %0	1 %0.4	1 %0.4
Namaz kılmıyorum	7 %3.1	6 %2.7	13 %5.8
Başka	6 %2.7	2 %0.9	8 %3.6
Toplam	155 %69.2	69 %30.8	224 %100

Chi-Square: 5.551 $p=.593$

Verilere göre, mükafat alma oranı ile katılımcıların namaz kılma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.593$). Dağılımlara göre, mükafat alan katılımcılardan 63 kişi (%28.1) her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını, 55 kişi (%24.6) her gün sadece farz namazlarını, 17 kişi (%7.6) farz namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını, 7 kişi (%3.1) namaz kılmadığını, 6 kişi (%2.7) ise sadece farz namazlardan bazılarını kıldığını ifade etmiştir. Mükafat almayan katılımcılara gelince, bunlardan 28 kişi (%12.5) her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını, 24 kişi (%10.7) her gün farz namazlarını, 6 kişi (%2.7) ise namaz kılmadığını belirtmiştir. Bu bulgulara göre, mükafat alan (155 kişi) katılımcıların (7 kişi hariç) hemen hemen hepsi, ister günlük farz namazları isterse de Cuma ve bayram namazları olsun, namaz kıldığını görmekteyiz.

Mükafat alan ve almayanlar açısından oruçla ilgili durum tesbit edilmiş ve sonuçlar Tablo 39d`de gösterilmiştir.

Tablo 39d: Deneklerin Mükafat Alma Oranı ve Oruç Tutma Durumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Oruç Tutma Durumu	Dini Bilgi ve İbadetlerde Mükafat Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutuyorum	104 %46.4	39 %17.4	143 %63.8
Ramazan ayının tamamında oruç tutuyorum	48 %21.4	22 %9.8	70 %31.3
Ramazan ayında arasına oruç tutuyorum	0 %0	3 %1.3	3 %1.3
Oruç tutmuyorum	2 %0.9	3 %1.3	5 %2.2
Başka	1 %0.4	2 %0.9	3 %1.3
Toplam	155 %69.2	69 %30.8	224 %100

Chi-Square: 11.398 $p=022$

Bulgulara göre, mükafat alma oranı ile katılımcıların oruç tutma durumları arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<.05$). Mükafat alan katılımcıların büyük bir kısmı (104 kişi (%46.4)) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde, 48 kişi (%21.4) Ramazan ayının tamamında oruç tuttuğunu belirtmiştir. Mükafat almayan katılımcılara gelince, 39 kişi (%17.4) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde, 22 kişi (%9.8) ise sadece Ramazan ayının tamamında oruç tuttuğunu vurgulamıştır. Tablodaki dağılım mükafat alanlarla almayanların oruç durumu ile ilgili farklılıklarını açık bir şekilde göstermektedir. Bu dağılımlara göre, mükafat alan 155 kişiden sadece 2 kişi oruç tutmadığını belirtmiş ve bu katılımcılar içerisinde Ramazan ayında arasına oruç tutan hiç kimse bulunmamaktadır. Fakat mükafat almayan katılımcıların dağılımlarında birtakım aksaklıklar görülmektedir.

Mükafat alan ve almayanlar açısından katılımcıların genel ibadet tutumları, namaz kılma ve oruç tutma durumları mükafatın dini tutum ve davranışlar üzerinde önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Fakat ister ailede isterse de Kur'an kurslarında içsel ve dışsal mükafatlar çoğu zaman gözardı edilmekte, mükafatın tutum ve davranışlar ve dolayısıyla kişinin geleceği üzerindeki önemi hiçe sayılmaktadır. Birçok Batılı psikologa göre insan ister gençlik, isterse de yaşlılık döneminde olsun yaptığı güzel bir davranış karşılığında mutlaka mükafatlandırılmalıdır. Fakat gerçek hayata baktığımızda birçokları mükafat denilince maalesef hediye, ödül gibi dışsal veya maddi mükafatları anlamakta, sevgi, hoşgörü, takdir, güzel sözler vb. gibi içsel veya manevi mükafatların da birer mükafat olduğunu ve hatta bu mükafatların etkisinin maddi mükafatlara nisbetle daha derin, olumlu ve kalıcı olduğunu bilmemektedirler.

7.2. Cezanın Dini İnanç ve İbadetler Üzerindeki Etkisi

Bu başlık altında katılımcıların ceza alma oranları ile Allah'a karşı duygusal bağlantısı, genel ibadet tutumları, namaz kılma ve oruç tutma durumları arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bu maksatla Chi-Square testi yapılmış ve dini inançla ilgili istatistik

veriler Tablo 40a`da, genel ibadet tutumlarıyla ilgili veriler Tablo 40b`de, namazla ilgili veriler Tablo 40c`de ve oruçla ilgili veriler ise Tablo 40d`de gösterilmiştir;

Tablo 40a: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Dini İnancına Göre Dağılımı

Örneklemin Allaha Karşı Duygusal Bağlantısı	Dini Bilgi ve İbadetlerde Ceza Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Allahı çok severim	6 %2.8	31 %14.2	37 %17.0
Allahı hem severim hem korkarım, fakat sevgim daha çoktur	28 %12.8	91 %41.7	119 %54.6
Allahı hem severim hem korkarım, fakat korkum daha çoktur	4 %1.8	19 %8.7	23 %10.6
Allahtan çok korkarım	0 %0	4 %1.8	4 %1.8
Başka	12 %5.5	23 %10.6	35 %16.1
Toplam	50 %22.9	168 %77.1	218 %100

Chi-Square: 5.110 p=.276

Tablo 40a`daki verilere göre, ceza alma oranı ile katılımcıların Allah`a karşı duygusal bağlantıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur (p=.276). Dağılımlara gelince ceza almayan katılımcılardan 91 kişi (%41.7) Allahı hem sevip hem korktuğunu, fakat sevgisinin daha çok olduğunu, 31 kişi (%14.2) Allah`ı çok sevdiğini, 23 kişi (%10.6) Allahı aynı derecede hem sevip hem korktuğunu, 19 kişi (%8.7) ise Allah`ı hem sevip hem korktuğunu, fakat korkusunun daha çok olduğunu belirtmişler. Ceza alan katılımcılardan 28 kişi (%12.8) Allah`ı hem sevip hem korktuğunu, fakat sevgisinin daha çok olduğunu, 12 kişi (%5.5) Allah`ı aynı derecede hem sevip hem korktuğunu, 6 kişi (%2.8) Allah`ı çok sevdiğini ifade etmiştir. Dağılımlar ceza alan ve almayanların çoğunun Allah`a karşı sevgi duygusu içinde olduklarını gösterse de bu oran ceza almayanlar arasında daha yüksektir.

Tablo 40b: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Genel İbadet Tutumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Genel İbadet Tutumları	Dini Bilgi ve İbadetlerde Ceza Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
İbadetleri istekle yerine getiriyorum	42 %18.9	133 %59.9	175 %78.8
İbadetlere karşı isteğim var ama yerine getiremiyorum	3 %1.4	26 %11.7	29 %13.1
İbadetlere karşı isteksizim	1 %0.5	4 %1.8	5 %2.3
İbadetleri zor ve yorucu buluyorum	0 %0	2 %0.9	2 %0.9
Başka	4 %1.8	7 %3.2	11 %5.0
Toplam	50 %22.5	172 %77.5	222 %100

Chi-Square: 4.491 p=.344

Bulgulara göre, ceza alma oranı ile katılımcıların genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.344$). Dağılımlara baktığımızda ceza almayan katılımcılardan 133 kişi (%59.9) ibadetleri istekle yerine getirdiğini, 26 kişi (%11.7) ibadetlere karşı isteğinin olup fakat yerine getiremediğini vurgulamıştır. Ceza alan katılımcılardan ise 42 kişi (%18.9) ibadetleri istekle yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Ceza alma oranı ile katılımcıların namaz kılma durumlarına göre dağılımları Tablo 40c`de verilmiştir.

Tablo 40c: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Namaz Kılma Durumu	Dini Bilgi ve İbadetlerde Ceza Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	24 %10.7	67 %29.9	91 %40.6
Her gün beş vakit namazı kılıyorum	19 %8.5	60 %26.8	79 %35.3
Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	1 %0.4	8 %3.6	9 %4.0
Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	4 %1.8	17 %7.6	21 %9.4
Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	0 %0	2 %0.9	2 %0.9
Arasıra Cuma, bayram ve vakit namazlarını kılıyorum	0 %0	1 %0.4	1 %0.4
Namaz kılmıyorum	0 %0	13 %5.8	13 %5.8
Başka	2 %0.9	6 %2.7	8 %3.6
Toplam	50 %22.3	174 %77.7	224 %100

Chi-Square: 6.411 p=.493

Verilere göre, ceza alma oranı ile katılımcıların namaz kılma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p=.493$). Dağılımlara göre, ceza almayan katılımcılardan 67 kişi (%29.9) her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını, 60 kişi (%26.5) her gün sadece farz namazları, 17 kişi (%7.6) günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını, 13 kişi (%5.8) ise namaz kılmadığını belirtmiştir. Ceza alan katılımcılara gelince, onlardan 24 kişi (%10.7) her gün beş vakit namazı, Cuma ve bayram

namazlarını, 19 kişi (%8.5) her gün farz namazlarını kıldığını bildirmiştir. Genel olarak dağılımlara baktığımızda ceza almayan katılımcıların namaz kılma durumlarında esneklik görülmektedir. Ceza alan katılımcılar arasında namaz kılmayan olmadığı halde ceza almayan katılımcılardan 13 kişi namaz kılmadığını ifade etmiştir. Bundan başka ceza alan katılımcıların esasen farz namazlarını, Cuma ve bayram namazlarını her zaman kıldıkları, fakat ceza almayanların bir kısmının bu namazları bazen kılıp bazen kılmadıkları, yani bu konuda esnek davrandıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 40d'de ceza alma oranı ile katılımcıların oruç tutma durumlarının frekansları gösterilmiştir.

Tablo 40d: Deneklerin Ceza Alma Oranı ve Oruç Tutma Durumuna Göre Dağılımı

Örneklemin Oruç Tutma Durumu	Dini Bilgi ve İbadetlerde Ceza Alma Oranı		Toplam
	Evet	Hayır	
Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutuyorum	37 %16.5	106 %47.3	143 %63.8
Ramazan ayının tamamında oruç tutuyorum	11 %4.9	59 %26.3	70 %31.3
Ramazan ayında arasıra oruç tutuyorum	1 %0.4	2 %0.9	3 %1.3
Oruç tutmuyorum	0 %0	5 %2.2	5 %2.2
Başka	1 %0.4	2 %0.9	3 %1.3
Toplam	50 %22.3	174 %77.7	224 %100

Chi-Square: 4.660 p=.324

Bu bulgulara göre, ceza alma oranı ile katılımcıların oruç tutma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (p=.324). Dağılımlara baktığımızda, ceza almayan katılımcılardan 106 kişi (%47.3) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tuttuğunu, 59 kişi (%26.3) Ramazan ayının tamamında oruç tuttuğunu, 5 kişi (%2.2)

ise oruç tutmadığını belirtmiştir. Ceza alan katılımcılardan 37 kişi (%16.5) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tuttuğunu, 11 kişi (%4.9) ise Ramazan ayının tamamında oruç tuttuğunu vurgulamıştır. Bu veriler namaz durumu ile ilgili verilerle benzerlik teşkil etmektedir. Burada da ceza almayan kişilerin oruç durumunda bazı esneklikler görülmektedir. Ceza alan kişilerin hepsi ister Ramazan ayında, isterse de bazı mübarek günlerde olsun her zaman oruç tuttıkları dikkat çekmektedir.

Bu dağılımlar genel ibadet tutumları ile ilgili dağılımlarla karşılaştırıldığında, mükafat alanların ibadetleri daha çok istekle yerine getirdikleri, ibadetleri yerine getirme sıklığı açısından ise ceza alanların üstünlük teşkil ettikleri görülmektedir. Fakat bu göstericiler farz ibadetlerin öğretilmesinde ceza veya korkunun daha üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü neredeyse bütün psikolog ve eğitimcilerin kabul ettiği görüş, cezanın davranış üzerindeki etkisi mükafatın etkisi kadar derin ve kalıcı değildir. Cezayı ağrıkesici bir ilaca benzetirsek, ilacın etkisi geçince ağrı yeniden başladığı (yeniden hissedildiği) gibi, cezanın etkisi de geçince ortadan kalkması istenen negatif veya olumsuz davranış devam edecektir.

SONUÇ

Din Psikolojisi'nin en önemli amaçlarından birisi, dindar insanı psikolojik bakımdan anlama girişimidir. Din, inanç ve uygulama şekillerini içinde barındıran bir sistemdir, dindar insan ise Allah'a inanan ve bu inancın yüklediği sorumluluğun kişiliğine, tutum ve davranışlarına yansıdığı bireydir. Araştırmamızda dini tutum ve davranışların oluşum ve gelişim safhasında mükafat ve ceza gibi pozitif ve negatif faktörlerin ne kadar etkili bir role sahip olduklarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar, şu şekilde özetlenebilir:

Dini tutum ve davranışların oluşmasındaki en önemli etken inançtır. Bir çok psikoloğun da kabul ettiği gibi, inanç duygusu doğuştan vardır ve dini tutumlar da önceden varolan bu inanç üzerine şekillenir, kurulur.

Din psikolojisinde, genel olarak dini tutum ve davranışların oluşum ve gelişimindeki etkili faktörler sosyal çevre, ihtiyaç ve güdüler, kişilik özellikleri şeklinde gruplandırılmıştır. Deneysel araştırmaların neredeyse hepsine göre, dini tutum ve davranışların şekillenmesinde en etkili faktör ailedir. Bireyin dini tutumları da büyük olasılıkla ailesinin dini tutumlarına benzemektedir. Bazı kişiler ailenin tutumlarına zıt tutumlara sahip olabilmektedir. Bunun sebebinin, kişinin ebeveynlerinin aşırı baskıcı eğitimine karşı tepkide bulunması olduğu söylenebilir.

Dini tutum ve davranışlarda ortaya çıkan değişiklikler öğrenim sürecine de bağlanmaktadır. Bu süreçte verilen mesajların tutumlar üzerinde çok önemli bir etkisi bulunduğu belirtilmektedir. Bu mesajların ceza/korku yüklü ya da mükafat/sevgi yüklü olmaları kendine özgü bir tutum oluşturmaktadır.

Mükafat ve ceza ile bireyin dini tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi konu edinen bu ampirik araştırma, dini tutumların oluşum ve gelişim safhasında mükafat ve ceza içerikli mesajların ne tür bir rol oynadığını, ne derecede etkili olduğunu, nasıl bir değişikliğe yol açtığını tespit etmeyi amaçlamıştır.

Araştırmada kullanılan ölçme araçları ve yararlanılan analiz teknikleri vasıtasıyla deneklerin demografik özellikleri, mükafat ve ceza ile ilgili dağılımlar ve bunlar arasındaki ilişki ve farklılık belirlenmiştir.

Araştırmanın örneklemini teşkil eden grubun %52'si erkek, %48'i kadındır (Tablo 1); %38'i 19 ve öncesi yaş grubunu, %62'si ise 20 ve sonrası yaş grubunu teşkil etmektedir (Tablo 2); medeni durumuna göre, katılımcıların çoğunluğu (%82) bekar (Tablo 3), gelir durumuna göre ise katılımcıların çoğunluğu orta (%57) ve iyi (%36) gelir düzeyine sahiptir (Tablo 5); eğitim durumuna göre çoğunluk üniversite öğrencileridir (%71) (Tablo 6); dini bilgi düzeyine göre, katılımcıların büyük bir kısmı iyi (%50) ve orta (%29) düzeyde bilgili olduklarını belirtmişlerdir (Tablo 11); dindarlık düzeylerine göre ise katılımcıların çoğunluğu kendisini oldukça dindar (%49), diğer çoğunluk grup ise kendisini biraz dindar (%29) bulan kişilerdir (Tablo 12).

Dini öğretim sürecinde ailede uygulanan metotla ilgili bulgulara göre, ailelerde dini öğretim sürecinde en çok uygulanan metot hoşgörü ve ilgi uyandırma (%30), ibadetlere katılımın sağlanması (%20) ve sohbetle anlatma (%10) metotlarıdır (Tablo 13). Bu netice, kültürümüzde insanlararası ilişkilere verilen önemi göstermektedir. Üstelik, aileler bu dini vazifeyi hevesle yerine getirmenin sorumluluğunu taşımakta ve kendilerini bizatihi bu işe adanmışlardır. İslam dininde insanlar arasındaki ilişki ve ünsiyete verilen önem aileleri de bu konuda etkilemektedir.

Mükafatla ilgili dağılımlara gelince, katılımcıların çoğunluğu mükafat aldığını belirtmiştir (ailede %69; Kur'an kursunda %65). Dini öğretim sürecinde aileler daha çok manevi mükafatlara başvurmuşlardır ve verilere göre mükafatın olumsuz etkisi bulunmamaktadır (Tablo 14;15;16). Mükafat alan katılımcıların neredeyse hepsi mükafatın

olumlu etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Ailelerin daha çok manevi mükafatlara baş vurmalarını sosyo-ekonomik sebeplere bağlamak mümkündür. Ama bilinen gerçek çocuklarına manevi mükafat veren aileler mükafat verdiklerinin farkında bile değildirler. Çünkü mükafat denilince bir çoklarının aklına hediye gibi maddi mükafatlar gelmekte, güzel söz söylemek, takdir ve tebrik etmek, sevgi ve ilgiyi arttırmak vb. gibi manevi mükafatların birer mükafat olduğundan habersiz kalmaktadırlar. Mükafatın etkisinin büyük oranda olumlu olması, dini öğretim sürecinde onun ne kadar etkili ve önemli olduğunun göstergesidir.

Mükafatın aksine ceza ile ilgili bulgularda olumlu bir tablo gözükmemektedir. Çünkü katılımcıların %22'sinin dini öğretim sürecinde ceza aldığını belirtmesi, ailelerde cezalandırmanın önemli bir boyutta olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Tablo 20). Fakat ceza türlerine baktığımızda ailelerin neredeyse hepsinin tenkit edip uyarma gibi manevi cezalar uyguladığı görülmektedir (Tablo 21). Ailelerin bir çoğu, mükafat türlerinde olduğu gibi cezanın da yalnızca maddi ceza olan dayaktan ibaret olduğunu düşünmekte ve manevi cezalar uyguladıklarında ceza verdiklerinin farkında bile olmamaktadırlar. Cezanın etkisine bağlı dağılımda katılımcıların bir kısmı cezanın olumlu etkisinin olduğunu, bir kısmı ise ne olumlu ne de olumsuz etkisinin olduğunu ifade etmiştir (Tablo 22). Bu veriler cezanın dini öğretimde önemli bir etken olmadığını göstermektedir. Genel olarak mükafatla ceza karşılaştırıldığında, kaynaklarda cezanın etkisinin zayıf ve devamsız olduğu, mükafatın etkisinin ise daha güçlü ve devamlı olduğu belirtilmiştir. Bu düşünce verilerle de teyit edilmiştir.

Verilere göre, katılımcıların dini tutum ve davranışları olumludur. Dini inanç açısından katılımcıların neredeyse hepsi Allah'ın varlığına kesin olarak inanmaktadır (%96) (Tablo 27), dini duygu bakımından genel dağılıma göre kişiler Allah'a karşı daha çok sevgi duygusu (%69) beslemektedirler (Tablo 26). Bu konudaki genel varsayım verilerle teyit edilmiştir. Bir araştırmaya göre, korku motifi Allah korkusunu, sevgi motifi ise Allah sevgisini arttırmaktadır. Bireyler ibadetlerini daha çok Allah sevgisine göre yapmakta ve bu sevgi bireylerde Allah'a karşı güven hissini arttırmaktadır.

Demografik özelliklerle mükafat ve cezanın etkisi arasındaki ilişkiyi yansıtan bulgulara göre, bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuç, cinsiyet, yaş, gelir durumu, dini bilgi düzeyi ve dindarlık derecesi gibi faktörlerin (değişkenlerin) mükafat ve cezanın birey üzerindeki etkisini değiştirmeyeceğini, mükafatın her zaman ve her durumda olumlu bir etken olduğunu, cezanın ise zamanla olumlu ve olumsuz etkene çevrildiğini söylememizi mümkün kılmaktadır. Aslında, bu sonuçlar teorik düşüncelerle de paralellik arz etmektedir. Nitekim, birçok psikolog ve pedagoğ, insanın yapısının mükafata veya sevgiye daha yatkın olduğu için mükafat ve ceza gibi terbiye metotları arasında mükafatın daha etkili ve etkisinin devamlı veya uzun süreli olduğunu, cezanın etkisinin ise kısa süreli ve geçici olduğunu ileri sürmektedirler. Üstelik, mükafatın amacı ve gayesi açısından cezaya nisbetle daha anlaşılır olması da sebeplerden biri olarak ifade edilmiştir.

Verilere göre, bazı demografik değişkenlerle genel ibadet tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Şöyle ki, erkeklerin genel ibadet tutumları kadınlara nispetle daha olumludur (Tablo 38a). Bu durum, daha çok kadınların toplumsal hayattaki konularından kaynaklanıyor olabilir. Kültürümüzde kadının ailedeki konumu onun dini hayatını etkilemektedir. Kadın ilk planda aile işlerini yapmakla sorumlu olduğundan sadece farz olan ibadetleri yerine getiriyor ve nafie ibadetleri yapmaya, cemaat namazlarına katılmaya zaman ve imkan bulamıyor. Üstelik, camilerin çoğunda kadınlar için uygun şartların olmaması da tutum ve davranışları etkileyen başka bir sebeptir.

Analiz sonuçlarına göre, dini bilgi ve dindarlık düzeyi ile genel ibadet tutumları arasında ters orantılı bir ilişki vardır, yani dini bilgi ve dindarlık düzeyi yükseldikçe genel ibadet tutumları zayıflamaktadır (Tablo 38d; 38e). Bu durum, yüksek düzeyde dini bilgiye sahip olan kimselerde rasyonel düşüncenin ve bilgili olmanın verdiği bir etki olarak özgüven duygusunun daha güçlü bir şekilde gelişmesi ile açıklanabilir. Bundan başka, biraz dindar kişilerin bilgi açısından hep arayış içinde olmaları, dini konuları öğrenme ihtiyacı duymaları da onların genel ibadet tutumlarını güçlendirecek sebeplerden birisi olarak belirtilebilir.

Mükafat ve cezanın etkisi ile dini tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiye bağlı bulgulara göre, mükafat alan katılımcıların dini inanç ve duyguları daha güçlü ve pozitif yönlü (sevgiye dayalı) olmakta (Tablo 39a; 39b), ceza alan katılımcıların ise dini inanç ve duyguları daha çok negatif yönlü (korkuya dayalı) olmakta, mükafat alanların aksine dini davranışları daha güçlü olmaktadır (Tablo 40c; 40d). Nitekim, mükafat alanlar Allah'a karşı daha çok sevgi duygusu beslemekte, ibadetlere karşı daha istekli olmaktadır. İbadetleri yerine getirme sıklığına göre ceza alanların ortalama puanlarının daha yüksek olması ceza veya korkunun dini davranışları kazandırmada vazgeçilmez etken olduğu anlamına gelmez. Çünkü neredeyse bütün psikolog ve eğitimcilerin kabul ettiği görüş, cezanın davranış üzerindeki etkisinin mükafatın etkisi kadar derin ve kalıcı olmadığı yönündedir. Bundan başka, cezanın kişilik gelişiminde olumsuz etkilerinin olması da söz konusudur.

İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim, insanı yapması gerekli davranışlarda bulunmaya teşvik edip, yasaklara uyararak, kötülüklerden korunması için güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Bundan dolayı emirlere uyanlar mükafatlandırılıp uymayanlar cezalandırılmaktadır (Maide 5/19; Kehf 18/1-2; Meryem 19/97).

İnzar ve tebşir (ceza ve mükafat) içerikli ayetlerde bu kavramlar ayrı ayrı değil, birbirinin ardından kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim mü'minleri cennetle müjdeleyerek, kafirleri ise cehennem ateşiyle inzar ederek insanların motivlerini harekete geçirmektedir. Bunun sebebi inzar ve tebşirin tekbaşına doğru bir sonuca götürmemesine bağlanabilir. İnzar ve tebşir kavramları ilk bakışta birbirinin zıddı gibi görünmesine rağmen bu iki muhalif kutbun uyumlu ve ahenkli bir şekilde ayetlerde kullanılageldiği görülmektedir. Birçoklarının da kabul ettiği gibi, Kur'an-ı Kerim'de inzar ayetlerine çok fazla yer verilseydi o zaman insanlarda aşırı korku oluşur, bunalıma girer, bu da onları ümitsizliğe sevk ederdi ya da aksine tebşir ayetleri daha çok olsaydı bu halde insanlar şımarır, ilgisiz olur, Allah'ın merhameti meselesinde kendini güvende hisseder ve sahte bir umuda kapılırdı. İşte insanda varolan bu çiftyönlü psikolojiden dolayı, Kur'an'da bu denge sağlanmıştır.

Özetlersek, araştırmanın genel varsayımı doğrulanmıştır. Yani, hem ailelerin, hem de Kur'an kurslarının daha çok baş vurduğu metot, mükafat metodudur; katılımcıların yorumlarına göre, mükafatın her zaman olumlu etkisi (hiç olumsuz etkisi yoktur), cezanın ise zamanla hem olumlu hem de olumsuz etkisi vardır; mükafat alan kişiler dine ve genel hayata karşı daha pozitif duygu ve düşüncelere sahipler, ceza alanlar ise bu konuda daha esnekler; mükafatın olumlu etkisi kişinin cinsiyeti, yaşı, gelir durumu, dini bilgi düzeyi ve dindarlık derecesine göre değişmemektedir.

Elde edilen bu veriler, dini tutum ve davranışların oluşum ve gelişiminde mükafatın ne kadar önemli ve aynı zamanda olumlu bir etken olduğunu göstermektedir. Dinimizin de bize telkin ettiği düşünce ve davranış, insani münasebetlerde merhametli, sevgi dolu, güleryüzlü vs. olmak gibi pozitif yönlü olmaktır. Bu prensip, hem Kur'an'da, hem de Peygamber Efendimizin (s.a.s.) söz ve davranışlarında kendisini göstermektedir. Fakat dinimizde her şeyin ölçüsü, sınırı belirlendiği gibi mükafat ve cezanın da belirlenmiş bir sınırı mevcuttur. Mükafat metodu, ne kadar olumlu bir metot olsa da ceza metoduyla beraber bulunmazsa olumsuz sonuçlara sebep olabilecektir. Mükafat ve ceza içerikli ayetlerde de bu denge korunmuştur.

Araştırmamızın, bu ve benzeri konularda yapılacak sonraki çalışmalara kaynak oluşturacağını, hayatımızın her alanında karşımıza çıkan mükafat ve ceza olgularının daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde araştırılmasına ışık tutacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Ağılkaya, Zuhall, *İntihar Girişiminde Bulunanlarda Dini Tutum ve Davranışlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- Albayrak, Ahmet, *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995.
- Albayrak, Ahmet, *Üniversite Gençlerinin Dua, Tutum ve Davranışları*, Karadeniz Yayınları, Rize, 2009.
- Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, 11. cilt, İstanbul, 1988.
- Ansiklopedik Sözlük*, derleyen. İbrahim Alaettin Gövsa, Milliyet Yayın Limited Şirketi, 1967.
- Apaydın, Halil, *Burçların Dini Tutum ve Davranışlarla İlişkisi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, sayı, 3, 2002.
- Argyle, Michael, *Psychology and Religion*, Routledge, London, 2000.
- Arkonaç, Oğuz, *Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 1999.
- Arslantürk, Zeki, Hamit Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2010.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2001.
- Aslan, Zeynüddin, *Sevgi Yoksunluğu ve Dini Davranış*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1994.

- Atalay, Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1999.
- Atkinson, L. Rita ve diğerleri, *Psikolojiye Giriş*, çev. Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999.
- Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükafat ve Ceza*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2005.
- Ayten, Ali, *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.
- Ayvaşık, H. Belgin ve diğerleri, *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2000.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.
- Bacanlı, Hasan, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, Nobel Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2006.
- Bakırcıoğlu, Rasim, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Baron, Kathleen, *Bringing Up Children*, The English Universities Press Ltd, London, 1961.
- Bavani, İbrahim Ahmet, *Naş'e Predpoçteniye İslam*, çev. Fazil Karaoğlu, Göytürk Yayıncılık, Bakı, 1997.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul, 1973.
- Bayrak, Defne, *Neden Müslüman Oldular*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

- Bayraktar, Faruk, *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, Yıldızlar Matbaası, İstanbul, 1992.
- Bohner, Gerd, Attitudes, , *Introduction to Social Psychology*, ed. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Blackwell Publishing, Third Edition, UK, 2001.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- Cebeci, Suat, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, Alfa Yayım, İstanbul, 1997.
- Clark, Barbara, *Optimizing Learning*, Merrill Publishing Company, Ohio, 1986.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 1997.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, 3. Cilt, İstanbul, 2007.
- Dennis, Wayne, The Hopi Child, *Child Behaviour and Development*, ed. Roger G. Barker, Jacob S. Kounin, Herbert F. Wright, McGraw-Hill Book Company, New York, 1943.
- Doğan, D. Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, 15. Baskı, Ankara, 2001.
- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1982.
- Eiser, J. Richard, *Social Psychology, Attitudes, Cognition And Social Behaviour*, Cambridge University Press, USA, 1986.
- Eiser, J. Richard, *Social Psychology*, Cambridge University Press, GB, 1988.
- Ergün, Ayhan, *Kur'an Kursu Öğrencilerinde Dini Tutum ve Davranışlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2002.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

- Franzoi, L. Stephen, *Social Psychology*, McGraw-Hill Higher Companies, Second Edition, USA, 2000.
- Freedman, J. L, D. O. Sears, J. M. Carlsmith, *Sosyal Psikoloji*, çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2003.
- Gleitman, Henry, *Psychology*, W. W. Norton, Company, 4. Baskı, New York, 1995.
- Gregory, L. Richard, O. L. Zangwill, *The Oxford Companion To The Mind*, Oxford University Press, New York, 1998.
- Guillaume, Paul, *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970.
- Güney, Salih, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım, 4. Baskı, Ankara, 2008.
- Hargrove, Barbara, *The Sociology of Religion*, Harlan Davidson Inc, 2. Baskı, Illinois, 1989.
- Harris, L. Paul, The Child As Psychologist, *Early Childhood Development and Education*, ed. Margaret Donaldson, Robert Grieve ve Chris Pratt, Basil Blackwell, Cambridge, 1991.
- Hilgard, R. Ernest, Gordon H. Bower, *Theories of Learning*, Meredith Publishing Co., 3. Baskı, New York, 1966.
- Howitt, Denis ve diğerleri, *Social Psychology: Conflicts and Continuities*, Open University Press, Philadelphia, 1992.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.
- Hurlock, B. Elizabet, *Child Development*, McGraw-Hill Book Company, Inc, 3. Baskı, New York, 1956.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ty.
- İmamoğlu, Vahit, Farklı Ortamlarda Dini Tutumların Psiko-Sosyal Temelleri, *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, editor, Suat Cebeci, Değişim Yayınları, İstanbul, Mart, 2002.
- İnceoğlu, Metin, *Tutum, Algı, İletişim*, Verso Yayıncılık A. Ş, Ankara, 1993.
- İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A. Ş. İstanbul, 1997.
- James, William, *The Varieties Of Religious Experience*, Penguin Books, London, 1985.
- Jaspars, J. M. F, The Nature and Measurement of Attitudes, *Introducing Social Psychology*, ed. Henry Tajfel, Colin Fraser, Penguin Books, UK, 1978.
- Jersild, T. Arthur, *Child Psychology*, Prentice Hall, Inc, 5. Baskı, New Jersey, 1960.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, Beta Basım, 6. Baskı, İstanbul, 1985.
- Kanad, Fikret, *Pedagoji*, Ulus Basımevi, Ankara, 1937.
- Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma Teknikleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınevi, 17. Baskı, Ankara, 2007.
- Kaya, Mevlut, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt Yayınları, Samsun, Kasım, 1998.

- Kızılgeçid, Muhammed, *Haris el Muhasibi`de Dini Davranış Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006.
- Köknel, Özcan, Kurban Özüğurlu, Güler Aytar Bahadır, *Davranış Bilimleri (Ruh Bilim)*, Yayılım Matbaası, İstanbul, 1993.
- Köse, Ali, *Neden İslam`ı Seçiyorlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Krech, David, Richard S. Crutchfield, Egerton L. Ballachey, *Individual In Society*, McGraw-Hill Book Company, Inc. USA, 1962.
- Kula, Naci, *Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar ile Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, İslami Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), sayı, 3, cilt, 19, 2006.
- Lefrançois, R. Guy, *Psychology For Teaching*, Wadsworth Publishing Company, 7. Baskı, Belmont, 1991
- Malony, H. Newton, *Psychology of Religion*, Baker Book House, Michigan, 1991.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, 3. cilt, İstanbul, 1969.
- Morgan, T. Clifford, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara, 1981.
- Necati, M. Osman, *Kur`an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998.
- Özakupmar, Yılmaz, *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

- Özbalkan, Nuri, *Büyük İngilizce-Türkçe Genel Sözlük*, Alfa Yayınevi, 1. cilt, İstanbul, 1999.
- Paloutzian, F. Raymond, Crystal L. Park, *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, The Guilford Press, New York, London, 2005.
- Pars, Vedide Baha ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Peck, M. Scott, *Az Seçilen Yol*, çev. Rengin Özer, Akaşa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, 2. Baskı, Samsun, 2000.
- Pennington, C. Donald, *Essential Social Psychology*, Edward Arnold, New York, 1992.
- Ryan, J. John, The Learning Process, *Educational Psychology*, ed. Rudolf Pintner ve diğerleri, , Barnes and Noble Inc., 6. Baskı, New York, 1970.
- Scobie, Geoffrey E. W, *Psychology of Religion*, B. T. Batsford LTD, London, 1975.
- Scott M. Peck, *Az Seçilen Yol*, çev. Rengin Özer, Akaşa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınevi, 14. Baskı, Ankara, 2007.
- Stephan, Cookie White, Walter G. Stephan, *Two Social Psychologies an Integrative Approach*, the Dorsey Press, USA, 1985.
- Stones, E, *An Introduction To Educational Psychology*, Methuen and Co Ltd, London, 1966.
- Şanver, Mehmet, *Kur`an`da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

- Şerif, Muzaffer, Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, 2. Cilt, İstanbul, 1996.
- Tekarslan, Erdal ve diğerleri, *Sosyal Psikoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Temiz, Bilal, *Kur'an-ı Kerim Terbiyesinde Mükafat ve Ceza Metodu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1997.
- Thomdike E. L, *Animal Intelligence*, New York, 1911.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.
- Uysal, Veysel, *Türkiye`de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003.
- Uysal, Veysel, *Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ülgen, Gülten, *Eğitim Psikolojisi*, Alkım Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1997.
- Welford, A. T, Is Religious Behaviour Dependent upon Affect or Frustration, *Psychology and Religion*, ed. L. B. Brown, Penguin Education, Middlesex, 1973.
- Wulff, David M, *Psychology of Religion Classic and Contemporary Views*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1991.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Sevgili Katılımcılar,

Bu anket bilimsel bir araştırmada kullanılmak üzere dñzenlenmiřtir. Anketin ilk kısmında sizinle ilgili çeşitli sorular yer almaktadır. İkinci ve üçüncü kısmında ise dini tutum ve davranışlarla ilgili çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerin doğru veya yanlış cevabı yoktur. Sizden bu ifadelere ne oranda katılıp katılmadığınızı işaretlemeniz istenmektedir. Anketler toplu olarak değerlendirileceğinden sizden isminizi yazmanızı istemiyoruz. Ankette yer alan ifadeleri okuduktan sonra sizin durumunuza, dñřünce ve görüşlerinize en uygun bulduğunuz şıkkı bir (X) ile işaretleyiniz. Lütfen hiçbir soruyu ve ifadeyi boř bırakmayınız.

Değerli görüşlerinizi paylaşmak suretiyle araştırmaya yapmış olduğunuz önemli katkılara ve ilginize teşekkür ederim.

İrade

Hümbetova

M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans

öğrencisi

1) Cinsiyetiniz: (1) Bay (2) Bayan

2) Yaşınız: (1) 13-14 (2) 15-16 (3) 17-18 (4) 19-20 (5) 20 ve

üzeri

3) Medeni durumunuz: (1) Bekâr (2) Evli (3) Boşanmış

4) Hayatınızın büyük bölümünün geçtiği yer: (1) Köy-Kasaba (2) Şehir- Büyük Şehir
(3) Yurtdışı

5) Ailenizin gelir durumu (1) Çok iyi (2) İyi (3) Orta (4) Düşük (5) Çok düşük

6) Eğitim durumunuz: (1) İlkokul (2) Ortaokul (3) Lise (4) Üniversite

(5) Lisansüstü

7) Çocukluğunuzda anne ve babanızın size karşı tutum ve davranışları nasıldı?

Anne: (1) Otoriter/Baskıcı (2) Koruyucu/Müdaheleci (3) Eşitlikçi/Demokratik

Baba: (1) Otoriter/Baskıcı (2) Koruyucu/Müdaheleci (3) Eşitlikçi/Demokratik

8) Anne ve babanızın dini inanç ve tutumları aşağıdakilerden hangisine uygundur?

Anne: (1) Katı/Sert (2) İlimli/Ortayolcu (3) Özgürlükçü/Serbest

Baba: (1) Katı/Sert (2) İlimli/Ortayolcu (3) Özgürlükçü/Serbest

9) Din konusundaki bilgi düzeyinizi nasıl tanımlarsınız?

(1) Çok iyi (2) İyi (3) Orta (4) Zayıf (5) Çok zayıf (6) Dinle ilgili hiç bir

bilgim yok

10) Aşağıdakilerden hangisi sizin dini durumunuza en uygundur?

(1) Çok dindarım (2) Oldukça dindarım (3) Biraz dindarım

(4) Pek dindar değilim (5) Hiç dindar değilim (6) Dinle bir ilgim yok

11) Çocukluğunuzda aileniz tarafından verilen dini bilgiler, dualar ve sureler, öğretilen ibadetler size daha çok hangi metotla anlatıldı?

(1) Hoşgörü ve ilgi uyandırılarak

(2) Çeşitli mükafatlarla teşvik edilerek

(3) İbadetlere katılmam sağlanarak

(4) Sohbetle anlatılarak

(5) Baskı ve katı bir disiplinle ve zorlayarak

(6) Zaman zaman çeşitli cezalara başvurularak

(7) Farklı cevabınız varsa lütfen yazınız.....

12) Dini bilgi ve ibadetleri öğrenirken ailenizden mükafat aldınız mı? (1) Evet (2) Hayır

13) Cevabınız “Evet” ise aşağıdakilerden hangisini aldınız?

(1) Güzel sözlerle övdüler, takdir ve tebrik ettiler

(2) Bana olan sevgileri ve ilgileri arttı

(3) Arzu ve isteklerimi yerine getirdiler

(4) Çeşitli hediyeler verdiler

(5) Hepsi

(6) Farklı bir cevabınız varsa lütfen yazınız.....

14) Almış olduğunuz mükafat veya mükafatlar dini tutum ve davranışlarınızı nasıl etkiledi?

(1) Olumlu etkisi oldu

(2) Olumsuz etkisi oldu

(3) Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı

(4) Farklı bir cevabınız varsa lütfen yazınız.....

15) Dini bilgi ve ibadetleri öğrenirken ailenizden ceza aldınız mı?

(1) Evet

(2) Hayır

16) Cevabınız “Evet” ise aşağıdaki ceza veya cezalardan hangisini aldınız?

(1) İlgî ve sevgi göstermemeye başladılar

(2) Tenkid edildim ve uyarıldım

(3) Azarlandım ve hakaret edildim

(4) Dayak yedim

(5) Hepsi (6) Farklı cevabınız varsa lütfen yazınız.....

17) Almış olduğunuz ceza veya cezalar dini tutum ve davranışlarınızı nasıl etkiledi?

(1) Olumlu etkisi oldu (2) Olumsuz etkisi oldu

(3) Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı

(4) Farklı bir cevabınız varsa lütfen yazınız.....

18) Kur'an kursu, cami veya özel bir din hocasından dini bilgi ve ibadetleri öğrenirken mükafat aldınız mı?

(1) Evet (2) Hayır

19) Cevabınız "Evet" ise aşağıdaki mükafat çeşitlerinden hangisini aldınız?

(1) Güzel sözlerle övdüler

(2) Sevgi ve ilgileri arttı

(3) Arzu ve isteklerimi yerine getirdiler

(4) Çeşitli hediyeler verdiler (5) Hepsi (6) Başka.....

20) Almış olduğunuz bu mükafat veya mükafatlar dini tutum ve davranışlarınızı nasıl etkiledi?

(1) Olumlu etkisi oldu

(2) Olumsuz etkisi oldu

(3) Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı

(4) Farklı bir cevabınız varsa lütfen yazınız.....

21) Kur'an kursu, cami veya özel bir din hocasından dini bilgi ve ibadetleri öğrenirken ceza aldınız mı?

(1) Evet

(2) Hayır

22) Cevabınız “Evet” ise aşağıdaki ceza veya cezalardan hangisini aldınız?

- (1) Sevgi ve ilgi görmedim
- (2) Tenkid edildim ve uyarıldım
- (3) Azarlandım ve hakaret edildim
- (4) Dayak yedim
- (5) Hepsi
- (6) Farklı cevabınız varsa lütfen yazınız.....

yazınız.....

23) Almış olduğunuz ceza veya cezalar dini tutum ve davranışlarınızı nasıl etkiledi?

- (1) Olumlu etkisi oldu
- (2) Olumsuz etkisi oldu
- (3) Olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisi olmadı
- (4) Farklı cevabınız varsa lütfen yazınız.....

24) Allah ile olan duygusal bağlantınız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- (1) Allahı çok severim
- (2) Allahı hem severim hem korkarım, fakat sevgim daha çoktur
- (3) Allahı hem severim hem korkarım, fakat korkum daha çoktur
- (4) Allahtan çok korkarım
- (5) Başka (lütfen belirtiniz).....

25) Genel olarak ibadetlere karşı olan tutumunuz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- (1) İbadetleri istekle yerine getiriyorum
- (2) İbadetlere karşı isteğim var ama ailem (ya da büyüklerim) izin vermiyor
- (3) İbadetlere karşı isteğim var ama yerine getiremiyorum

- (4) İbadetlere karşı isteksizim
- (5) İbadetleri zor ve yorucu buluyorum
- (6) Başka (lütfen belirtiniz).....

26) Genellikle niçin dua edersiniz?

- (1) Allahın verdiği nimetlere şükretmek için
- (2) Günahlarımı bağışlatmak için
- (3) İsteklerimin yerine gelmesi için
- (4) Sıkıntı, korku ve endişelerden dolayı
- (5) Başka (lütfen belirtiniz).....

27) Oruçla ilgili tutumunuz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- (1) Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutuyorum
- (2) Ramazan ayının tamamında oruç tutuyorum
- (3) Ramazan ayında arasıra oruç tutuyorum
- (4) Oruç tutmuyorum
- (5) Başka (lütfen belirtiniz).....

28) Namaz kılma ile ilgili durumunuz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- (1) Hergün beş vakit namazı, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum
- (2) Hergün beş vakit namazı kılıyorum
- (3) Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum
- (4) Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum
- (5) Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum

(6) Arasında Cuma, bayram ve vakit namazlarını kılıyorum

(7) Sadece bayram namazlarını kılıyorum

(8) Namaz kılmıyorum

(9) Başka (lütfen belirtiniz).....

29) Kadere inanç şekliniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

(1) Kaderim daha çok kendi çalışma ve davranışlarım sonucu belirlenir

(2) Kaderim daha çok kontrol etmem mümkün olmayan ve benim dışımda gelişen dış sebeplere bağlıdır

(3) Alın yazısını Allah yazmıştır ve değiştirilemez

(4) Kadere inanmıyorum

(5) Başka (lütfen belirtiniz).....

30) Allah inancı açısından aşağıdaki maddelerden kendinize uygun olanını işaretleyiniz.

(1) Allahın varlığına kesin olarak inanıyorum

(2) Allahın varlığına inanıyorum ama bu konuda çözemediğim hususlar var

(3) Allahın varlığı konusuna ilgi duyuyorum fakat bu konuda belirli bir fikrim yok

(4) Allah var mı yok mu şüphe içindeyim

(5) Allahın varlığı konusuna ilgi duymuyorum

(6) Allahın varlığına inanmıyorum

(7) Başka (lütfen belirtiniz).....

31) Dini inanç ve tutumlarınızın oluşmasında aşağıdaki faktörlerden hangisi daha çok etkili olmuştur?

(1) Aile ve çevrenin yaptığı baskı ve korku ile

(2) Aile ve çevrenin gösterdiği sevgi, şefkat ve hoşgörü ile

(3) Şahsi gayretlerimle

<i>Açıklama:</i> <i>Aşağıdaki ifadelere ne oranda katılıp katılmadığınızı belirlemek için uygun olan şıkka (X) işareti koyunuz.</i>	(1) Kesinlikle katılıyorum	(2) Katılıyorum	(3) Kararsızım	(4) Katılmıyorum	(5) Kesinlikle katılmıyorum
1. Cennet iyiliklerimizden dolayı ödüllendirileceğimiz bir yerdir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2. Allah emir ve yasaklarına uymayanları hayatta çeşitli şekillerde cezalandırır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3. Kendimi ailemden yeterince sevgi görmüş birisi olarak düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4. Vicdanımın olumlu bir şekilde gelişmesini Allah korkusuna borçluyum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5. Günahlarımı bağışlatmak için sık sık dua ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6. Peygamberler görevlerinde insanlara karşı sevgi ve hoşgörü ile hareket ettikleri için başarılı olmuşlardır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7. İbadetlerimi dini bir görev olarak gördüğüm için yerine getiriyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8. İnsanlar Allah`tan korkmasalardı O`na inanmazlardı.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9. Allah`ı düşündükçe sevgi, şükran ve minnettarlık duyuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10. Hayatta almış olduğum mükafatlar dine olan ilgimi arttırdı.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11. Sıkıntı, korku ve endişelerimden dolayı dua ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12. İbadetlerimi Cehennem azabından korktuğum için yapıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13. Allah`ın günahlarından dolayı insanları cezalandırmasından çok onları affedeceğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14. Hayatın zorluklarını Allah`ın armağanları olarak görürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15. Allah`ı düşündükçe umut ve güven duyuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16. Cehennem günahlarımızdan dolayı cezalandırılacağımız bir yerdir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17. Hayatımı alt-üst eden olayları Allah`ın bana verdiği cezalar olarak düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18. Ailem tarafından sevilmediğimi düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19. Allah`ın verdiği nimetlere teşekkür etmek için dua ederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20. Bazen Allah`ın beni cezalandırdığını hissedirim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21. Almış olduğum cezalardan dolayı dinden uzaklaştım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
22. Ailemin ve etrafımdaki insanların sık sık benden kurtulmak istediklerini düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
23. İbadetlerimi Cennete girmeyi ümid ettiğim için yerine getiriyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
24. Allah`ı düşündükçe korkuyor ve sıkıntı duyuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
25. Mükemmel olmadığımı biliyorum, ama Allah beni her durumda sever.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
26. Vicdanımın olumlu bir şekilde gelişmesini Allah sevgisine borçluyum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
27. İbadetlerimi Allah`a duyduğum sevgi ve minnettarlıktan dolayı yerine getiriyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
28. Ailemin bana yeterince değer vermediğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
29. Yanlış yaptığım veya günah işlediğim zaman Allah benden yüz çevirir.					
30. İbadetlerimi Allah rızası için yapıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
31. Ahiret hayatı ile ileri olumsuz ifadeler taşıyan konuşma ve vaazlar içimde büyük bir korku oluşturuyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
32. Çevrem bana sürekli ilgi göstermesini isterim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

